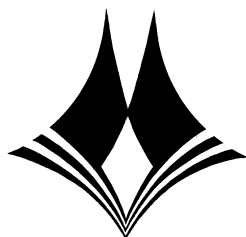

ГОДИШНИК
НА
МИННО-ГЕОЛОЖКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
«СВ. ИВАН РИЛСКИ» - СОФИЯ

Том 49
СВИТЪК IV: ХУМАНИТАРНИ И СТОПАНСКИ НАУКИ

ANNUAL
OF
UNIVERSITY OF MINING AND GEOLOGY
“ST. IVAN RILSKI” – SOFIA

Volume 49
PART IV: HUMANITARIAN SCIENCES AND ECONOMICS

Издателска къща “Св. Иван Рилски”
Publishing House “St. Ivan Rilski”
София, 2006
Sofia, 2006

ISSN 1312-1820

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Венцислав Иванов – главен редактор
доц. д-р Страшимир Страшимиров – зам. главен редактор
доц. д-р Вяра Пожидаева – председател на редакционен съвет
доц. д-р Руслан Костов - председател на редакционен съвет
доц. д-р Кръстю Дерменджиев - председател на редакционен съвет
доц. д-р Десислава Костова - председател на редакционен съвет
инж. Зоя Велева
инж. Теодора Христова

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ **на Свитък IV: Хуманитарни и стопански науки**

доц. д-р Десислава Костова – председател
доц. д-р Богдана Бранкова
стар.преп. Диана Манова
ст.ас. Майя Вацкичева

СЪДЪРЖАНИЕ

ХУМАНИТАРИСТИКАТА В НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК

Андрей Рождественский	Истински и илюзорни ренесанси в очите на ранните средновековни историци	5
Добрин Тодоров	Иван Георгиев - Основоположник на модерното философско образование в България	13
Ваня Серафимова	Мястото на виртуалната реалност и училището в процеса на социализация днес	19
Женя Стефанова	Легалните дефиниции за отпадък в законодателството на ЕС	25

ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ И УПРАВЛЕНИЕ В ГЛОБАЛНАТА СРЕДА

Добринка Великович	Маркетинг на производствени стоки с акцент към минерални суровини	29
Митко Димов	Йерархизация на рисковете и диференциация на средствата за предпазване от рискови ситуации	33
Кодрута Дура	Аспекти относно подобряване на стратегиите и организационните структури на фирмите в съвременната икономика	39
Дрига Имола	Основни банкови изисквания	43
Клаудия Исак	Независим финансов одит в енергийната индустрия	47
Радолуб Йованович Драгиса Станукич Неделко Магдалинович	Прилагане на кадрова политика в минната промишленост	51
Алина Флезер Мариана Ман	Съображения относно ролята и значението на малки и средно големи компании в развитието на румънската икономика	55
Веселин Митев	Пазарна стойност на полезните компоненти на находища на полиметални руди	61
Дорина Нита	Приоритетни дейности за подобряване мениджмънта на трудовия пазар	65
Андрей Русков	Маркетинг в Интернет	69
Мелинда Цац	Интегриране на румънската икономика към Европейския съюз	73

ТРАДИЦИИ И ИНОВАЦИИ В ОБУЧЕНИЕТО

Глория Киклер Явор Георгиев	Преподаването на испански език в България – основни положения	75
Йордан Иванов	Проблемът на образователната компонента в процеса на физическото възпитание и спорт в МГУ "Св. Иван Рилски"	79
Йордан Иванов	Методически изисквания към съдиите по минифутбол в зала при незрящи	83
Юлия Илчева	Електронни учебници в обучението и възможност за приложение по физика	87
Юлия Илчева	Контент-анализът и изграждането на интелектуални карти в обучението по физика	93
Десислава Костова	Умеят ли нашите студенти да комуникират?	99
Елка Шаламанова Константин Тричков Сефан Пейчев	Първи резултати от дейностите по проект "Лира" за личностно развитие на персонала	103

C O N T E N T S

THE HUMANITIES IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Andrej Rozdestvenskij	True and illusional renaissances according to the early medieval historians	5
Dobrin Todorov	Ivan Georgov: founder of the modern philosophical education in Bulgaria.	13
Vanya Serafimova	The place of the virtual reality and the school in the process of socialization today	19
Zhenya Stefanova	Legal definitions of “waste” in european union law	25

ECONOMIC GROWTH AND MANAGEMENT OF THE GLOBAL ENVIRONMENT

Dobrinka Veljković	Producer goods marketing with an accent to raw materials	29
Mitko Dimov	Hierarchy of the risks and differentiation of the resources for protection from risk situations	33
Dura Codruța	Aspects regarding the improvement of strategies and organizational structures of companies in contemporary economies	39
Drigă Imola	Capital requirements for banks	43
Isac Claudia	Coordinates of audit in energetic industry	47
Rodoljub Jovanovic Dragisa Stanujkic Nedeljko Magdalinovic	Application of assignment problem in mining	51
Alina Fleser Mariana Man	Considerations regarding the importance and the part of small and medium size companies in the economic development of Romania	55
Vesselin Mitev	The market value of useful components of polymetallic ore deposits	61
Niță Dorina¹	Priorities and actions for a better management of labour market	65
Andrey Ruskov	Marketing in Internet	69
Melinda Szasz	The integration of Romanian economy in European Union	73

TRADITIONS AND INNOVATIONS IN EDUCATION

Gloria Quicler Yavor Georgiev	Teaching Spanish as a foreign language in Bulgaria – basic questions	75
Jordan Ivanov	Problem in educational component in the physical education process at the University of mining and geology “St. Ivan Rilski”	79
Jordan Ivanov	Methodical requirements to the minifootball refers in hall for blind people	83
Julia Ilcheva	Electronic books in education and possibilities for applying them for studying physics	87
Julia Ilcheva	Content-analysis and intellectual cards formation in physics education	93
Dessislava Kostova	Can our students communicate?	99
Elka Shalamanova Konstantin Trichkov Stefan Peychev	First results from the activities from the personality stuff development program “Lira”	103

ИСТИНСКИ И ИЛЮЗОРНИ РЕНЕСАНСИ В ОЧИТЕ НА РАННИТЕ СРЕДНОВЕКОВНИ ИСТОРИЦИ

Андрей Рождественский

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София

РЕЗЮМЕ. В доклада се разглеждат мненията на латиноезичните историци от ранното Средновековие за събъждането на библейския проект на културата. Изложението показва как се променят официалните доктрини и догматичните обосновки за културното Възраждане. Основната цел е да се покаже промяната в моделните белези на тези Ренесанси. Понеже темата засяга и представите за съдбата на културата, докладът ги обвързва с разволя на есхатологичните виждания.

TRUE AND ILLUSIONAL RENAISSANCES ACCORDING TO THE EARLY MEDIEVAL HISTORIANS

Andrej Rozdestvenskij

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia

ABSTRACT. The paper examines the opinions of the Latin historians from the time of the early Middle Ages concerning the biblical project of the culture coming true. It shows how the official doctrines and the dogmatic bases are changing. The aim of this text is to reveal the change in the modal marks of these Renaissances. Because of the fact that the theme concerns the ideas of the future of the culture, the paper connects them with the eschatological understandings.

Според Фердинанд Лот, един от предтечите на историята на менталността, разрушението на империята, нахълтванията на варварите и ширенето на християнството довеждат до цялостна промяна в човешка психология и дълбока смяна на ценностите. Френският класик споделя: "В човешката история има периоди, когато индивидът повече не разбира своите дядовци, че и баща си. Изглежда, психологичната наследственост се прекъсва. Пък и кое общо има между съвременниците на Диоклетиан и на крал Дагоберт?... Човекът с безразличие или отвращение се оглежда на неща, които допадаха на най-близките му прадедовци: той повече не познава античната словесност, защото вече не я обича"¹. Именно това е преломът, който изживява ранната латиноезична историография: тя описва периода от IV до VIII век. Историческата книжнина зависи от културния усет на късната античност и когато тези автори рисуват гибелта на империята или разцвета на кралството, те говорят с езика на своите езически опоненти. С последните антични историци ги сродяват не само есхатологичните настроения, но и оценките за културните ренесанси. Изграждайки своя модел на света християнските автори възкресяват културните устои. Нали според тях библейската древност е много по-дълбока от езическата, а била е и по-близо до Бога. В този спор възникват лийтмотивите на европейската култура – всеки неин разцвет предполага диалога с античността, който става все по-съдържателен. Завръщането в античността прозира дори и там, където

историкът описва своя свят като продължение на свещената история.

Християнските писатели от последните векове на империята вече не очакват близкия край на творението. В техните хроники липсва драмата на битийните поразии, която толкова вълнува последните езичници – особено ако те мислят мащабно. А именно такава бе напътствието на Амиан Марцелин, автор на последното велико историческо платно: ако следовниците му пожелаят "да се захванат за нещо подобно, заветът ми е – да дадат по-висок полет на речта си"². В творбата му всичко говори за изчерпването на модела. В епизода с гения на Рим животът се напуска от древните митове³, рушат се структурите на империята, а опитът на Юлиан за реставрацията се осуetyава пред очите на Марцелин. При гореща симпатия към Юлиан Апостат неговото "възраждане" за писателя е инсценировка. Амиан се съмнява относно заявленията на императора за неговата власт, сродна на небожителите, накарала Богинята на справедливостта да не послуша Арат и да слезе на земята, сякаш е настъпил златният век⁴. Пък и самото изложение на Марцелин, прекрасно описано у Ерих Ауербах е ярко свидетелство на декаданса. Амиан поднася на читателите монументален симулакрум, едновременно конвулсивен и застинал. Картината му е същински хепънинг – тя се разпада и прелива от гротеск и садизъм, призрачност и суеверия.

² Аммиан Марцелин. Римская история, кн. XXXI, 16, 9. Санкт-Петербург, Алетей, 1994, с. 524.

³ Пак там, XXV, 2, 17, с. 333.

⁴ Пак там, XXV, 4, 19, с. 337.

¹ Lot, Ferdinand. La fin du monde antique et le début du moyen âge. Édition Albin Michel, 1968, p. 12.

Страниците на “Римската история” се пълнят с мрачен и неестествен хумор. “Тук у Амиан всичко е обезчовечено и пред нас сякаш се извършва магичен процес; чувствената нагледност се постига с умъртвяването на всичко човешко”⁵, пише Ауербах.

Езически автори не се съмняват за причини на упадъка. Индивидуалистичният усет на късната античност вижда извора на битието в принципса: и цъфтежът и погиването на държавата зависят от императора. Скицирана от Аврелий Виктор и Евтропий, тази зловеща картина се дорисува от Зосим. Според него Константин Велики първо мърси с убийства на близките си личния живот, а после на вълни унищожава всичко в присвоения държавен организъм⁶. Късните езически автори изживяват упадъка толкова силно, че виждат изблици на унищожение дори в класиката. Например Евнапий смята, че след смъртта на Сократ Атина постепенно заличава, а покрай това се разпада и цяла Елада⁷. А сакралната реставрация на античността, в която участват много религии изпада в хаос и пълно профаниране на светини “сякаш в поетичните митове, повестували за победата на гигантите”⁸. В многобройните бедни и публични безредици, дошли с християнството, той както и Либаний в отважната реч за храмовете⁹ обвинява нечестието на нови тирани – “хора, облечени в черно”, допуснали варварството. Ала тази истина прозира, щом езическите историци се оглеждат към “дългото траене” на античността, дори и да пишат бривиари. Но някои от тях предпочитат “малките повествования” в съвременния смисъл, често слизайки до низ от ехемпра, неангажирани с морални поуки. Почти “постмодерно” в това отношение изглежда “История” на Олимпиодор от Тива, писал един век по-рано от африканеца Зосим. Забравил за историческата неизбежност и въпреки на очевидното езичникът Олимпиодор забелязва само временна криза на империята, приключила с триумфа на реда след убийството на “тиранина” Йоан. Историкът не открива нищо апокалиптично в обезлюдяване и разорение на империята. За разлика от Сидоний Аполинарий той не се трогва и от сблъсъка на културата и варварството. В очите му се сменят не културните устои, а събития. Вулгарният му стил, над който се присмива Фотий¹⁰, по скромното признание на автора позволява само да се трупа суров материал за история – от който тъй различно се възползват Зосим и Созомен¹¹.

На същите теми откликват и християнските историци. Те имат сходна стилистика и образи, защото се потапят в обща дискурсивна среда. Успоредно на животописите на езическите автори през IV век възниква християнската агиография, а Паладий Еленополски написва прочутия “Лавсаик”. Към края на столетието Августин обнародва своята “Изповед”, чието психологично напрежение се предава на неговия следовник – Павел Орозий¹². Духовните търсения на IV столетие поставят проблема за индивидуалността: портретният психологизъм на езическите писатели се допълва от патетичното и разобличително изложение на християнските опоненти. Немезий от Емеса написва трактат “За природата на човека”¹³, включил психологични проблеми, а “За устроението на човека” на Григорий от Ниса се посвещава на развоя на човешкия дух. През същия век неоплатониците създават цялостно учение за Световната душа, а патристичната догматика се задълбочава в христологията и антропологията.

Освен това последното “реторическо възраждане” на античността вдъхновява и езическото, и християнското светоусещане. А модният реторичен бум на IV столетие се осланя не толкова върху класиката, колкото върху повърхностната “втора софистика”. Именно с нейните повеи се свързват затихващите надежди на културата, за които с такава горчивина пише Лактанций: “угасна красноречието” и “литературата се озова сред пагубните изкуства, а онези, дето я изучаваха, бяха изгонени като чуждоземци и проклетни като врагове”¹⁴. Орозий пък обвинява самата софистична реставрация, лишена от истински живот: нека “велеречивото празнодумство, обезобразено от прекомерни претенции, да разбере, че работата не е в суровостта на времето, а в собствената му вялост”¹⁵. Илюзорното възраждане има своите герои, реални като Юлиан или митизирани като Бофиций в очите на Олимпиодор¹⁶. А понякога и от живи хора остава само огледало. Вижте как Евнапий възвеличава софиста Либаний в своите животописи: “Всеки, дето общуваше с него, намираще в събеседника своето второ “аз”. Испиталите го казваха, че Либаний – това е картина или отпечатък, отразил в себе си цялото разнообразие и пъстрота на човешките нрави. Сред всевъзможните хора, с които общуваше, не бе лесно да открият онези, които той би предпочитал повече, нали противниците го хвалеха за право противоположни неща, а всеки бе сигурен, че Либаний споделя тъкмо неговите възгледи”¹⁷. Той в съвършенство постига софистичното изкуство на

⁵ Ерих Ауербах. Арест Петра Вальвомера, в: Ерих Ауербах. Мимезис, М., Прогресс, 1976, с. 72.

⁶ Секст Аврелий Виктор. Извлечения о жизни и нравах римских императоров, XLI, 11-16, в: Историки IV века, М., РОССПЭН, 1997, с. 154; Евтропий. Краткая история от основания города, 7, 1 - 8, 1. Пак там, с. 69; у Зосим от Панополис Константин отменя Стогодишните игри, подновявали цикъла на живота в държавата и заличава старите култове. Подир опропастването на администрацията и финансите той оголва римски земи и допуска варварите, in: Zosime. Histoire nouvelle, livre I-II, livre II, Paris, Les Belles Lettres, 1971, p. 29-39, 101-107.

⁷ Евнапий. Жизни философов и софистов, 462, в: Историки IV века, М., РОССПЭН, 1997, с. 239.

⁸ Пак там, 472, с. 251.

⁹ Либаний. К императору Феодосию в защиту храмов, 6-15, в: Речи Либания, т. 1-2, т. 2, Казань, 1916, с. 201-204.

¹⁰ Олимпиодор. История, 1. Санкт-Петербург, Алетея, 1999, с. 64.

¹¹ За пример откъсът на Олимпиодор в § 12 се повтаря у Зосим в глава VI, 2 и при Созомен в глава IX, 9.

¹² Павел Орозий така и пише: “С Христовата помощ следвайки заръката ти, най-благеният отче Августине, аз твърде кратко и просто, доколкото можах, разкрих страстите на грешните хора” в: Павел Орозий. История против язычников, т. 1-3, т. 3, кн. VII, 43, 19. Санкт-Петербург, Алетея, 2003, с. 224.

¹³ Датировката на съчинението не е установена окончателно: изследователите го отнасят и към края на IV, и към средата на V век.

¹⁴ Лактанций. О смертях преследователей, XXII, 5. Санкт-Петербург, Алетея, 1998, с. 185.

¹⁵ Павел Орозий. История против язычников, т. 1-3, т. 2, кн. IV, 1, 10. Санкт-Петербург, Алетея, 2002, с. 7. Забележете: Орозий говори за културно израждане, ала то след два века ще изглежда като подтик за творчество. През VI век Григорий Турски красноречиво споделя, защо се захваща с «История на франките»: «Малцина разбират философска реторика, а повечето – беседата на невежа». Виж: «История на франките», М., Наука, 1987, с. 5.

¹⁶ Олимпиодор. История, 44. Санкт-Петербург, Алетея, 1999, с. 81.

¹⁷ Евнапий. Жизни философов и софистов, 495-496, в: Историки IV века, М., РОССПЭН, 1997, с. 282.

нагаждане и се превръща в огледална повърхност. Не случайно патристичната литература, добила класически облик през IV век, постоянно говори за мнимите ценности и привидността на живота. Например Амвросий Медиолански още в първия „рай“, т.е. според него - в неразвения дух вижда само „сянката на живота“, а в съвремението намира „някакъв сън на този свят“, с който заспиваме „за божествени неща, докато се отморяваме с тленните и мирските“¹⁸. Учителят на Августин пише и по-ясно: „Изкушенията идват чрез княза на този свят, който изригна в него някакви отрови на мъдруване; та да смятат хората за истински нещата, които са лъжливи, а чувствата на хората да се очароват от някаква видимост“¹⁹. Причините за това Амвросий вижда в профанирането и фалшивия морал – в „сили, които имитират любовта“ и „в нашите помисли, от които възникват онези грехове, дето се раждат или от насладата или от някаква неустойчивост на духа“²⁰. Затова днес, както смята епископът, „човешкият ум се покори с множество обвивки на притворство“²¹, защото изостави „неповторима мъдрост от онзи горен род, който е един и винаги тъждествен на себе си и към който не бива да се нагажда имитаторът на плембейската пошлост“²². А християнските опоненти, отвлечени от подобни примери, бичуват именно тези свойства. За тях „хората от този свят“ са марионетки и прости белези на обстоятелствата – те зависят от прищевките на престижа, алчността или душевна слепота. Например у Павел Орозий фигурантът Атал – с когото се забавлявал Аларих, режисирайки комедията на императорската власт, е ярък пример за съдбата на историческите актьори. Техните възходи и падения „отминаваха толкова бързо, че думите не успяваха подир делата“²³. Ала колкото и да говори, че живее в края на времената²⁴, Орозий както и Лактанций върви в стъпките на езичника Олимпиодор, понеже не намира в премедията на Рим великата моделна промяна. За него „възраждането“ се свежда до смяна на вярата. Въпреки на всички разрушения религията, подновила фасадата на симулакрума, у колебливия песимист Орозий вече е означавала просперитет²⁵: християнските времена стоят отделно от общия хаос на неверието. За някогашния разцвет на империята не ще и дума, решава той, „понеже е открито знание за това, че нашият Господ Исус Христос изведе на върха на властта онзи град като го укрепи и защити по своята воля – под чиято власт Той би искал да се озове като дойде, имайки по регистрите на римския ценз името на римския гражданин“²⁶. Но все пак Орозий смята: крахът на всички империи е пожелан от Бога.

За разлика от него Салвиан от Марсилия, писал през същите десетилетия (в края на IV- началото на V век) вижда апокалиптичната съдба на империята къде по-

трезвено. Ето как Салвиан опонира на Орозий: „Религията опознахме, невежеството не извиняваме, ала нямаме мира и духовното изобилие на първоначалните времена: всичко, дето беше, или се секна или се пожертва; избуха само едните пороци... оттук най-ясно се вижда, че Бог не се оглежда на човешките условия, понеже римляните, бидейки езичници някога и побеждаваха, и властваха; а днес като християни са и победени, и робуват“²⁷. Но и двамата автори губят усет за собствено античната история. С краха на римската империя за тях идва залезът на древната циклична култура.

При все това даже в християнската историография от VI век се запазва цикличната представа за съдбата на Рим. Само че тя е станала повърхностна и в пълния смисъл на думата номинална. Ето характерен пасаж на Йордан: „Хесперийската империя на римския народ, която през седемстотин и девета година от основаването на Рим управляваше първият от августите – Октавиан, загина заедно с онзи Августул в годината петстотин двадесет и втора от царуването на всичките му предшественици, а оттогава Италия и Рим започнаха да се подчиняват на готските крале“²⁸. Цикличното обяснение не изгубва популярност и по-късно. На него се осланя още Павел Дякон в своята „Римска история“. Ще приведа аналогичния пример: „И тъй, в Града на римляните достославната власт на империята над целия земен кръг и онова величие на августите, издигнало се някога с Августа Октавиан, погина заедно с псевдовеличието на оня Августчето към хиляда двеста и девета година от основаването на Града“²⁹. Историческият град и самият се превърнал в санктуарий – в опустял храм, в който се провеждали ритуални церемонии, двадесетгодишните юбилеи и номинални триумфи.

А съдбовният символ на Града-империя е не просто Богинята на Рим, а Жената-Град изобщо. За няколко века той се преосмисли. Например у Орозий „нещастният град“, „наистина злочестата майка“ е символ на езическия Рим, а за Павел Дякон тя олицетворява християнската империя. Писателят посвещава на нея прочувстван пасаж в своята „Римска история“. „Ако наистина бе у този град най-благородната женска хубост, достойна за името си – тя и вярно бе изключителна; ала повече тя се украси с блясъка на целомъдрието. Щом онази „Жена“ имаше за своя дом обител, издигнала се над самите стени на града и високата кула, дето реката Плукиня струеше течни огледала – не би ли станала тя за подигравка на най-долните врагове и поради съвършенството на душата, и не би ли се увредила от похотта на причиненото насилие? А подир нашествието на неприятелите би станала и пленен град; с покрита глава тя се хвърли от най-високата кула в оня неистов водовъртеж и свърши с достопамятен край от страха да изгуби целомъдрието“³⁰. Тъй деликатно Павел Дякон описва сгромолясалия Рим: Жената-Град отдавна е

¹⁸ Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi De paradiso liber unus, 55, in: Patrologia, series latina, J.-P. Migne, t. 14, p. 319.

¹⁹ Ibid., 48, p. 316.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.,... p. 324.

²² Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi De Cain et Abel libri duo, liber I, ibid., p. 336.

²³ Павел Орозий. История против язычников, т. 1-3, т. 3, кн.VII, 42, 7. Санкт-Петербург, Алетейя, 2003, с. 218.

²⁴ Пак там, т. 2, кн. IV, 5, 12, с. 20.

²⁵ Пак там, 43, 16, с. 223.

²⁶ Павел Орозий. История против язычников, т. 1-3, т. 3, кн.VI, 22, 8. Санкт-Петербург, Алетейя, 2003, с. 93.

²⁷ Sancti Salviani Massiliensis presbyteri De gubernatione Dei octo libri dati ad Salonium episcopum, in: Patrologia, series latina, J.-P. Migne, t. 53, VII, 18, p. 128-129.

²⁸ Йордан. О происхождении и деяниях гетов, 243. Санкт-Петербург, Алетейя, 1997, с. 107.

²⁹ Pauli Historiae Romanae libri XII-XVI, liber XVI, in: Monumenta Germaniae Historica, Auctorum Antiquis, t. 2, Berolini, Apud Weidmannos, MDCCCCLXXXVIII, S. 204.

³⁰ Ibid., S. 211.

станала твърде отегчена машинария, не издържаща на собствената снага. В тези прочити образът на Жената-град, обединяващ античната култура с християнската, принадлежи на миналото. Покрай другото, градът в класическите и семитските езици се обозначава с дума от женски род, а в античната иконография винаги се символизира от жена. Но връзката на християнството и езичеството чрез този символ е много по-дълбока. В елинистическата култура, възродила архаиката, така се е вижда Великата Богиня и създателката на всемира – общия град на боговете и хората³¹. А в Библията и най-вече в Апокалипсиса на Йоан тя е символ на нов съюз с божествения свят – отвъд преодоляната сакрална култура. Но за нашите автори християнската история още изглежда нова и непоклатима, а в догматичното огледало и в самоизмамата на “вечно чистата църква” те засега не виждат извора на профаниране. Макар че още от времето на Теодосий I езичниците се преследват, ереста и схизмата се смятат за престъпление; измъчват се и се избиват даже инакомислещите християни. Църквата се стреми да възпира свободата на съвестта и почти преуспява. Силвата пропаганда става за нея жизнена необходимост.

Но не така ли стоят нещата с “възраждането” на живота, което за мнозина от историците вече е реалност. Естествено, в техните очи християнството донася обновление на света, като в представите им се намесват и прагматични мотиви. Първите доводи за удобното преobraжение на живота и взаимния просперитет на християнството и империята намираме още у Мелитон от Сарди в неговата “Апология” – той твърди, че държавата е станала велика и прекрасна с разцъфването на християнската философия по времето на Август³². А Евсевий Памфил, придворният панегирист на Константин Велики, вече съставя триумфалното описание на новата ера, според което Миланския едикт за свободата на вероизповеданията се ширят и укрепват великите Божии дарове: “епископите лично получаваха от императора послания, почести, пари”³³. Както иронизира Фердинанд Лот, Константин е подобие на Бонапарт, обявил конкордат на империята и църквата, за да направи от епископи най-покорни чиновници³⁴. Ако се върнем на думата, най-разгърнато кесарийският пастир представя културното възраждане в “Живота на присноблагения Константин”. Евсевий сервилно описва сбъдването на безсмъртния идеал тук и сега. С този труд структурите на свещената история официално стават модел на светския живот, а значи – и на своето вековно профаниране. Пред очите му Рим се превръща в обетована земя, а в дворцовия етикет се въвежда ангелоподобието и се изразяват метафорите на изобилието и вечността³⁵. Императорът се дарява едва ли не с всички библейски прилики с “Бога и неговия

Христос”³⁶, а освен това, по-езически – с чара на вечната младост. Подчертавам, че именно конюнктурната библейска символика по-късно създава трайни норми на съсловния етикет и по-широко – социалните норми на феодалната Европа³⁷. Но за темата ми е по-важно, че така се налагат и устойчивите принципи на разбиране за всяка възрожденска епоха: тя винаги завръща при древните корени – едновременно универсални и класически.

Именно това и целят всеобщите хроники от ранното средновековие: те щателно стъкмяват по години събитията на митичната и библейската история, плавно преливащи в реалността. В тях древните богове и герои окончателно стават хора в духа на усвоената евхемерова традиция. Но всеки описан Ренесанс по-библейски се отнася към своите извори като осъществен образ към своя предобраз. А благоденствието под егидата на християнския крал подсеца за образа на първия християнски принцес, отпразнувал Хилядогодишните игри, а с тях – възраждането на империята. Така, световните хроники на Проспер Аквитански, Аврелий Касиодор и Исидор Севилски запазват образа на Филип Араб, първият овластен профанатор на християнството. Той е злоещата сянка на Каин, убил своя по-малък събрат-император и съградил град за своя прослава – на своя ред повторен в безкрайни имитации³⁸.

Както и да е, ранните средновековни историци търсят изконна символика, за да опишат настъпващото възраждане в живота на своя народ. Авторы на хроники и животописи на кралете се опират и на устната народна традиция. А затова учените компилации по поръчка се обръщат към митологичното съзнание на племето, gens, за да обосноват неговото единство като етническа и политическа общност. Ала често приносят на романизираните интелектуалци и народните легенди трудно се разграничават. Още Амиан Марцелин пише за подобни легенди, че “бургундите вече отдавна вярват в своя римски произход”³⁹. А например франкската народност се образува към края на VI век от множество племенни групи и формира своята историческа митология сравнително късно, през VI-VII векове благодарение на гало-римските интелектуалци. Например, за Григорий Турски, произлязъл от романизираната аристокрация, историята на Галия е само предистория на франкското кралство: през VI век старите заселници и франки се чувствали като един народ. В меровингските хроники от VII-VIII век се запазва прочута легенда за троянския произход на франките. Ето как звучи повествованието: “Мемнон доведе в помощ на Приам амазонки. От него тръгна потеклото на франките; в историческите книги пък пише, как те си избрах за крал Фрига. По късно потомството на Приам се разделя на две племена. Едното

³¹ Виж например Лукиан. О Сирийской богине, 15, в: Лукиан. Сочинения, т. 1-2, т. 2, Санкт-Петербург, Алетей, 2001, с. 162.

³² Мелитон Сардийский. Апология, фрагмент А 1, 7. Виж: Сочинения древних апологетов, Санкт-Петербург, Алетей, 1999, с. 638.

³³ Евсевий Памфил. Церковная история, X, 2, (2). М., Издание Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1993, с. 342.

³⁴ Lot, Ferdinand. La fin du monde antique et le début du moyen âge. Édition Albin Michel, 1968, p. 41.

³⁵ Eusebius Pamphil. De vita beatissimi Imperatoris Constantini, in: Patrologia, series graeca, J.-P. Migne, t. 8, 1844, p. 61-62.

³⁶ Евсевий Кесарийский е умерен следовник на Ориген, а оттук йерархично подрежда Божиите лица.

³⁷ За това подробно пише Жан-Клод Шмит в: Le corps des images, Paris, Gallimard, 2002; виж също книгата му “Смисълът на жестовите в средновековния Запад, С., ЛИК, 2000.

³⁸ S. Prosperi Aquitani Chronicum integrum, 718 B, in: Patrologia, series latina, J.-P. Migne, t. 51, 1861, p. 568; M. Aurelii Cassiodori Chronicon, 390, ibid., t. 69, 1865, p. 1236-1237; Sancti Isidori Hispalensis episcopi Chronicon, 88 [5448], ibid., t. 83, 1862, p. 1046.

³⁹ Аммиан Марцелин. Римская история, XXVIII, 5, 11. Санкт-Петербург, Алетей, 1994, с. 427.

тръгна към Македония и се нарече „македонци“ по областта Македония и според името на народа, който ги подслони, бидейки потиснат от съседни племена и на когото те предоставиха помощ. Слели се по-късно с тях хората твърде много се умножиха; поради самия си произход македонците се превърнаха в най-силните войни, щом и по-късно, в дните на царя Филип и сина му Александър те потвърдиха мъгла за тяхната велика слава. Пък онази втората, произлязла от Фригия част от народа избра си крал на име Францио, от когото те се нарекоха „франки“; тази част се подведе от измамата на Олекс, ала не бе пленена, а само прогонена от родината си; изселниците с жени и деца обикаляха много страни⁴⁰. А представата за народа-избраник се подкрепя с мита за произхода от свръхестествени предци, свързан с антично, библейско или родно предание. Идеологическите митове за демоничния произход на династията укрепват нейната връзка с народа и вдъхват увереност за просперитет. Например, Псевдо-Фредегар разказва следната легенда: „докато Хлодео със съпруга си в летните горещини се отморяваше на морския бряг, и по пладне жена му влезе да се окъле в морето, тя бе обладана от морско чудовище, приличало на кентавър. Както и да е станало, подир всичко тя, дали от чудовището или от мъжа си, зачена син на име Меровея, според когото франкските крале по-късно се нарекоха Меровинги“⁴¹. Демоничният произход дава права за особено присъствие в историята и понякога свързва с края на времената. Такава е „сатанинската“ връзка с Гог и Магог, обща за готите и хуните. В частност, Йероним Стридонски заимства у Йосиф Флавий представата за онзи произход на хуните⁴². Същата генеалогия се удържа и по-късно: Андрей Кесарийски в своя коментар на Апокалипсис повтаря, че споменатите изчадия са „скитски и северни племена, иначе наричани „хуни““⁴³. Отъждествяването на онези „антихристови“ племена с готи започва от Амвросий Медиолански⁴⁴, а например, Исидор Севилски в „Етимологиите“ описва компромисен вариант, свързал с Магог скитите и готите⁴⁵. Така постъпва и по-късният византийски тълкувател – Арета, който не го отрича, но твърди и друго: „така се нарича някакво пълчище на готите и войнствена сбирщина от тефали и готогърци“⁴⁶. Позовавайки се на значенията на думите Гог и Магог като „струпане“ и „събиране“ той решава, че нахлуването на онези племена се обещава като голямо и могъщо зло.

Но щом говорим за историците, Григорий Турски просто вижда в хуните бич Божи: това е невярващо и недостойно

за Бога племе, а пък Йордан впечатляващо слива митологията и историята. При него гетите произхождат и от амазонки, а хуните той дарява с адски прародители – магьоснички-халиуруни и нечисти духове, тъй че рожбите им само изглеждат хора⁴⁷. Целта на всичките тези легенди бие на очи: трябва да се докаже особено място на народа в историята и да внуши представата за неговия бъдещ възход.

Описанията на Възражданията имат различна тоналност. Понякога те са изразителни и точни като думите на Павел Дякон: „Готският крал Теодерик, нахлувайки от източните краища, пристигна за да притежава Италия“⁴⁸. За него, обаче, това вече е далечно минало и преценката му за готския „Ренесанс“ далеч не е толкова непосредствена, както е при Касиодор или Прокопий Кесарийски. Византийският автор е страничен наблюдател и описва краля с нескрито уважение: „Теодорих бе тиранин, узурпатор на властта, ала всъщност – истински император, управлявал двата си народа с еднаква справедливост“⁴⁹. А по своята роля в историята Теодорих е по-близо до Стилихон, отколкото до Хлодвиг. Възпитан в Константинопол, получил титлата „патриций“ и добавил си името „Флавиус“, той е призрак на традиционната власт. Ако той я поделя между готите и римляните, поверявайки на първите войската, а на вторите – гражданската администрация, то според унаследения принцип за разделението на властта. Когато престижът на царуването се поколебава под въздействието на Византия неговият придворен Аврелий Касиодор създава мита за управлението – по благословия на краля. Сенаторът Касиодор върви в стъпките на Евсевий Кесарийски и написва панегирик. Ето как под перото му изглежда помпозното възкресяване на Италия: „През същата година Нашият Господар⁵⁰ крал Теодерик пристигна в Рим възжелан от всички хора и, привличайки своя сенат с чудна снизходителност дари реколта на римския плебс, а отгоре на това помогна с възхитителни дарове – от излишъка на парите, събрани през отделни години. При щастливото му царуване множество градове се обновиха, построиха се твърде здрави крепости, пръкнаха учудващо хубави дворци и с великите си дела той надмина древните чудеса“⁵¹. Така Касиодор създава идея на просперитета, която при следващи историци постепенно се излива в концепция. А в политическия живот идеята за възраждане на цялостната Римска империя, и без друго никога не чужда на Византия, при Юстиниан става агресивна доктрина. Той провежда репетиция на кръстоносните походи – същинската реконкиста. Но по ирония на съдбата, последствията на юстиниановото „възраждане“ за Италия са ужасяващи. Още цъфтяща при управлението на готите, тя изпада в такова разорение и обезлюдяване, което не ще изпита и Германия след Тридесетгодишната война. От империята остава илюзия и всичко в нея се случва за

⁴⁰ *Chronicon quae dicuntur Fredegarii scholastici liber II*, 4-5, in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingiarum*. Hannoverae, 1888, S. 45-46.

⁴¹ *Ibid.*, liber III, 9, S. 95.

⁴² Става дума за „Иудейските древности, I, 6, 1, където Йосиф Флавий пише: „Магог (син на Яфет) породил онзи народ, който по негово име се нарече „Магог“, а пък гърците го именуваха „скити“. Виж: Иудейские древности, т. 1-2, т. 1, М., Крон-Пресс, 1994, с. 17. Йероним се позовава на него в Преглед на еврейските проучвания върху книгата „Битие“, in: *Liber Hebraicarum questionum in Genesim*, 20, 2. *Patrologia, series latina*, J.-P. Migne, t. 23. За Йероним скитите са хуни.

⁴³ *Andreae Caesariensis commentarius in Apocalypsin*, LXIII, 94, in: *Patrologia, series graeca*, J.-P. Migne, t. 106, p. 415.

⁴⁴ *Ambrosii Mediolanensis De fide ad Gratianum Augustum*, II, 17, in: *Patrologia, series latina*, J.-P. Migne, t. 14, p. 16.

⁴⁵ *Isidori Hispalensis Ethymologiarum liber IX*, 1, 89. *Ibid.*, t. 83, 1862.

⁴⁶ *Arethae Caesareae Cappadociae episcopi commentarius in Apocalypsin*, LXIII, 815, in: *Patrologia, series graeca*, J.-P. Migne, t. 106, p. 755.

⁴⁷ Йордан. О происхождении и деяниях гетов, 44, 121-122, Санкт-Петербург, Алетейя, 1997, с. 84-85.

⁴⁸ *Pauli Historiae Romanae libri XI-XVI*, *Monumenta Germaniae Historica*, S. 211.

⁴⁹ Прокопий Кесарийский. Война с готами, М., Арктос – Вика-Пресс, 1996, с. 22.

⁵⁰ В текста стои *Dominus Noster*, титлата на римските императори и епитет на Христа.

⁵¹ *M. Aurelii Cassiodori chronicon, ad Theodoricum regem*, 395 c, in: *Patrologia, series latina*, J.-P. Migne, t. 69, 1865, p. 1247.

последно: консултът не се избира след 541 година; последните църковни игри Тотила организира през 549; Нарсес празнува последен триумф през 552; след това изчезва и сенатът – последният помен за него се отнася към 579 година. Освен това, Юстиниан избавя страната от единствена сила, още способна да я защити от дунавските варвари. Предишните нашественици се адаптират към латинския език, унаследената култура и администрацията. А лангобардите, дошли като наемници с войската на Юстиниан за първи път се държат като истински завоеватели.

Но за да се обоснове доктрината за “възраждането”, има нужда от представата за “избран народ”. Такива се чувстват византийците от V век, насочвали варварските удари на запад – към полудива и вече чужда земя. Същата библейска идея не отминава и Запада. Например Псевдо-Фредегар споменава за помощта на франките, без която римляните не биха постигнали успех⁵². При Меровингите вече се говори за политическия месианизъм на франките – от самата съдба е предначертано те да господстват над други народи; а по време на Каролингите възниква концепцията за “царствен народ”⁵³. “Общността на историческата съдба и традицията, организационното единство, опит за съвместна война и политическа дейност трябвало да станат за самосъзнанието на *gens* не по-малко, а после и много по-важни, отколкото произход от общия предък, кръвно родство и езиково единство, също запазвали силата си”⁵⁴. Всичко това се събира в политически митове, а върху тях се крепи престижът на народите. По традиция в държавната митология, която внушава разцвета на етноса влизат “славено име” и превъзходство по мъдрост и закон.

За да покаже, как узрява политическият мит, струва си да приведа няколко ярки места у Исидор Севилски. Той пише: “1. Сигурно е, че племето на готите е твърде древно; неговият произход, уж от Гог и Магог, сина на Яфет, вероятно е изведен поради сходството в крайните срички: така са заключавали предимно според пророка Йезекиил. Просветеното мнение обаче предпочита да ги нарича “гети”, а не “Гог и Магог”. Измислят си: този твърде мощен народ ще опустоши дори юдейската земя. 2. А преводът на името им на нашия език е “закриляни”, с което се обозначава силата, защото в света няма никакъв друг народ, който би изнемогнал Римската империя като него. Наистина готите са онези, за чиято поява предвести още Александър, Пир отново напомни, а Цезар спомена не без ужас”⁵⁵. У Исидор съдбата на готите се развива триумфално. Затова и “Рим, победител на всички народи, победен, се сринал от готските победи и им робувал като пленник и подяремник”⁵⁶. Ала за да бъдат наистина велики, готите трябва да надминат римляните и в

духовния си разцвет. Така ще може от легендата за равенство с велики народи да се мине към идеята за превъзходство. В това отношение Исидор Севилски има предшественици. Например, за Йордан у готите никога не липсвали хора⁵⁷, които биха им преподали премъдрост. “Затова сред всички варвари готите винаги бяха едва ли не най-образовани, та май почти равни на гърците, както предава Дион, съставил на гръцки тяхната история и анали”⁵⁸. Ала севилският епископ разкроява техните добродетели много по-смело. По думите му, “в римските земи готите толкова се издигнаха в снизходителността си, че предварително дадоха оброк: та като влязат в Рим да не изправят пред разорение всеки римлянин, дето се намира в Христовия храм”⁵⁹. Тук Исидор продължава с прочутата случка относно апотеоза на любовта и вярата, преминала към него от Павел Орозий: това е епизодът за съкровището на храма на свети Петър, опазено заедно от готи и римляни под закрилата на краля. А става дума за тридневното разграбване на Рим от Аларих, отличило се с масови убийства. Все пак нашият епископ помни за безчинствата, ала като за неприятен епизод по пътя към духовното възрождане. Затова Исидор подчертава: греховете се изкупуват при съкрушителни морални поуки: не случайно затъва цялата плячка, изпратена от Аларих по море. “Колко голяма бе славата на онези съкровища, когато се отнеха от римската държава, те не се сметнаха за нищо, оставени на бурята на възмездие: осъдени за коработрушението, те опропастиха късмета на победата”⁶⁰.

Тъй че на трънестия път към разцвета на държавата и културата героите му изпитват апокалиптични преमेждия. Историкът често описва знамения, които повтарят символите на “Откровението”, но споменава и особена поличба – огнените копия в небето на Каталаунската битка⁶¹. Естествено, Исидор сблъсква готите и хуните, “тоягата на Божия гняв”. Историкът пояснява: “винаги, щом се надига негодуването Му срещу ярващите, те ги терзаят, за да се въздържат народите от възделението и греха на света, пречистени от скърбите си и - да добият наследството на небесното царство”⁶². Както в библейските книги «Царства» в готската история се сменят боголюбивите и нечестивите управления и, както е у Мелитон, те водят до извисяване или упадък. Царуванията на Леодигилд и Рекаред преповтарят историята на войнолюбивия Давид и щедрия миротворец Соломон. А кулминацията на разказа е биографията на Сизебий – готското копие на Константин Велики. “Той бе напорист и твърде издигнат в справедливостта и благочестието, бе щедър по дух и най-достоеен за блясъка на управлението,

⁵² Псевдо-Фредегар говори за помощта, оказана на Зеновия, а след един век – на Аеций. In: *Chronicon quae dicuntur Fredegarii scholastici liber II*, 40, in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingiarum. Hannoverae*, 1888, S.65; *ibid.*, 53, S. 74.

⁵³ *Hibernici exilis carmina*, II, in: *Monumenta Germaniae Historica. Poetae latini aevi Carolini*, Berolini, 1881, t. 1, S. 398.

⁵⁴ Ронин, В. К. Франки, вестготы, лангобарды в VI-VIII вв.: политические аспекты самосознания, в “Одиссей. Человек в истории, М., Наука, 1989, с. 61.

⁵⁵ *Sancti Isidori Historia de regibus gothorum, wandalorum et suevorum*, 109, 1, in: *Patrologia, series latina*, J.-P. Migne, t. 83, p. 1059.

⁵⁶ *Ibid.*, 15, p. 1062.

⁵⁷ Йордан говори за прочути мъдrecи на древността, започвайки от скитския, а според него гетския мъдrec Залмоксис. Виж: Йордан. О происхождении и деяниях гетов, 39-40, Санкт-Петербург, Алетея, 1997, с. 68; темата продължава в откъсите 69, с. 74; 72-74, с. 75.

⁵⁸ Става дума за изгубения труд на Дион Хризостом “Гетика”. Пак там, 40, с. 68.

⁵⁹ Павел Орозий. История против язычников, т. 1-3, т. 3, кн. VII, 39, 3-18, Санкт-Петербург, Алетея, 2003, с. 210-212; *Sancti Isidori Historia de regibus gothorum, wandalorum et suevorum*, 113-114, 15-17, in: *Patrologia, series latina*, J.-P. Migne, t. 83, p. 1062-1063.

⁶⁰ *Ibid.*, 18, p. 1063.

⁶¹ *Ibid.*, 116, 26, p. 1065.

⁶² *Ibid.*, 117, 29, p. 1065. А царството на вандалите у Исидор загива от ереста и покварата като се сполетява от библейските поразии, in: *Wandalorum historia*, *ibid.*, 73-84, p. 1074-1080.

прочут с бойните сблъсъци и победи”⁶³, разказва писателят. На величието му се покорява самата природа. Тук Исидор слага решаващ шрих в своя образ на Възраждането: “след като Сизебий по Божията милост получи скипътра грижите му доведоха до толкова щастливи начинания, че не само земите, ала и моретата се подчиниха на неговото оръжие”⁶⁴. Официалната картина на държавния разцвет се очертава напълно, а благодарение на метафоричната стройност творбата на Исидор Севилски става класически образец на политическата митология. Тя добива зряло обмислена структура и симпатиите на автора не нарушават условността на изложението – както античната и библейската успореда на неговия “Хроникон” строго се вписва в седемте възрасти на света.

Темата на националното и духовно възрождане не напуска историческите съчинения и през следващите два века. Езическите и библейските повей в тях се примиряват, а описанията добиват по-каноничен вид. В историческите творби всичко се подчинява на единна стилистика и улегнала образна система. Някои от тях съвсем по-евангелски пренасят окончателния Ренесанс отвъд историята на народа – в по-широк и по-извисен исторически контекст. Чудесен пример в това отношение е съчинението на Павел Дякон, написано в Монте-Касино след 787 година. Неговата “История на лангобардите” има твърде последователен и сбит план, който отвежда при обетованата земя – на отчизната и на културата. Както и двата Завета, творбата редува предобрази и образи, изникнали от свръхестествения и тъмен корен. Според Павел Дякон древното потекло на лангобардите било злоещо, кръвожадно и лишено от закон. То е хтонично: предците на племето се раждат от змии – чедата на змиекраката пророчица Гамбара, дарена с висша, но двойствена мъдрост: “Божие присъствие я изпълваше затуй, че да роди роза от тръни, незнайно как, щом предсказвайки тя предвиждаше всичко”⁶⁵. Змиите – наставнички изкушават хората, за да се вслушват в Премъдростта и да се пречистват от грешките си. Символът на изначалната божествена сила, вечно тласкаща духовния развой е познат на много митологии – от античната до библейската⁶⁶. Не случайно Павел Дякон оприличава своята Гамбара на “славния род на Сибилите”. По нейното насърчение племето започва пътя си “поради коравосърдечие” – “ала за да дойде спасението отгоре”⁶⁷. Забелявайки напред, историкът говори за обетованата земя на Италия, струяща мляко и мед⁶⁸, където лангобардите се превръщат в “свят народ”, намерил спасение в покръстването. “Чудно и нечувано, пише Павел, такова велико спасение да възсияе там, където нямаше потекло от славни предци – да изгрее за онези, дето се придобиха

като църковно благоухание изсред остри бодли”⁶⁹. Подобно на Моисеевото войнство те напредват към земята на изобилието през Саксония и Лигурия, Тракия и Панония с мечове и тръбен глас. В ерата на крал Ротари настъпва велико преображение: при него се дава законът, а кадафрадата⁷⁰ се измества от съда. Тогава “лангобардите горещо обсъдиха църковния канон и станаха слушатели на свещеници”⁷¹. Според Павел Дякон кралете укрепват придобитото наследство, ала истинският разцвет идва с новия Давид и победител на лангобардите – Карл Велики. Такъв е и прякорът му в “придворната академия”. Не забравяйки своя народ, историкът пише за неговата прослава. У Павел кралят обновява духовното наследство и дори “възстановява благочестието”, той е щедър и милосърд. Нали Карл нищо не оплячкосва и укрепва реда. Завоевателят “опрости провинения на безбройна тълпа” – “ето защо Всемогъщият Бог стократно приумножи благодеяния за него”⁷². Сетне станал панегирист, Павел Дякон възторжено описва как Карл, вече император, подчинява на единната вяра неизчислими народи, а синът му – италианският крал Пипин закрепва неговото дело. Историкът твърди за времената на господаря Пипин: блясъкът и великолепието на древния Рим се възраждат окончателно. “Под закрилата му към днешния ден Италия сияе, както тя светеше в най-древните си дни. Сега тя има закони, изобилни дарове и мир, предоставени от непобедимия ни Господ Исус Христос благодарение на нашия владетел”⁷³. Така възкръсва фантомът на империята на Запада, безсилен да повтори Римската, но способен да притисне църквата. Това е и цената на прочутия каролингов Ренесанс: още при Карл Мартел, енергичния дядо на императора, тъмната нощ на невежеството окончателно слиза над Галия. Той конфискува църковните имоти и рязко усмирява властовите амбиции на тези “тирани”, ала разорява единствените центрове на тогавашната образованост.

От далечния XX век Дюби обобщава: “Завоевателите, обаче, по-скоро мислят да възродят държавата, чийто образец виждат в Рим и в чието лоно да установят мир. Едни след други те се захващат с “ренесанси”, подобно на онзи, който Каролингите съживяват сега. Малко по-малко към X век се установява новият ред и този път – здрав, понеже по-добре от римския се нагажда към същинската реалност на цивилизацията, станала селска. По-нататък западното християнство се избавя от нашествията; вълните на агресията постепенно отстъпват към границите, а по-късно се изнасят навън. Тогава в рамките на онова, което обикновено наричат “феодално общество”, започва вторият етап на растежа”⁷⁴.

Препоръчана за публикуване от Катедра “Философски и социални науки”, Хуманитарен департамент

⁶³ Sancti Isidori Historia de regibus gothorum, wandalorum et suevorum, 126, 60, in: Patrologia, series latina, J.-P. Migne, t. 83, p. 1073.

⁶⁴ Ibid., 129, 70, p. 1076.

⁶⁵ Pauli Historia langobardorum, 1, in: Codicis Gothani. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum langobardorum, Hannoverae Impensis bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII, S. 8.

⁶⁶ Попада символът и при по-късните историци. Например Нений, живял през IX век извежда от Ерихтоний родословието на Брит Ненний. История бриттов, в кн.: Гальфрид Монмутский. История бриттов. Жизнь Мерлина, М., Наука, 1984, с. 173.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid., S. 7.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Кадафрада е «Божия съд» или кръвно отмъщение.

⁷¹ Pauli Historia langobardorum, 1, in: Codicis Gothani. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum langobardorum, Hannoverae Impensis bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII, 6, S.10.

⁷² Ibid., S. 11.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Duby, George. Féodalité, Paris, Quarto Gallimard, 2002, p. 74.

ИВАН ГЕОРГОВ - ОСНОВОПОЛОЖНИК НА МОДЕРНОТО ФИЛОСОФСКО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ.

Добрин Тодоров

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София

РЕЗЮМЕ. Написването на този текст е провокирано от 70-та годишнина от смъртта на проф. д-р Иван А. Георгов. В доклада накратко е представена преподавателската дейност на този виден български университетски лектор и учен. Особен акцент е поставен върху особеностите в работата на проф. Георгов, като създател на модерното философско образование в страната. Подчертава се приноса му за налагането на високи академични стандарти в обучението на студентите по философия у нас. Специално се анализират характеристиките на историко-философските курсове, които проф. Георгов води, с оглед огромната им роля както за професионалната подготовка на няколко поколения български философи, така и за формирането на богата обща култура у студентите-нефилософи от различни хуманитарни специалности.

IVAN GEORGOV: FOUNDER OF THE MODERN PHILOSOPHICAL EDUCATION IN BULGARIA.

Dobrin Todorov

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia

ABSTRACT: This text is provoked by the 70-anniversary of prof. Ivan Georgov's death. This paper represents briefly the teaching activity of this distinguished Bulgarian university lector and scientist. A particular accent is laid on the special features in prof. Georgov's work, as a founder of the modern philosophical education in the country. There is outlined his contribution to the process of imposing high academic standards in the university philosophical teaching here. The text analyses especially the characteristics of the historical-philosophical courses, that prof. Georgov lectures, because of their immense meaning as for the professional preparation of some generations Bulgarian philosophers, as for the reason these lectures have given the students from different humanitarian specialties rich general knowledge.

Конкретният повод за написването на този текст са две кръгли годишнини. През август 2006 г. се навършват 70 години от кончината, а през януари 2007 г. ще се навършат 145 г. от рождението на проф. д-р Иван Андреев Георгов. Тези годишнини са добро основание да се върна към делото на бележития ни сънародник. Днес то ми изглежда незаслужено подценено или най-малкото недостатъчно познато и популярно сред академичните и културните среди у нас. Нещо повече, във времето, когато българската държава е на прага да стане пълноправен член на семейството на развитите европейски страни, е добре да си припомним, че за постигането на тази цел ценен принос със своята неуморна работа са дали редица наши предходници. Един от тях несъмнено е проф. Георгов.

Всъщност почти всичко сторено от проф. Георгов е отдавна известно на специалистите по история на българската философска култура. Върху живота и делото му са публикувани немалко самостоятелни изследвания: една монография /18/, студии /5, 8, 17/ и статии /6, 7, 20, 25/. Отделно през годините излизат рецензии на негови съчинения /16/, посмъртни бележки /26, 29/, текстове, посветени на негови юбилеи /15/. В нарочни разработки са анализирани отделни страни на творчеството му: историко-философски работи /23, 24, 27, 34, 38/, етически възгледи /31, 35, 36, 37/, гносеологически схващания /28/ и

др. Правени са опити за съпоставка на неговите възгледи с чужди /21/. Изследвани са различни страни от обществено-политическата му дейност /19/. На проф. Георгов са посветени специални текстове в различни справочни издания /1, 3, 33/ и раздели в обзорни изследвания върху историята на българската философска култура /2, 4, 17, 22, 32/. Основните характеристики на неговата продължителна академична и обществена дейност са общо взето вярно представени. И все пак в делото на родоначалника на модерната философска култура у нас като че ли винаги остава нещо недоизяснено. Изглежда поради това обстоятелство той периодично е преоткриван от поредното поколение български философи. У тях освен повтарящите се признателност и възхищение от огромния принос на проф. Георгов за формирането на философската култура в България след Освобождението, неизменно се появява желание за още по-дълбоко вникване в смисъла на стореното от него. Тук ще припомня някои важни страни от неговата професионална дейност и ще се опитам да открия водещите черти в преподавателската му работа, като акцентирам върху обучението, което той осъществява в областта на историята на философията. Ще използвам и наскоро откритите, но все още непубликувани записки на негови лекции върху историята на модерната европейска философия.

Иван Георгов започва академичната си кариера твърде млад - едва на 26 години, при това с „лятащ старт“. Почти веднага след завършване на висшето си образование в Йена (със защита на докторска дисертация върху етиката на М. Монтен) и завръщане в родината той е назначен за лектор, заедно с Л. Милетич, А. Теодоров-Балан и Станимир Станимиров, в открития на 1 октомври 1888 г. Висш педагогически курс към Първа мъжка гимназия в София. През следващата година курсът е трансформиран във Висше училище, като с това се поставя началото на историята на висшето образование у нас. Иван Георгов работи в първото висше училище в България от самото начало на съществуването му и с основание може да се смята не само за един от „бащите“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, но и да бъде причислен към пионерите на висшето образование, а и на науката в страната. Той се хабилитира на 30 години, а е избран за редовен член на БАН на 40-годишна възраст. В Академията е заемал отговорната длъжност на Председател на Историко-филологическия клон.

Заслугите на проф. Георгов към Университета са многобройни и разнообразни. Той има важен принос за институционалното изграждане на висшето училище, доколкото е чест участник в ръководните му органи: пет пъти е ректор на СУ (1891/92, 1898/99, 1905/06, 1916/17, 1918/19 г.) и два пъти декан на Историко-филологическия факултет (1900/01, 1908/09 г.), както и създател и неизменен титуляр на катедрата „Философия и педагогия“, а след нейното разделяне - и на катедрата „История на философията“. Проф. Георгов е първият редовен професор по философските дисциплини в Университета. Благодарение главно на неговите усилия е създадена една от най-рано появилите се специалности във Висшето училище - „Философия и педагогия“, чиито първи absolventи завършват през 1897 г. Първоначално Георгов обучава студентите по общообразователните дисциплини „Психология“, „Педагогия“ и „Немски език“, както и по специализираните предмети „Естетика“, „Логика“, „Дидактика“ и др., което само по себе си говори за неговата огромна научна ерудиция и отлична езикова подготовка. Особено важни за професионалното формиране на студентите от философската специалност са историко-философските му курсове: „История на древната философия“, „История на новата философия до Кант“, „История на новата философия: от Кант до Хегел“, „История на немската философия след Хегел“, „История на френската философия през XVIII и XIX векове“, „История на английската философия през XIX век“. Проф. Георгов е титуляр и на дисциплините „Етика“ (Принципи на морала) и „История на етиката“.

При запознаване с академичната кариера на проф. Георгов силно впечатление неизменно прави нейната изключителна продължителност от 46 години. Близко половин век той всеотдайно работи за изграждане на професионално грамотни български философи, чиято подготовка да не отстъпва на тази, която получават колегите им в най-реномираните европейски университети. Няколко поколения философи у нас дължат на него навлизането си в трудната философска проблематика и ориентацията в разнообразните й решения. Във връзка с това си струва да приведа характеристиката, която дава

акад. Димитър Михалчев на своя учител, а след това и колега в Университета - И. Георгов: „Това е старейшината, несторът на нашите живи философски писатели“ /25, 3/. Не по-малко интересна е оценката, която се съдържа в поздравително писмо на проф. Иван Сарълиев до своя бивш учител и настоящ колега проф. Георгов, когото наследява на титулярното място в катедра „История на философията“ в Университета: „В моите очи Вие сте измежду нашите професори този, който с научната си дейност, с обносните си, с частния си живот се приближавате най-много до западно-европейския професор“ /30, 60/. Не само колегите на проф. Георгов от Университета са респектирани от неговия подчертано академичен стил на работа и неограничените му заслуги за формирането на модерната философска култура у нас. В книгата си „Принос към историята на българската философска мисъл“ А. Бънков определя И. Георгов, като „един от създателите на новобългарската писменост и култура“ /4, 255/ и „духовен баща на всички живи философи у нас“ /4, 257/. В своята обзорна статия „Философията в България през XX век“ И. Балтова го определя като първата значителна фигура сред философите у нас след Освобождението, която освен всичко друго „има и тая голяма заслуга, че побългарил много философски и психологически термини“ /2, 572/, т.е. спомага за създаване на професионална философска терминология на национален език.

Посочените оценки изразяват доминиращото отношение на културните среди в българското общество към професионалната и културната дейност на проф. Георгов до Втората световна война - преклонение пред безкомпромисния му професионализъм, всеотдайност и пословична скромност. Те обаче дават само бегла представа за характера на професионалната му работа. Струва ми се, че вникването в нейната специфика е невъзможно, ако не се имат предвид и собствените виждания на проф. Георгов за нея. Най-ясно те са изразени в един непубликуван приживе негов текст, озаглавен „Pro domo sua“ и написан в края на академичната му кариера. В него той заявява, че винаги се е стремил да се представи пред своите студенти „като един съвсем обикновен излагач на верните мнения на разните мислители и да ги оставя сами да си правят сетне своя избор“ /11, 56/.

Като си поставя за основна цел запознаването на студентите с възгледите на значимите философи от миналото и съвременността, проф. Георгов съзнателно приема ролята на *посредник* при разпространението на идеи. Той се стреми да популяризира ученията на особено влиятелните мислители, създали облика на световната и най-вече на европейската философия. Мисията му е да създаде предпоставка за приобщаване на формиращата се у нас професионална философска колегия към върховите постижения на европейската философска култура. Проф. Георгов съвсем точно се ориентира в уникалната ситуация, в която се намира като университетски преподавател през първите десетилетия след Освобождението. Той се изправя почти сам (на първо време подпомаган само от д-р К. Кръстев) пред изключително трудната и отговорна задача да подготви професионално квалифицирани специалисти в областта

на философията. И проф. Георгов отговаря достойно на предизвикателството, като се захваща да я решава неуморно, последователно и без героична поза. В продължение на цялата си преподавателска кариера той върши прозаичното си дело, без да търси признание, воден от убедеността, че изпълнява своя дълг пред родината, редом с останалите „строители на съвременна България“.

Иван Георгов заслужава почитта на своите съвременници и наследници и заради жертвата, която прави пред олтара на науката. Той почти се отказва от естествения стремеж на всеки университетски преподавател да се изяви и като учен чрез отдаване на самостоятелна изследователска работа, въпреки че успява да публикува над 300 текста, около 50, от които на чужд език. Като изключим оригиналните му изследвания в областта на детската лингвистика и психология, той се съсредоточава почти изцяло върху обичайните за един преподавател дейности: подготовка и изнасяне на учебни занятия, написване на учебни помагала, оценяване работата на студентите и т.н. Според наблюдението на акад. Михалчев в продължение на цялата си преподавателска кариера проф. Георгов „почва лекциите си всяка есен и пролет винаги пръв и се труди да свърши последен“ /25, 8/. Той написва и прочита редица курсове, покриващи не просто големи периоди от историческото развитие на философските търсения, но и засягащи широк кръг от теми и проблеми. Разглеждането на толкова различни въпроси и разнопосочните опити за решаването им цели да запознае студентите с основните питання и позиции, възникващи в рамките на философията. То обаче изисква отделяне на много време и полагане на огромни усилия от страна на преподавателя. Проф. Георгов не си ги спестява, като се стреми не просто да разкрие богатството на идеите, родени в лоното на европейското философстване, но и да изгради цялостна координатна система за разполагане на основните идейни решения, които са предлагали мислителите от Стария континент в многовековните си дебати върху изконните философски проблеми.

Лекциите на проф. Георгов върху историята на европейската философия се отличават с редица постоянни особености. На първо място следва да се отбележи, че тези изложения са от *обзорен* тип, което означава, че в тях се прави преглед на философските учения, създадени в дадена страна през определена епоха. Проф. Георгов представя цял спектър от учения, създадени от най-видните мислители, работили в най-развитите национални философски култури на Стария континент - немска, английска, френска. В рамките на тези панорамни изложения той се опитва да очертае пред своите студенти както главните теоретични постижения на всеки автор, така и водещите тенденции в развитието на философските търсения в дадена страна, посредством посочване идейната приемственост между подбраните мислители. За него е особено важно да открие уникалния облик на отделните философи и същевременно да разкрие логиката на идейните процеси в рамките на националната философска култура от разглеждания период. Особено ярко това проличава в курса му върху немската класическа философия, където той пространно

анализира не само възгледите на нейния родоначалник - И. Кант, а проследява и някои от насоките в развитието на философската мисъл, заложили в учението на този мислител. При излагането на Хегеловите философски възгледи проф. Георгов тръгва от предпоставката, че „Хегеловата философия има корен, както тази на Шелинг и Фихте - във философската система на Кант“ /9, 157/. Според него е важно да се посочи, че „именно за премахването на този непримирим дуализъм (между ноемени и феномени - Д.Т.) работят Фихте и Шелинг и то по различен начин“ /9, 157/, а Хегел „се опитва да премахне посочените слаби страни (в решенията на Фихте и Шелинг на този дуализъм - Д.Т.), като излиза от Шелинговата философия на идентичността“ /9, 158/.

Втора особено важна черта в историкофилософските изложения на проф. Георгов е тяхната подчертана *коректност* към ученията на представяните мислители. В неговите лекции се подхожда с изключителна благосклонност и добронамереност към личността и възгледите на всеки автор. Уважението и лоялността му към делото на влезлите в ползрението му философи са пословични. Проф. Георгов се старае да представи максимално обективно схващанията им, независимо от собствените си идейни пристрастия. Той е убеден, че никой философ няма монопол върху истината и трябва да се ценят усилията на всеки мислител, който предлага смислени решения на изконните проблеми на философията. Тъй като според него „областта на философската мисъл образува борище на най-противоречиви мнения и на противоположни обосновки и докази“ /10, 34/, то развитието на философията може да се осъществява само чрез разнопосочните дирения на мислителите през различните епохи. Ако изобщо може да се говори за прогрес в развитието на философията, той е твърде бавен, тъй като в него постоянно се възпроизвеждат „определен брой типични гледища, които постоянно се връщат“, но чиито противоположности все пак „малко по малко се изглаждат“ /10, 35/. А това означава, че към мислителите не бива да се предявяват прекалено високи претенции за свършени и окончателни решения на постоянно възпроизвеждащите се философски питання.

Заради подчертания си стремеж към изтъкване значимостта на идеите и личния принос за развитие на философските дирения на всички разглеждани от него автори, проф. Георгов често е упрекван в безкритичност спрямо техните позиции. Така например С. Стоев смята, че в изложенията на Георгов тържествува обективизмът, налице е „липса на критичен анализ“, че авторът им се отказва „да вземе страна“ и да „изрази свое становище“ /34, 70/. Това наблюдение има частично основание, доколкото проф. Георгов действително съзнателно се въздържа от резки критики и крайни негативни оценки за ученията на представяните от него мислители, а е по-склонен да отдава признателност за постиженията на им. Намерението му е да изложи най-пълно и точно ядрото в учението на съответния автор, тъй че студентите да схванат освен главните тези още и духа на това учение. От друга страна обаче проф. Георгов не може, дори и да иска, да не направи какъвто и да е оценъчен коментар при представяне възгледите на философите. Обикновено той

го прави по дискретен и ненаатраплив начин, чрез вмъкнати в изложението изречения или дори отделни квалифициращи думи (например „краен индивидуализъм“ за възгледите на М. Щирнер). Чрез тях изразява своето отношение - съгласие или несъгласие, с позицията на автора. Макар и сравнително рядко, проф. Георгов прави и по-пространни собствени анализи на излаганите схващания, в които оспорва определени тези. Така например при завършване на изложението си върху учението на Ф. Ницше, той обръща внимание върху „демоничното влияние“, което идеите на немския мислител оказват върху „неподготвените за философията умове“, като с това представляват опасност „за културата, чиито морални основи (Ницше - Д.Т.) иска да подрони“ /13, 97/.

При представяне делото на отделните мислители проф. Георгов използва общо взето последователно постоянен алгоритъм. В този неявно следван модел на изложение могат да се открият поне три основни компонента. Първият от тях представлява биографична справка за конкретния философ. Тези бележки са съвсем кратки за някои автори (например Ф. Шлайермахер), но в повечето случаи съдържат обстойно описание на житейските перипетии, през които преминават философите (например Джон С. Мил). По правило в биографичния раздел се включва информация за социалния произход, полученото образование, приятелската и колегиалната среда, основните събития в личния, публичния и професионалния живот, както и съпътстващите ги духовни дирения на конкретния мислител. Заради представянето на пространни сведения за житейския път на разглежданите мислители проф. Георгов получава укори за претрупване на изложението и преувеличаване значимостта на личностното развитие за разбиране на техните учения. В този дух например се изказва акад. Михалчев, който смята, че в лекциите си проф. Георгов дава твърде „много биографичен материал“ /25, 7/. В отговор на тази критика проф. Георгов заявява, че „туй съм правил нарочно, защото чрез живота на мислителите гледах най-напред да заинтересувам студентите и защото животът им е в състояние да хвърли доста светлина върху ученията на мислителите“ /11, 56/. Чрез съзнателното акцентиране върху житейската съдба на философите проф. Георгов цели да подпомогне студентите при опита им да вникнат в предлаганите конкретни решения на сложните философски проблеми, а не е самоцелно.

Вторият постоянен пункт в изложенията на проф. Георгов са библиографските справки за произведенията на разглежданите мислители. В библиографския раздел задължително се посочват най-известните и зрели съчинения на съответния автор. Същевременно в хронологичен ред се отбелязва тяхната поява, както и значението им за идейните постижения на философа в отделните етапи от неговото духовно развитие. Така в лекцията си върху учението на Йеремиа Бентам проф. Георгов отбелязва „първото важно съчинение“ на английския автор - „Бележки върху управленията“, в което „се изтъква за първи път неговата основна мисъл върху морала“ /14, 42/. Понякога се споменават и текстове, които не са останали сред най-ярките и запомнящи се творения на дадения философ, но са изиграли съществена роля в съзряването му като мислител (например ранните

съчинения на И. Кант). Иван Георгов подготвя избрана библиография за своите студенти със справочна стойност и с това ги подпомага в условията на липсващи или оскъдни допълнителни източници на информация за водещите фигури в модерната европейска философия.

Професорът често включва в своите лекции пространни фрагменти от най-значимите трудове на разглежданите мислители. С това той се стреми да запознае от първа ръка своите слушатели с начина на мислене и стила на съответния автор. Проф. Георгов обикновено привежда особено характерни и често коментирани от специалистите пасажки от съчиненията на представяните философи. Такива са разделът „Антиномии на чистия разум“ от Кантовата „Критика на чистия разум“ и въведението в най-популярното произведение на Ф. Ницше „Тъй рече Заратустра“. С това той изпълнява ролята и на пръв преводач на български език на емблематични за европейската философска култура текстове. Чрез неговите преводи студентите за първи път се запознават с някои от ключовите произведения на модерната философия, които не са издавани в целия им обем у нас в продължение на десетилетия. Такъв е случаят със съчинението на А. Шопенхауер „Светът като воля и представа“.

Третият и най-важен раздел в изложенията на проф. Георгов е посветен собствено на ученията на разглежданите философи. Той е най-обширен и се отличава със собствен строеж. Принципът, според който се представят възгледите е *генетичен*, т.е. следва реалния ход на тяхната поява, оформяне и трансформиране. По-конкретно се акцентира върху ключовите за идейната еволюция на автора произведения. Тези текстове се явяват отправен пункт в анализа на схващанията на мислителите. Изключения от това самоналожено и неписано правило проф. Георгов прави в случаите, когато представя съвсем накратко и телеграфно - в рамките от една до пет страници, делото на даден философ. Така постъпва с включените в раздела за френските материалисти от XVIII в. мислители: Ж. Ламетри, П. Холбах, К-А. Хелвеций и Д. Дидро, когато се опитва да представи главните им тези без непременно да се позовава на конкретни съчинения.

В своите изложения проф. Георгов се стреми да очертае ядрото в концепциите на философите, като представи възможно най-достъпно водещите им идеи. С това насочва слушателите си към възгледите, които отреждат значимо място и роля на дадените автори в историята на философията. Ясният, лаконичен и сбит стил на изложение, който използва проф. Георгов, е отбелязан и одобряван от почти всички негови изследователи. Още в рецензия за отпечатания през 1925 г. първи том от замислената осемтомна „История на философията“ се казва, че той е „написан на хубав и чист език“, „чете се с особена лекота и незабелязано въвежда читателя във висините на философската мисъл“ /16, 270/. Тази съзнателно търсена простота и прозрачност на изложението проличава особено ярко в лекциите на проф. Георгов върху историята и актуалното състояние на модерната европейска философия. Всеки, който е опитвал да преподава знае, че се изискват особена дарба и специални усилия за постигане на баланс между

разбираемостта на изложението от страна на обучаемите и съхраняване автентичния смисъл на представяните схващания. Проф. Георгов очевидно е бил майстор в това отношение, като се има предвид и обстоятелството, че в някои от своите курсове той представя възгледите на негови съвременници (например, Р. Вирхоф, В. Вунд, Е. Дюринг, Х. Спенсър, Е. Хекел и др.), за осмислянето на които обикновено е нужен отстъп във времето, особено когато те се разглеждат в рамките на обзорен преглед на развитието на определена национална философска култура през сравнително продължителен времеви период.

Анализът на професионалната дейност на проф. Георгов би могъл да продължи, тъй като дотук успех само да се докосна бегло до отделни нейни особености. Струва ми се обаче, че вече мога да направя някои изводи за съвременните български философи и най-вече за преподавателите по философските дисциплини от висшите училища у нас. Без колебание изразявам убеждението си, че „технологията“, която е използвал проф. Георгов в работата си струва да бъде изучавана и

днес. В нея могат да бъдат открити редица полезни и актуални понастоящем прийоми и процедури. Разбира се, някои от прилаганите техники вече не изглеждат уместни - привеждането на обширни биографични данни или на големи фрагменти от оригинални произведения, с оглед наличието на относително лесен достъп до информационни източници и на цялостни преводи на съчиненията на представяните мислители. Главните уроци, които ни завещава проф. Георгов обаче не са технологични. С цялата си работа на университетски лектор той ни учи на принципност, всеотдайност, упоритост и готовност за полагане на усилия в преподаването. От него можем да вземем пример за академизъм не само в начина на обучение, но и в личните отношения с колеги и студенти. Мисля, че няма да сгреша, ако завърша изложението си с думите на проф. Георгов, че му е било „винаги противно да се умилква около студентите“ /11, 56/, защото не е това начинът да се спечели уважението им, да бъдат подтикнати те към изпълнение на своите задължения и в крайна сметка да усвоят предлаганите им знания.

Бележки

1. АЛМАНАХ на СУ „Св. Климент Охридски“ /1888-1939/, С., 1940.
2. Балтова, И. *Философията в България през XX век* - В: Училищен преглед, бр. 5-6, 1940.
3. *Българската философска култура през XIX - XX век* /Биографично-библиографски справочник/, С., ЛИК, 2000.
4. Бънков, А. *Принос към историята на българската философска мисъл*, С., 1943.
5. Бънков, А. *Философските и етическите възгледи на Иван Георгов (1862-1936)* - В: Бънков, А. *Развитие на философската мисъл в България*, С., 1966.
6. Бъчваров, М., Латев, Л. *Из архива на Иван Георгов* - Във: *Философска мисъл*, бр. 6, 1981.
7. Бъчваров, М., Латев, Л. *Из непубликуваните ръкописи на Иван Георгов* - Във: *Философска мисъл*, бр. 1, 1986.
8. Бъчваров, М., Латев, Л. *Пионерското дело на Иван Георгов във формирането на българската философска култура* - Георгов, И. *Избрани философски и етически съчинения*, С., 1987.
9. Георгов, И. *История на новата философия: от Кант до Хегел*, Пловдив, 1920.
10. Георгов, И. *История на философията*, Т. 1 *Древна философия*, С., 1925.
11. Георгов, И. *Pro domo sua* - Във: *Философска мисъл*, бр. 6, 1981.
12. Георгов, И. *История на френската философия през XVIII и XIX векове* /непубликуван ръкопис/
13. Георгов, И. *История на немската философия след Хегел* /непубликуван ръкопис/
14. Георгов, И. *История на английската философия през XIX век* /непубликуван ръкопис/
15. Данков, Е. *60 години от смъртта на проф. Иван Георгов* - Във: *Философия*, бр. 5-6, 1996.
16. *Историята на философията* - В: *Училищен преглед*, бр. 1-2, 1926.
17. *История на философската мисъл в България*, Т. II, С., 1973, гл. XIII.
18. Кацарски, И. *Иван Георгов*, С., УИ „Климент Охридски“, 1988.
19. Кацарски, И. *Иван Георгов и Македония* - Във: *Философски алтернативи*, бр. 6, 1996.
20. Костадинова, П. *Иван Георгов: познатият непознат* - Във: *Философия*, бр. 4, 1998.

21. Костадинова, П. *Иван Георгов и Димитър Михалчев: Свободната воля* - Във: *Философия*, бр. 2, 2000.
22. *Кратка история на българската философска мисъл*, С., 1973, гл. V, § 4.
23. Латев, Л. *Историята на философията като „борище на най-разноречиви мнения“* - В: Латев, Л. *Дискусията във философското познание*, С., 1991.
24. Латев, Л. *Историко-философските принципи на Иван Георгов* - Във: *Философски алтернативи*, бр. 6, 1996.
25. Михалчев, Д. *Иван А. Георгов, по случай на неговата 70-годишнина* - Във: *Философски преглед*, бр. 1, 1932.
26. Михалчев, Д. *Проф. д-р Иван А. Георгов* - Във: *Философски преглед*, бр. 4, 1936.
27. Михалчев, Д. *Първата българска история на философията* - Във: *Философски преглед*, бр. 2, 1937.
28. Петрова, Ф. *Гносеологическите схващания на Иван Георгов* - В: Петрова, Ф. *Гносеологическата традиция в българската философска мисъл*, С., 1997.
29. *Помен за починалия председател на Историко-филологическия клон на БАН, проф. д-р Иван Георгов*, С., 1936.
30. Сарълиев, И. *Писмо до И. Георгов от 5.01.1932 г.* - Във: *Философска мисъл*, бр. 6, 1981.
31. Славов, С. *История на българската етика*, С., 1994.
32. Стаматов, А. *Философията в българското образование до 1947 година* - В: *Критика и хуманизъм*, кн. 21, бр. 1, 2006.
33. *100 години БАН /1869-1969/, Т. I*, С., БАН, 1972.
34. Стоев, С. *Първият български историк на философията* - Във: *Философска мисъл*, бр. 2, 1963.
35. Стоев, С. *Етическите възгледи на Иван Георгов* - В: *ИЗВЕСТИЯ на Института по философия*, Т. IX, 1964.
36. Стоев, С. *Историко-философските и етическите възгледи на Иван Георгов* - В: *История на философската мисъл в България*, Т. II, С., БАН, 1973.
37. Теохаридис, С. *Древногръцката етика и българските етици*, С., 1992.
38. Теохаридис, С. *Историкът на философията Иван Георгов* - Във: *Философия*, бр. 4, 1993.

МЯСТОТО НА ВИРТУАЛНАТА РЕАЛНОСТ И УЧИЛИЩЕТО В ПРОЦЕСА НА СОЦИАЛИЗАЦИЯ ДНЕС

Ваня Серафимова

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София

РЕЗЮМЕ. Докладът се опитва да постави процесът на социализация на младите хора днес в един по-тесен и емпирично верифицируем контекст. Как? Като представи аналитично данни от социологическо изследване. То е проведено с качествени методи и е центрирано около проблемите на тийнейджърите в България днес. Пречи или помага виртуалното общуване на децата? Може ли виртуалната реалност да конструира личности? А училището? Ефективна възпитателна институция ли е училището или не? Каква е ролята на родителите в процеса на социализация на децата днес?. Това са само една малка част от въпросите, с които се занимава изследването.

THE PLACE OF THE VIRTUAL REALITY AND THE SCHOOL IN THE PROCESS OF SOCIALIZATION TODAY

Vanya Serafimova

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia

ABSTRACT. The paper tries to put the process of socialization of the young people today in a limited and empirically verified context. How? The text aims to represent some data from sociological research analytically. The research is conducted through qualitative methods and stresses the problems of the teenagers in Bulgaria today. Does virtual communication stand in children's way or it helps? Is it possible for the virtual reality to construct personalities? And what about school? Is the school an effective educational institution or not? What is the role of the parents in the process of socialization of the teenagers today? This is only a small part of the questions that the research is dealing with.

Основната цел на този текст е да представи, макар и частично, резултатите от емпирично социологическо изследване. То е замислено като опит да бъдат обхванати всички участници в процеса на социализация днес – компютърни специалисти, родители, учители, от една страна, като посредници в процеса на социализация и от друга деца между 12 и 19 години. За съжаление тук, поради формата на този текст, ще мога да Ви представя само две от гледните точки към този проблем, но за мен пък и най-интересните – тази на хората, които творят пространството на Интернет и компютърните игри и тази на децата. За основа на този анализ ще бъдат използвани 52 дълбочинни интервюта направени с компютърни специалисти – програмисти, web designer-и, web developer-и, 36 дълбочинни интервюта, направени с деца между 15 и 19 години от гимназии и още една контролна група от 12 интервюта с деца между 15 и 19 години от техникуми. Разбира се това изследване не се стреми към представителност, а просто се опитва да хване посоките, в които може да бъде мислен проблемът *виртуално пространство* от участниците в процеса на социализация. Затова и не мога да си позволя да правя обобщения, просто ще покажа възможните гледни точки към един толкова важен проблем, какъвто е социализацията на юношите във високотехнологичното общество, което познаваме днес.

Изборът на този тип компютърни специалисти бе наложен от факта, че именно те създават и променят виртуалната реалност¹. Интервюираните компютърни специалисти са на възраст между 23 и 48 години, за съжаление интервюираните жени са само десет наброй. Основната задача на дълбочинните интервюта с компютърните специалисти беше да разбере как създават света, в който всички ние попадаме, когато влезем в Интернет или в някоя от многобройните игри с примамливи графики и творчески концепции; има ли правила в тази реалност; какво ги ръководи, когато правят един продукт; какво мислят за училището, като социализираща институция; и най-вече дали виртуалното пространство може да социализира децата ни.

Тук ще ви представя и гледната точка на 15 - 19 годишните, това е и по-обобщената гледна точка към проблема за социализация. С оглед рамките на този текст няма да подлагам на анализ групата на 12 – 14 годишните. Още тук искам да кажа, че това дали децата са от техникум или гимназия няма значение, когато изразяват отношението си към и мнението си за виртуална реалност и мястото ѝ в живота на младия човек днес.

¹ Когато говоря за виртуална реалност имам предвид пространството на Интернет и това на компютърните игри.

Преди да започна същинския текст, все още в увода, ми се иска да направя още едно уточнение – текстът ще е центриран около хипотезата, че виртуалното пространство влияе върху процеса на социализация на подрастващия. Как? Това ще видим в следващите страници от този текст. Първоначалното предположение е, че виртуалната реалност е социална реалност, т.е. реалност в която индивидите влизат в отношения помежду си и тези отношения трябва да бъдат регулирани, за да може тази социална реалност по един или друг начин да бъде удържана. Затова важен пункт в този текст се оказва темата за правилата във виртуалната реалност и отношението на децата към тях.

Виртуалното пространство – пространство на лесния достъп

Все повече изследвания напоследък сочат, че децата са технологически неграмотни, но много по-смели да импровизират във виртуалното пространство – това кара пространството да се нагажда към техните желания и потребности. Подрастващите не обичат сайтове, в които трябва да се регистрираш; не обичат сайтове, в които достъпът до определена информация е прекалено сложен – когато това се случи те просто “излизат” от подобно място и си намират друго, от което филми и музика например се свалят много по-лесно. Отчасти това се потвърди и в изследването, което аз правих, а именно – нямам индикации за това, че те са слабо технологично поколение, защото се чувстват достатъчно комфортно във виртуалното пространство, което предполага усещане за срастване на ръката с мишката, например, - но имам наблюдението, че обичат в това пространство всичко да им се случва лесно – от свалянето на музика или чат-енето с приятели до безпроблемното осъществяване на игри в мрежата.

Основните правила, които водят компютърните специалисти в процеса на създаване на сайт, игра или какъвто и да е друг продукт, са две: визията да е изключително привлекателна и продуктът да е user friendly (да се борави лесно с него). С това е свързано и обяснението им за привлекателността на това пространство. Децата обичат да са в него, защото имат свободно време, защото това е по-лесният начин да задоволят потребностите си, защото нямат нищо друго – стадионите и площадките станали жертва на апетитите на предприемачите, защото игрите ги привличат, защото в това пространство могат да намерят каквото искат/не искат (в повечето случаи едва ли знаейт какво търсят). Мненията за това защо децата предпочитат пространството на Интернет или това на игрите са различни, някои от интервюираните даже не могат да си обяснят защо, но всички са на едно мнение: ДА, децата са силно привлечени от това пространство. Ето и част от отговорите, репрезентативни за групата: *“Децата въобще не знаят, какво да търсят... друг е въпросът какво намират. Могат да намерят от порно до картата на Колумбия на site-а на ФБР или на НАСА, или където и да било. Зависи от техните интереси. Могат да намерят всичко, стига да знаят как.”*; *“Искат да бъдат големи. Имат това, което в реалния свят не могат да намерят. Едно 12 год. момче не може да си купи порно списание от*

бутката, тъй като няма да му го продадат, докато в интернет е пълно”; *“Децата търсят забавление, запознанства, имат време”*; *“Във виртуалната реалност децата имат усещането, че те самите са господари включително и на самите себе си (за разлика от пространството на училището)”*; *“компютърните игри в мрежа, което впрочем привлича не само децата, но и доста възрастни. Другото което ги привлича са интернет чат-програмите”*; *“Това е, което децата търсят в Интернет – място за изява. Трябва да се търси баланса между ограниченията, които налага обществото и нуждите на младия човек”*; *“Виртуалната реалност създава чувство за анонимност, което ги предразполага към повече “рискове” в комуникирането”*. Първият респондент поставя напред важноста на техническите умения като условие за възможност за достъп до определена информация, която децата много искат да видят например. Останалите мислят това пространство като алтернативно на реалното пространство – там децата могат да имат, това което не могат в реалността, могат да бъдат когото си пожелаят. За изненада на компютърните специалисти обаче децата мислят и използват това пространство доста по-практично – голяма част от тях го ползват като източник за информация, за да напишат поредния доклад по история, география или биология; *“да си поговоря с леля ми, която в момента е в Щатите”*; *“да поговоря с приятели, след като вече съм се прибрал или пък въобще не съм излизал”*; само на един от респондентите му се е случвало да се представи за друг в това пространство и то за да се впише адекватно в конкретен социален ред – *“аз играя на европейския и на американския сървър за StarCraft, но на европейския сървър съм си аз, а на американския – съм китаец...защото от край време харесвам Китай...защото като кажа, че съм българин и те започват да се подиграват...от къде си...вие там компютри имате ли... и така”*; всички деца предпочитат да са себе си в това пространство, да не общуват с хора, които не познават – анонимността по-скоро ги плаши и затова избягват общуване от такъв тип.

Интернет-клубът - пространство на споделяната емоция

Според компютърните експерти децата предпочитат пространството на Интернет-клуба пред пространството на дома, дори когато е изпълнено условието да имат компютър въщи: *“Жаждата за контакт. Те пак са пред компютъра, но го правят заедно с други хора”*; *“В интернет клуба е по-добре и е много по-интересно, когато влизаме заедно във виртуалната реалност, това ни дава възможност да обсъждаме нещата”*; *“Децата ходят в интернет клубове главно не заради Интернет, а заради игрите в мрежа”*; *“Дори съседчетата да имат мрежа, дори да са вързани собствените им компютри в мрежа, те пак ходят в зали – това мога да го кажа със сто процента сигурност. Физическият контакт, реалният крясък, а не през модулатори и пренос, ги кара да го правят! Пак до емоции се свеждат нещата... всякакви такива виртуалности са, от моя гледна точка, са си временни неща – реалната емоция е по-запомняща се и си е много як фийчър(feature)”*; *“Много деца ходят на*

клуб, въпреки че имат компютър въщи, защото, поне така си го обяснявам, въщи не могат да пушат. Те спокойно могат да играят и от въщи, но в клуба предполагам им е по-добре щото всички крещят ходят на ляво надясно и така”; “Естествено, че ще ходят нали трябва да излизат навънка. Имат нужда да са с други деца. Това че се правят на майmunки е съвсем друг въпрос, но пак имат нужда да са с някой. Изтичат им очите в мониторите и живеят Warcraft”; “Желанието все пак да е близо до “себеподобни”²”. Според гореизказаните мнения на компютърните експерти се оказва, че виртуалното пространство е много по-завладяващо за децата, когато е съчетано със своето физическо измерение – Интернет-клуба, където допирът и емоцията, живият контакт и контакта лице-в-лице, превръщат престоя във виртуалната реалност в предизвикателство за децата. Оказва се, че децата не бягат от въщи, за да търсят свободата, а точно обратното – за да бъдат част от общност, или както би казал Бауман: избират сигурността². Все пак, както казват част от респондентите, това може да се окаже ефект от несъвършените технологии, които все още не са достигнали нивото на развитие, което да осигурява преноса на емоции и допир. Или поне все още не са масово потребявани като посредник в комуникацията.

Отново ще си позволя да сравня позицията на компютърните експерти с тази на децата, които са изразили мнение по същите въпроси. Ще маркирам още едно разминаване в позициите, или по-скоро между очакванията на компютърните експерти и реалното поведение на децата. По-голямата част от интервюираните деца, които играят игри, а това са предимно момчета, твърдят, че им е по-добре да играят въщи – “моеш да се ядосаш.. и ..е такова, да си строшиш клавиатурата”; “не ме интересува, когато играя, аз го правя с приятелите си от сървъра, на който играя, така че няма значение къде ще е това” – играели са игри в мрежа в Интернет-клубове преди да се сдобият със собствени компютри. Но когато говорят за по-малките от тях се оказва, че наблюденията на компютърните специалисти и техните собствени съвпадат. Аргументите, които провеждат, за да защитят така формулираната от тях позиция е, че Интернет-клубът е място, където децата намират среда, преживяват и физически контакт, без който не могат; ходят, за да избягат от забраните въщи, които най-често се отнасят до това пред компютъра да не се преседява повече от определен брой часове и да не се играят определени игри, предимно свързани с насилие.

Виртуалната реалност и процесът на социализация

Следващият важен пункт в анализа е свързан с хипотезата, че виртуалната реалност социализира. Тъй като разбирам процеса на социализация като двупосочен, т.е. той винаги е процес на взаимодействие, ще проследя неговото случване/неслучване като премина през разбирането на компютърните експерти за възпитанието и правилата във виртуалната реалност.

Интервюираните компютърни експерти считат, че виртуалната реалност може да възпитава, да обучава, но не и да изгражда личности. Част от тях казват, че виртуалната реалност възпитава, защото е социална реалност: “Ми разбира се, как няма да може да възпитава, то всяко нещо може да възпитава. Ти можеш да направиш един цял нов виртуален свят- разбира се, че ще те възпитава”; “Възпитава по същия начин, по който и нормалната реалност възпитава”. Друга част от компютърните специалисти, макар и да твърдят, че виртуалното пространство възпитава, го правят съдържано и условно: “Много често във виртуалната реалност хората имат достъп до всякакъв тип информация, контрол над информацията във ВП няма – не може да се забрани влизането. Така че веднъж възпитава, но два пъти повече дава свобода да се правят неща, които в реалния живот са или забранени или ограничени”; “По-скоро спомага за формиране на мнение”; “Всичко преживяно възпитава. Въпросът е как. Може да води, както в положителна посока, така и в отрицателна, както в повечето случаи се случва с малките деца”; “При всички положения възпитава, но въпросът е дали добре или зле. Тийнейджърите са яко в интернет, там те си комуникират, споделят си знания, опит, развиват се по някакъв начин. Друг е въпросът, че средата е някак си нездрава, гнила, защото там човек няма ограничения и може да казва и да налага неща на другите, неща които не мисли”; “Зависи как човек иска да се възпитава сам. От това, което виждаш и това, което възприемаш резултатите могат да бъдат от нула до 180 градуса. Едната крайност и другата крайност. Може да възпитава на всичко най-хубаво и може да възпитава на всичко най-лошо.” Респондентите твърдят, че виртуалната реалност възпитава, но не на основата на готовите знания, като тези, които получаваме в училище – рецепти за живота, а знания основани на принципа проба – грешка – преживяването на една реалност я прави възпитаваща. Респондентите – компютърни експерти отчитат възпитаването без конкретна посока като отрицателна практика. Когато започнат интензивно да присъстват във виртуалната реалност, децата трябва вече да са изградили принципите на “виждане-и-разделяне”, които да насочват процеса на възпитаване в тази реалност. Така мислят и децата, затова и повечето от тях споделиха, че по-малките (тези до 12 години) не трябва да влизат в Интернет без контрол; аргументът им в тази посока е, че до тази възраст те все още не са оформени като личности, не знаят какво е добро и какво лошо, какво е позволено и какво е забранено – “могат да видят нещо, което не е за очите им”, “могат да попаднат на нещо, което не трябва да виждат.... например ...ти се сещаш...порно”, нямат усет за самоконтрол, който е много важен, според тийнейджърите, за да останеш с усещане за реалност – да не се вманиачиш, когато играеш компютърна игра – “миналогодишния финалист на България (той е от Велико Търново), той и тази година ще стане финалист, той си спря училището заради това, прекъсна си образованието – и по цял ден играеше в тях, играеше по 14, по 16 часа преди турнир. И той бъркаше – когато е навън той мисли, че е в играта, мисли за играта, говори за играта”, “аз например не давам на сестра ми да играе на компютър, защото знам колко е лошо – оставяш приятели, не им обръщаш внимание, ставаш агресивен

² Зигмунд Бауман в своята книга “Общността” твърди, че най-голямата дилема на съвременния човек е изборът му между свободата и сигурността, или по-друг начин казано, да бъде сам или част от общност.

към тях, а след това е много трудно да престанеш да играеш; а като видиш играенето колко много ти е попречило съжаляваш за изгубеното време и се чудиш как да се извинаяш на приятели и семейство, а на нея ѝ е интересно – сяда уж за 15 минути, а не мога да я вдигна 1 час (тя сега е първи клас)”.
Има да. Етични. Отнася се до това аз какво мога да си позволя, спрямо моя морал. Приличат си, да, но във ВР анонимността е приоритет, който винаги можеш да избереш.

И макар да не могат да оценят еднозначно влиянието на виртуалното пространство върху децата, компютърните експерти оценяват неговото физическо измерение – Интернет-клуба като “безопасно” място. Репрезентативен отговор за тази група е обобщеното мнение на един от респондентите, който казва следното: “Мисля че може да се превърне в полезна практика, когато и родителите осъзнаят, че клубовете са едно възможно място за забавление и усъвършенстване на детето. Ако се изгради система на задължаване на клуба в някакви часове да има възпитател-надзорник на децата. Така, оформяйки група, децата ще имат и реални приятели, с които преживяват и ВР. Човекът-възпитател може да им обяснява различните игри, да ги прави интересни, да контролира общата им игра във ВР. Покрай това може да се обясняват и други неща, да се създадат навици за регулярна почивка и хигиена на играта-храна, раздвижване - откъсване от стола пред компютъра, смяна на обстановката, излизане на въздух”. Разбира се, макар, че се отнасят позитивно към пространството на Интернет-клуба, виждат и необходимостта от ограничители, като например 1. възпитател-надзорник, който не просто да надзирава децата, а и да ги ориентира в необятното виртуално пространство, 2. възрастово ограничение - до 10 годишна възраст да нямат право да посещават клубове (това е мнение само на 6 от интервюираните), 3. времево ограничение - да се допускат до 22 часа в Интернет-залите (такава е практиката в последните години, само че за деца до 18 години, доколко се спазва не е ясно – няколко от интервюираните ученици споменаха, че макар да има такава забрана за достъп на малолетни, бележките написани от родители и представени на администраторите на клубове са достатъчни, за да останат децата и след 22 часа). Една малка част от децата (15-16 годишните момчета) смятат, че нищо не трябва да бъде забранявано – нито Интернет клубовете, нито пък определени игри, защото да се забранява е глупаво, това пространство е за всички, то е безопасно и няма смисъл да има забрани. По-голямата част от подрастващите (15-16 годишните момчета и групата на 17-19 годишните) обаче се отнасят по-отговорно към следващото поколение – като предлагат забрани сходни с тези на компютърните специалисти - считат, че игрите с насилие и кървави битки не трябва да се играят от деца, защото ги правят много агресивни. 17-19 годишните се отнасят много по-внимателно към виртуалното пространство, всяко от момчетата от тази група е играло игри – стратегии и екшън игри до 15-тата си година, след което приятелският кръг, семейството или това, че просто им е писнало оказват влияние върху решението им да престанат да играят повече от 2-3 часа дневно, което както се изразяват респондентите-ученици е далеч от “вманиачаването”. Според по-голямата част от респондентите интересът към компютърните игри е въпрос на възраст, който започва да затихва към края на 9 началото на 10 клас. Тогава вече играенето на компютърни игри започва да се преживява като загуба на време – време, в

което можеш да учиш, да се виждаш с приятели, да спортуваш, да помагаш възрастни. Освен възрастта обаче, полът се оказва другия признак, който влияе върху разбирането на тийнейджърите за мястото на виртуалната реалност в живота на младите хора. Оказва се, че момчетата много по-рядко от момчетата играят игри в мрежа, случва им се да играят пасианс или белот. За да бъде точна, само две от интервюираните ученички са играли в мрежа стратегии, но това обясняват с факта, че приятелите, с които излизат в свободното си време играят в Интернет-клубове – “така се забавляваме”, “убиваме време”.

Ако се придържаме към теорията на Ериксън, че процесът на социализация и процесът на изграждане на личностна идентичност вървят заедно, като вторият задава посоката на процеса на социализация, то възможно ли е социализацията във виртуалната реалност, когато според компютърните експерти процеси на личностно изграждане в горепосочената реалност няма? И все пак си мисля, че виртуалната реалност социализира, а и мненията на респондентите ме водят натам. Защо? Както казват част от тях, виртуалната реалност възпитава, защото всяка социална реалност възпитава. Това, според мен, означава, че във виртуалната реалност съществуват правила, които да регулират взаимоотношенията между участниците в полето. За съжаление, обаче малка част от експертите успяха да назоват и опишат правилата във виртуалната реалност: “Различните общности в глобалната мрежа имат изградени правила. Съществуват и някои по-обща правила, приложими при воденето на електронната кореспонденция, задаване на въпроси във форума, комуникация в Usenet и т.н. Някои от правилата са подобни на правилата от истинския живот, но някои са малко по-различни. Например в Хакерска общност голямо значение се отдава на познанието и способностите...много по-голямо отколкото в други общности извън Мрежата”; Вероятно да, има правила, но те са неписани може би и повечето се спазват само от ... и истински правила, написани някъде може би няма. Най-голямото доказателство за това е, че на практика всичко в интернет е безплатно и може да бъде намерено безплатно... едно беззаконие. Има етични правила, но те пак се свеждат до човек, всеки може да ги наруши; “Това все пак са човешки отношения, доколкото те... засягат отношението на един човек към друг човек и начинът, по който бива защитен”; “Във всяка реалност си има правила. Тук специално те са по-малко и не са задължителни. Да не увреждаш чужд сайт (компютър), да се държиш добре във форумите и да ползваш етикета (емоции), да даваш съвсем малко информация за себе си”; “Има да. Етични. Отнася се до това аз какво мога да си позволя, спрямо моя морал. Приличат си, да, но във ВР анонимността е приоритет, който винаги можеш да избереш”. По-голяма част от компютърните специалисти твърдят, че във виртуалното пространство правила има, но никой от тях не ги назовава, само казват, че не са задължителни. В тази посока един респондент казва нещо много емблематично за тази група: “Правила има. Не се краде. Използвайте крадена кредитна карта. Успех”. Съществуването на правила обаче, както твърдят експертите, подкрепя хипотезата, че виртуалната реалност е социална реалност (както тук

възкликна един респондент: *“Ама, разбира се. Нали е продукт на човека!”*). Социализация (както аз я разбирам – като взаимодействие) в това пространство е възможна по силата на това, че виртуалната реалност предполага, както необходимостта от нормативност във взаимоотношенията, така и необходимостта от избор дали да спазваш или не правилата. Доколкото процесът на социализация може да бъде мислен като поредица от стратегии за признаване на повече от два нормативни реда, то усвояването на кодове на поведение в различните пространства, предполага възможността за адекватно вписване на индивида в социалното пространство. Стратегиите за признаване обаче са субективно конструирани спрямо социалните контексти, които ни се открояват. Стратегиите се различават по това колко нормативни контекста индивидът избира да усвои, а това зависи от желанието на индивида в колко социални полета да се впише. Стремехът към признание е и стремеж към утвърждаване на позиции в конкретно социално поле. Всички деца от интервюираните се стремят към признание – най-често го търсят в пространството на семейството и приятелския кръг. Това със сигурност е индикатор, че не само правилата на виртуалното пространство са онези, които трябва да бъдат усвоени от децата, за да се вписват адекватно в социалната реалност; нормите в семейството също трябва да бъдат усвоени – семейството и приятелите са субективно значимите други, които интервюираните ученици не искат да разочароват, стремят се към това да оправдават очакванията им, част от респондентите даже – да приличат на родителите си, защото ги мислят за успели хора.

Само 6 от интервюирането деца потвърдиха разбирането на компютърните експерти за наличие на правила в Интернет пространството – тук по същия начин правилата са правила на мрежата, свързани с определени процедури по достъп до определени места и правила на взаимоотношенията, които се отнасят до това как трябва да се общува във форумите и чатовете. Останалата част от децата твърдят, че няма никакви правила в това пространство. Всички те обаче смятат, че такива трябва да бъдат създадени. Повечето от запитаните смятат, че това пространство трябва да се контролира – пример в тази посока беше даден с акцията на НСБОБ за ограничаване на тегленето на пиратски копия на музика, филми и софтуер. Децата казват, че това са авторски права и те трябва да бъдат пазени – *“мъчно ми е, че ще трябва да си плащам за музика и филми, но така трябва, така е в целия свят”*. Малка част от тях твърдят, че това е пространство, което не може да бъде контролирано и така и трябва да си остане – *“и кво сия НСБОБ, то и преди беше така по едно време ама измислиха торентите и пак същото стана. Интернет не може да се управлява – така е създаден”*. Друго интересно разбиране за управлението на виртуалното пространство даде едно момче на 17 години, което се занимава състезателно с компютърни игри – той разбира управлението на това пространство като поддържане на същото, *“ама без пари и без това някой да печели от тази поддръжка, няма да стане”*, казва той.

Друга хипотеза, която се опитам да проиграя тук през дълбочинните интервюта с компютърни експерти, е

хипотезата свързана с вторичната социализация, за която говорят Бъргър и Лукман – процесът, в който индивидът интериоризира институционално поведение. Аз хипотетично предположих обаче, че в Информационното общество институции като семейството и учещето претърпяват свиване, а родителите и учителите престават да бъдат онези значими други, които задават ценности и мотивации. Тези пространства и актьори са заменени с виртуалните пространства на Интернет и игрите. Както вече стана дума – виртуалната реалност не е място за възпитаване, там можеш да си изградиш само мнение, това е още едно, и то доста по-силно, потвърждение на факта, че училището все още е институцията, в която се възпитава. И според по-голямата част от моите респонденти тя е ефективната институция. Ето и част от мненията на респондентите, които считат училището за ефективна институция: *“По-скоро е ефективна, в сравнение с другите държави”*; *“Училището, като такова е първата и най-голяма и значима възпитателна институция по принцип. Децата прекарват по-голяма част от времето и социалните си контакти в училището отколкото, където и да било другаде”*; *“Супер яко. Ефективна! За деца податливи...те, тия деца сме като мен, 'изродетата'...нищо ефективно няма за нас...Срещу теб застава един човек, който се е посветил изцяло да ти покаже неща, които са хубави неща и които... е хубаво за теб да знаеш.”*; *“Много зависи от училището, но ако училището е подходящо – да, системата може да бъде използвана ефективно.”*; *“Пространството на училището вече е придобило някакви норми, това е институция от хиляди години, нормите вече са установени и даже тежат тези структури на образователната с-ма”*; *“Да, но с много пропуски. Заетите в него са недостатъчно материално и духовно мотивирани. Допускат да разграничават децата, което е в разрез с педагогиката.”*; *“Да, защото няма алтернатива”*; *“Би могло да се каже, но има още какво да се иска...”* Разбира се, тези мнения отхвърлят заложената от мен хипотеза. И макар, че има респонденти, които са съгласни с това, че системата не е ефективна, те потвърждават позицията на тези от интервюираните, които мислят училището като ефективна система, защото не могат и въобще не се сещат да посочат алтернатива на неефективната училищна институция. Това, което правят е да кажат какво трябва да се промени в пространството на училището, за да се превърне отново в ефективната социализираща институция. За да се случи това респондентите твърдят, че трябва да бъде въведен игрови модел на преподаване, повече компютърно време в часовете, промяна на програмите, мотивирани преподаватели, скъсяване на дистанцията учител-ученик. Оказа се, че знанието основано на принципа проба-грешка не е достатъчно, а свободата съвсем не е свобода ако няма правила (което пък отново потвърждава наличието на правила във виртуалното пространство).

Децата също смятат училището за ефективна институция – институция, в която получават онова, за което са отишли – знания и социални контакти. Те също биха променили много неща в училище – от базата до съдържанието на учебните програми и отношението на учителите към себе си. Всички интервюирани ученици искат учителите да са обективни в оценяването, да не

личат пристрастията им по време на учебния процес, да има повече дисциплина в определени часове, дистанцията учител-ученик да бъде скъсена, но не прекалено; да се преподава с по-съвременни методи. Децата твърдят, че пространството на училището е много по-свободно от виртуалното пространство, защото контактът лице-в-лице позволява по-голяма свобода в отношенията – да се довериш или не на един човек. Това ми позволява да се върна към темата за анонимността, която засегнах бегло още в началото на този текст. Анонимността във виртуалното пространство не им позволява да общуват свободно – да говорят свободно да, но не и да пренасят тези контакти навън, не желат да ги превръщат в реални. Нито един от респондентите ми не е намирал приятел в Интернет, защото си има такива и когато не е с тях продължава да общува с тях във виртуалното пространство. Прави впечатление, че в почти всички интервюта като пример за несигурност се появи рекламата, която в момента върви по телевизиите в България – педофилът, който си чати с 12 годишно момиченце и се представя за 12 годишния Петър. Незнанието кой е от другата страна преви децата несигурни и в това пространство, но много по-сигурни отколкото на улицата – както казаха повечето от тях – *“много насилие има днес в България”*.

За да покажа как виждам свършеното тук ще се върна към началото на своя текст, за да проследя промените в понятието социализация след емпиричната верификация на заложените хипотези, което ще е само моментна снимка на процеса на социализиране в условията на съвременната социална действителност.

Социализацията в информационното общество е процес на взаимодействие между постоянно променящата се

социална реалност и формирането на личностна идентичност. Тук децата не приемат компютърно-опосредената комуникация като основна във взаимоотношенията (може би защото машините все още са машини и с тях не се чувстваме сигурни). Да, децата се социализират в нов тип реалност, където високите технологии и реалността, която конструират имат огромно влияние. Но в крайна сметка това се оказва поредната реалност, в която тийнейджърът се опитва да намери себе си. Тя не се преживява като алтернатива или опозиция на пространството на училището и дома, а като още една реалност, която дава възможност да бъдат натрупани социални контакти, да бъдат поддържани стари, чрез преодоляване на пространството и да бъдат получени знания - тя много прилича на пространството на училището и приятелския кръг. Тя не се преживява като бягство от реалността, а като полезен инструмент за отваряне на хоризонти. Тя е още един актьор в съвременния процес на социализация, още едно пространство, чийто кодове трябва да бъдат усвоени, за да може детето да се впише адекватно, както в това пространство, така и в социалното пространство на своите връстници, за които да си “готин” означава да владееш технологичните инструменти за разомагьосването на виртуалното пространство – Интернет или гейминг.

Литература

- Бъргър, П. и Лукман, Т. 1996. *Социално конструиране на реалността*. Критика и хуманизъм, София
- Ериксън, Е. 1996. *Идентичност младост и криза*. Наука и изкуство, София

ЛЕГАЛНИТЕ ДЕФИНИЦИИ ЗА ОТПАДЪК В ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО НА ЕС

Женя Стефанова

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София

РЕЗЮМЕ: Първата легална дефиниция на понятието „отпадък“ е установена с Рамковата Директива 75/442/ЕИО, а втората е въведена при нейното изменение с Директива 91/156/ЕИО. Опитът за реформа на дефиницията, направен с Проекта за нова Директива за отпадъците, не успя. Понастоящем легалното определение остава същото, което означава задълбочаване на споровете за неговата същност. В доклада ще бъде направена съпоставка на предишната и на настояща дефиниция за „отпадък“ според европейското законодателство.

LEGAL DEFINITIONS OF "WASTE" IN EUROPEAN UNION LAW

Zhenya Stefanova

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski"

ABSTRACT: The first legal definition of "waste" is provided by Frame Directive 75/442/EEC, the second is established through its revision by Directive 91/156/EEC. The attempt at reforming the definition through the Proposal for a new Directive on waste failed. Nowadays the legal definition is the same, which means deeper debate on its content. In the paper will be made a comparison on the previous and on the present definitions of "waste" according to the European Union legislation.

Първата легална дефиниция на понятието „отпадък“ е дадена в Рамковата Директива 75/442/ЕИО за отпадъците. Актът е приет при липсата на изрично оправомощаване в Договора за ЕИО, на основание чл. 100 от ДЕИО, който позволява на Съвета на Европейските общности да издава директиви за сближаване на законодателствата на държавите-членки във връзка със създаването и функционирането на Общия пазар, както и на чл. 235 от ДЕИО, който натоварва Съвета да предприеме необходимите мерки за функциониране на Общия пазар, в случаите, когато Договорът не е предвидил нужните правомощия.

Според чл. 1 (а) от Директива 75/442/ЕИО, в първоначалната редакция, „отпадък“ означава „всяко вещество или предмет, което притежателят обезврежда или има задължение да обезвреди съгласно разпоредбите на действащото национално право“¹. Съгласно чл. 1 (б) Директива 75/442/ЕИО, в първоначалната редакция, „обезвреждане“ означава „събиране, сортиране, превозване и третиране на отпадъци, както и съхранение и депониране им на или под земната повърхност; мероприятията по преобразуване, необходими за повторна употреба, оползотворяване или рециклиране“². Понятията, използвани в определението за „обезвреждане“ (събиране, сортиране, превозване, третиране на отпадъци и т.н.), не са дефинирани. Но е дадено указание, че относно обезвреждането на веществата/ предметите е приложим националният правен режим („съгласно разпоредбите на действащото национално право“).

Директива 91/156/ЕИО, посредством която е извършена първата ревизия на Директива 75/442/ЕИО, дава следната

дефиниция за „отпадък“ - „всяко вещество или предмет от категориите, установени в Приложение I, което притежателят му освобождава, възнамерява да освободи или е длъжен да освободи“³. Директивата предвижда, че Комисията ще изготви Списък на отпадъците от категориите в Приложение I. Списъкът не е окончателен и при необходимост може да се ревизира периодично. Понятието „освобождаване“ не е дефинирано, но за сметка на това са утвърдени Приложение II А и Приложение II Б, които посочват основните операции по обезвреждане и оползотворяване. Липсва указанието за обусловеност на „освобождаване“ от националния правен режим. Директива 2006/12/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 5 април 2006 г. за отпадъците съдържа същата дефиниция за отпадък.

Съпоставката на двете дефиниции показва, че в смислово отношение са настъпили съществени различия в разбирането за „отпадък“. Първата разлика е терминологична. В първоначалната редакция от 1975 г. „отпадък“ се определя посредством понятието „to dispose of“, който означава „отървам се от, махам, ликвидирам; пласирам; уреждам“⁴. Вложената идея е за „уреждане“, за „справяне“ с отпадъците. У нас този идиом е преведен удачно, като „обезвреждам“⁵, защото отразява разбирането валидно на тогавашната европейска екологична политика, насочена предимно към преодоляване на вредите от отпадъците. Директива 91/156/ЕИО и Директива 2006/12/ЕС си служат с глагола „to discard“, който има следните значения: „1. *карти* чистя, хвърлям; 2. *изоставям, захвърлям, зарязвам, отказвам се от*; 3. *уволнявам, съкращавам*“⁶. У нас е преведен като

„освобождавам“⁷. „Обезвреждане“⁸ означава премахване на вреди, т.е. такова поведение, което да е насочено към преодоляване на щетите от отпадъците. „Освобождаване“⁹ обаче има съвсем друг нюанс и акцентира върху нарушената връзка между веществата/предметите и доскорошния им притежател. „Освобождаване“ означава да се отървем от нещо ненужно. На пръв поглед безобидно поведение, което обаче води до натрупване на огромни количества отпадъци.

Заменената терминология разкрива промяната в концепцията за разрешаване на проблема с отпадъците. Сравнението на двата термина показва, че първоначално правната уредба е насочена към преодоляване на вредното въздействие на отпадъците, изразяващо се в увреждане на околната среда и здравето на хората. Анализът на формите на обезвреждане, установени в чл. 1 (е) от първоначалния текст на Директива 75/442/ЕИО и на останалите разпоредби на Директивата показва, че основен метод за обезвреждане на отпадъци е депонирането им. Впоследствие обаче, се оказва, че това не е достатъчно. Осъзнава се потребността от извеждане на правната защита на по-ранен етап, в момента на прекъсване на връзката между веществата/ предметите и притежателя им, т.е. при освобождаването им. По този начин се цели да се ограничи произволното натрупване на отпадъци.

Определящите понятия носят различно съдържание. Според първоначалния текст на Директивата от 1975 г. понятието отпадък е дефинирано посредством „обезвреждане“, който включва следните операции: събиране, сортиране, превозване, третиране на отпадъци, съхранение и депониране, както и дейностите по преобразуване на отпадъци, необходими за повторната им употреба, оползотворяване или рециклиране. Това изброяване ми изглежда изчерпателно, тъй като обхваща всички основни дейности свързани с обезвреждането на отпадъците.

Директива 91/156/ЕИО и Директива 2006/12/ЕС използват понятието „освобождаване“, без да го дефинират, но въвеждат приложения с категориите отпадъци и с операциите по обезвреждане и оползотворяване, за които изрично е посочено, че имат за цел да изброят тези от тях, които се използват в практиката. Същевременно е посочено, че обезвреждането и оползотворяването трябва да се извършват без заплахата за здравето на хората и без да се използват процеси и методи, които могат да увредят околната среда. Тази нормативна уредба съдържа няколко важни постановки. Първо, въвежда се по-широко разбиране за деянията, които превръщат веществата и предметите в отпадъци, като се акцентира върху нарушената връзка между притежателя и веществото или предмета. Второ, обезвреждането не изчерпва операциите по освобождаване. Нещо повече, включените в Приложение II А и Приложение II Б операции са най-често използваните, обичайните в практиката операции по „обезвреждане“ и „оползотворяване“. Трето, понятието „обезвреждане“ от 1975 г. обхваща само правомерно поведение, а „освобождаване“ от 1991 г. се отнася и до неправомерни дейности, например изоставянето на вещества и предмети.

Няма съответствие и във формите на „обезвреждане“, съответно „освобождаване“. В първоначалния текст на Директива 75/442/ЕИО са предвидени две разновидности на „обезвреждане“ - фактическо и предприето в изпълнение на правно задължение. С промяната, посредством Директива 91/156/ЕИО, са въведени три форми на освобождаване: фактическо, възнамерявано и задължително. Интересен е паралелът с решението по делото *Vessoso u Zanetti*, където Европейският съд приема, че правното понятие „отпадък“ (според първоначалния текста на Директива 75/442/ЕИО) не съдържа презумпцията за *animus dereliquendi* (намерение за изоставяне).

Различна е обвързаността на определящите понятия - „обезвреждане“, съответно „освобождаване“, с националния правен режим. Според първоначалната редакция на Директива 75/442/ЕИО обезвреждането и задължението за обезвреждане произтичат от разпоредбите на действащото национално право. В Директива 91/156/ЕИО подобен текст липсва. Според мен, промяната се дължи на установената по-детайлна уредба, която дава насоки за съдържанието на „обезвреждане“ и „оползотворяване“.

Друго важно различие е свързано с разбирането за „оползотворяване“. В първоначалната редакция на текста на чл. 1 от Директива 75/442/ЕИО липсват каквито и да е указания за неговото съдържание. Навсякъде в Директивата „повторна употреба“, „оползотворяване“ и „рециклиране“ се споменават заедно, което означава, че не се разглеждат като общ процес. Освен това, не е ясно дали са част от операциите по обезвреждане. В Директива 91/156/ЕИО разграничението между „обезвреждане“ и „оползотворяване“ е проведено по безспорен начин. Операциите, които представляват обезвреждане са установени в Приложение II А, а тези по оползотворяване в Приложение II Б, където се съдържат операции по рециклиране и повторна употреба.

Предимството на първоначалната редакция на чл. 1 от Директива 75/442/ЕИО е наличието на дефиниция за определящото понятие, тогава „обезвреждане“. Съществен недостатък, обаче е дефинирането на „обезвреждане“ посредством „отпадък“. Оказва се, че веществата или предметите са отпадъци, ако се обезвреждат, а обезвреждане е налице, когато се събират, сортират и т.н. *отпадъци*. С промяната от 1991 г. този порочен кръг отпада, но е заменен с липсата на яснота относно съдържанието на „освобождаване“.

Смятам, че промяната на дефиницията е осъществена в правилната посока, но не е доведена до край. Важна стъпка е обхващането на незаконните сметища и безконтролното изхвърляне на отпадъци от понятието „освобождаване“. Но липсата на дефиниция за „освобождаване“ е сериозна пречка за ефективното прилагането на тази част от екологичното законодателство и открива възможност за безкрайни спорове пред Европейския съд. Мисля, че не е добро решение във всеки конкретен случай да се чака тълкуванието на Европейския съд дали е налице „освобождаване“.

Понятието "отпадък" е едно от спорните в законодателството на Европейския съюз. Изясняването на неговото съдържание е належащо с оглед ефективното приложение на европейското законодателство за отпадъците у нас, а и в самия ЕС. Потребността да се създаде ясна дефиниция за понятието „отпадък“ е особено остра, тъй като нееднаквото разбиране за същността му създава затруднения за точното прилагане на съществуващия правен режим. Големият брой на тълкувателните дела пред Европейския съд относно понятието "отпадък" показва наличието на сериозните различия в позициите на лицата и органите, прилагащи тази част от нормативната уредба, и налага решаване на проблема.

Бележки

1. Article 1 For the purposes of this Directive: (a) "waste" means any substance or object which the holder disposes of or is required to dispose of pursuant to the provisions of national law in force.
2. Article 1 For the purposes of this Directive: (b) "disposal" means: the collection, sorting, transport and treatment of

waste as well as its storage and tipping above or under ground; the transformation operations necessary for its re-use, recovery or recycling.

3. "any substance or object in the categories set out in Annex I which the holder discards or intends or is required to discard".
4. Английско-български речник. т. I, БАН, 1985, с. 406.
5. За превода на "to dispose of" може да се съди от терминологията на Закона за управление на отпадъците, който си служи с понятието "обезвреждам".
6. Английско-български речник. т. I, БАН, 1985, с. 398.
7. За превода на "to discard" може да се съди от терминологията на Закона за управление на отпадъците, който си служи с понятието "освобождавам".
8. Български тълковен речник. Наука и изкуство, 1976, с. 529.
9. Речник на българския език. т. XI, БАН, 2002, с. 792.
10. Речник на българския език. т. II, БАН, 1979, с. 137.
11. Български тълковен речник. Наука и изкуство, 1976, с. 720

Препоръчана за публикуване от Катедра "Философски и социални науки",
Хуманитарен департамент

PRODUCER GOODS MARKETING WITH AN ACCENT TO RAW MATERIALS

Dobrinka Veljković

MEGATREND univerzitet Beograd

Fakultet za menadžment Zaječar, Park šuma «Kraljevica», b.b. 19000 Zaječar, Serbia, E_mail: fmz@ptt.yu.

ABSTRACT: Produced goods marketing defining is mostly done in comparative relation with consumer goods marketing, as basic marketing area. Characteristics and specific qualities of producer goods marketing including mineral raw materials result from needs they satisfy, i.e. from purpose of use not character of product itself. Essence, significance and need for marketing concept is the same for all business areas, and it can be seen in adjustment to producers and buyers demands and strengthening of competition position. Premises included marketing researches and included consumers, competition, conjuncture, influence factor and marketing mix research, to reduce inevitable operational risk to level that will not be threat to operation. This paper deals with specific qualities of producer goods marketing including mineral raw materials.

Key words: Marketing, market, producer goods, mineral raw materials, competition

МАРКЕТИНГ НА ПРОИЗВОДСТВЕНИ СТОКИ С АКЦЕНТ КЪМ МИНЕРАЛНИ СУРОВИНИ

Добринка Великович

Белградски университет МЕГАТРЕНД, Факултет по мениджмънт - Зайчар, Парк сума «Кралевика», b.b. 19000 Зайчар, Сърбия, E_mail: fmz@ptt.yu.

РЕЗЮМЕ: Направен е сравнителен анализ на търговията на стоки на производител с търговията на стоки на потребителя, като основна маркетингова среда. Характеристиките и специфичните особености на търговията на стоки на производител, включващи материали от минералните суровини са резултат от необходимостта, която те задоволяват, т.е. от целите за ползване, а не от характеристиката на самия продукт. Всъщност, необходимостта от маркетингова стратегия и тук е същата както във всички области на бизнеса и това може да бъде забелязано при приспособяването на производителя към потребителя, стремежи се към конкурентната позиция. Предпоставките, включващи маркетингови проучвания, потребителско търсене, конкурентна среда, конюнктура, фактори оказващи влияние, комбинирани маркетингови проучвания са, за да се намалят неизбежни операционни рискове до ниво, което няма да навреди на производството. Докладът ни запознава със специфичните качества на търговията на стоки на производител, включително минерални суровини.

Ключови думи: Търговия, пазар, потребителски стоки, материали от минерални суровини, конкуренция

Mineral raw materials belong to a group of producer goods that from the standpoint of marketing, meets the needs in the productive consumption or business consumption area, in wider context. Raw materials are included into third category of producer goods, or, in business terms, in output products, that in production process become an integral part of final products. Supplying resources are mining i.e. mine deposits, and it is very important for industry and society at all, to consider the limitations of the resources. Products obtained in this area can be innovative products as well, that is of great significance for investors and supplying processes of resources required for investment plan realization. Supplying resources should be reliable for the raw material consumers, and consumers should be satisfied with adequate and even quality, as their productive and business process and effect depend on it.

In business sector, from the point of view of existing development, companies have become aware of marketing importance and need in different time. Researches have shown that those who deal with producer goods understood marketing significance for expected and desired business result later than consumer goods; so many companies in this field have many more things to do. From the aspect of

studying, producer goods marketing as well as mineral raw material marketing belong to special marketing areas in relation to consumer goods marketing that is considered to be the basic area.

Consumer goods marketing studying started in 1930.s, as theory and practice, and the article "What is the industrial marketing?", published in 1930., is considered the first text on this topic. A few years later, the first books were published, so they presented the basic for development of special marketing discipline, which becomes more and more required according to it place and role of producer good in economics and society development.

Application of marketing concept in marketing oriented economy developed as acceptance of its principles, so that we can say that marketing principles first started appearing in consumer good field, non-permanent ones, and then permanent consumer good, to be accepted later in industrial equipment manufacturing and other sectors of producer goods. In contemporary conditions, we can talk about marketing development in two parallel directions: marketing expanding and deepening. Marketing expanding is marketing applying in

non-profitable sectors and institutions such as hospitals, universities, churches, theater and so on. Deepening marks the obvious need that marketing oriented companies should meet not only economical and profitable requirements and responsibilities, but the others as well; just to mention insisting on ecology and so called sustainable development, crucial for producer goods area, specifically for raw materials.

Marketing theory and practice were in one period a privilege of developed marketing economy countries or Western countries, and in the second half of XX century they started extending to other parts of the world. Great companies, searching for customers and suppliers, spread their operation to other countries, acting globally and transferring marketing principles and business concepts. In such competitive environment, local companies were forced to defend their own marketing positions, starting applying marketing concepts and activities themselves. Companies saw their future in the abilities to recognize and better satisfy consumers' needs than their competition.

Wider and faster acceptance of marketing concepts in companies producing raw material, depended on some existing prejudice and dogmas and wrong premises. People usually think that these products "sell themselves", that the technology sells them and company marketing efforts are not necessary. Second, the offer competitiveness is not important all markets can accept the same element combination. Third, significant impact of emotional motives is often neglected, and dominance of rational motives and decisive impact of low prices are often overestimated. Unfortunately, these prejudices are still present in contemporary conditions and cannot be forgiven in marketing game, but they are punished by consumer loss or declining of marketing position, i.e. bad business results finally.

The common thing for consumer goods and producer goods marketing, as well as for raw materials, is objective or goal of marketing concept applying reflected in company ability to prepare more superior offer to protect its consumers and buyers and provide profitable operation effects. Increasing complexity of business relations and competition imposes as imperative necessity of development and effective communication with environment, primary with demand subjects.

Specific quality of producer goods marketing including mineral raw materials derives from product application purpose and the assignments and need it satisfies. Therefore, this marketing are is being studied and researched from the point of marketing and demand, because it is the right way to notice organization characteristics as consumer and their behavior in supplying process. Hence, the need and significance of marketing research is obvious, for providing realistic information for marketing program planning and realization, i.e. for preparing offers and protect the customers.

What are the basic characteristics of mineral raw material marketing and its offer and demand?

For this occasion we will mention the following:

- Homogeneous, non-defined products intended for homogeneous demand, global market,

- Product life span is longer, of significant quality and reliability, important package protective function and selling services, especially credit and support in sale financing,
- Individual selling and purchasing, great in quantities and in value,
- Great reliability, quality and timely delivery,
- Purchasing motive is mostly rational,
- Great financial power of consumers,
- Close seller-buyer relationship, partnership; important marketing relationships,
- Location of sellers and consumers with dominant elements of geographical concentration,
- Competition advantage is realizing by economic range and economic expenditure,
- Selling channels are mostly direct, if there are some agents they are industrial distributors or producer agents i.e. short channels,
- The most efficient promotion mode is personal selling as immediate communication way with possibility of sales contract concluding, but the other modes are economic exhibitions, fairs, public relations and propaganda, mostly as institutional for company promotions,
- Demand is derived and dependable and price non-elastic,
- Important role of exchange in products turnover, with its specific rules and regulation, and participation of authorized representatives.

For more detailed explanation of the mentioned characteristics, we have used some copper world marketing research results, which is a sphere of interest of the author of this paper.

Central problems in competition strengthening and operation efficiency in copper production and similar metals are production costs and great difference in cost level that are not present in such range in other economic branches. In this field, 25%-30% of world production cannot be covered with relatively low market price that has been dominating for a longer period. It has led to necessary production reduction with high costs that cannot be reimbursed completely by production increasing with lower costs. Just to mention some figures to illustrate this: about 20% of production with costs higher than 25% in relation to average costs, cannot reimburse complete costs by copper price, except in periods of high market conditions (Cvetanović N., *Copper in the world*, IP "Nauka", Beograd 2005). Copper production costs are in reversed proportion with copper grade and other useful components in ore, so the higher copper grade conditions proportionally lower production costs and vice versa. High capital investments per tone of copper production annual capacity with absence of raw material as operation subject in classical sense, stipulates copper production cost structure where fixed and relative fixed costs have high share. Direct operational costs, presenting variable costs, in total copper production costs share 54,3%, while fixed and relative fixed costs share 45,7%. Direct operational costs include about 40% of energy product costs in all forms (electrical energy, masut, coal, natural gas), and labor costs are 35%. High share of fixed and relative fixed costs in group cost structure influences on low coefficients of copper production cost

flexibility. The researches have shown that (Veljković D., Basic factors of influence on offer, demand and price direction at world copper market, doctoral dissertation, Management Faculty Zaječar, 2003) for each percent of copper production increasing within existing capacities, total costs are also increasing for 0,54%, while average costs per tone are decreasing for 0,46%. Reversely, for each percent of copper production decreasing, total costs are decreasing for 0,54%, and average costs are increasing for 0,46%. Hence, copper producers are very interested in maximal recovery of their capacities and rarely make decisions on production reduction because of copper low market prices, as in those occasions their costs significantly increase and they are in completely very inconvenient economical position. Copper supply slowly adjusts to copper demand in case of significant prices fall that prolongs their maintenance at low level. That causes often and relative long recessions in world copper production.

To strengthen the competition advantage or defend and protect achieved position, companies dealing with copper production cannot utilize improving of product quality or changing and improving some of outer, visible product attribute, like those producing producer goods, but they have to concentrate on production and selling cost increasing. That is not only a condition for more perspective market position that is also condition to survive at market for those producers exploiting poor deposits. As it is not possible to influence the raw material resource quality and content of useful components by measures, the companies in this field find solution for their competitiveness in technical – technological development and raise of labor productivity. Technical development has great significance for copper and copper market, especially evident in compensation and elimination of negative consequences of exploitation natural condition deterioration, including copper grade decreasing in the ore, then in strengthening of competition ability for copper production fighting with substitutes for the same field consumption and same markets, as well as in increasing possibilities for copper utilizing by entering the new fields or potential copper application areas that can provide increasing of existing consumption level.

Copper production operation and market position are made complex by exchange impact, as a specific marketing institution, that has a significant role related to copper and other raw materials. London metal exchange has a special role in non-ferrous metal trade in international exchange, taking into account that price formed on this exchange is considered basic price for sale contract concluding in the world. Exchange prices greatly restrict company freedom of choice in copper production area. They provide only a few options such as: to produce and sell at given prices; to produce, but not to sell, and to wait better opportunity or completely stop or reduce

production, which is not profitable in concrete conditions, and to restart it later when the price is better. In the long copper production industry we can notice numerous examples of the mentioned possibilities related to price decisions.

The other characteristic of exchange prices is their outstanding oscillation and unexpected shifting, with no objective reasons and recognizable causes. That makes companies more difficult predicting prices and to plan current and future business steps. Mechanisms of London metal exchange enable protection of fluctuation price risks, so called Hedging operations. The basic reason for taking hedging operations is risk reducing or eliminating because of price change, although they are also use for undertaking useful speculative operations. The essence of hedging is in prompt (cash) and term operation combination, so that the one uses hedging transaction is in the role of buyer and seller at the same time, creating conditions to compensate loss at one place by gain at the other. Hedging is used in all kinds of exchange operations, especially at raw materials or products having a longer reproduction period in the presence of some uncertain elements for final result. Interest in hedging operations is present at all participants in exchange chain, starting from raw material producers to processing companies and traders.

For this paper, we commented some mineral raw material market characteristic, such as costs in function of gaining and maintaining of competition advantage and exchange role in product turnover in this field. That is sufficient to in which degree these companies are external oriented and how much they need marketing concept. Purpose of the concept application is to help companies to realize their business goals on the most effective and efficient way, and market research is the first step and quality base for decision making in the function of solving business and marketing problems. Making decisions without information from exchange means losing time and money and long-term threatening of business process.

References

- Cotler Philip, Marketing management: analysis, planning, application and control, MATE,d.o.o., Zagreb, 2001
- Milosavljević Momčilo, Marketing, Savremena administracija, Beograd, 2003.
- Cvetanović Ninoslav, Copper in the world, IP, "Nauka", Beograd, 2005.
- Veljković Dobrinka, Basic factors of influence on offer, demand and price direction at world copper market, doctoral dissertation, Management Faculty Zaječar, 2003

Recommended for publication by the Editorial board

ИЕРАРХИЗАЦИЯ НА РИСКОВЕТЕ И ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА СРЕДСТВАТА ЗА ПРЕДПАЗВАНЕ ОТ РИСКОВИ СИТУАЦИИ

Митко Димов

Минно-геоложки Университет "Св. Иван Рилски"

РЕЗЮМЕ: Статията разглежда някои приложни аспекти от теорията на риска. Определени са критериите, по които се градираат рисковете: Р – вероятност за възникване на риска и G – значимост (тежест) на негативните последици от риска.

За предотвратяване и за предпазване от рискови ситуации в минното производство са дефинирани т.н. "бариири" от вида Б-1 (действащи автоматично) и Б-2 (изискващи човешка интервенция).

HIERARCHY OF THE RISKS AND DIFFERENTIATION OF THE RESOURCES FOR PROTECTION FROM RISK SITUATIONS

Mitko Dimov

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", Sofia, Bulgaria

ABSTRACT: The paper presents some of applied aspects of the risk's theory. There are determinate the criteria on which the risks grade: P – possibility for risk beginning and G - influence of the negative risk results. For risk protection in mining activities are defined "borders" of the type "B-1" (that act automatically) and "B-2" (that require human intervention).

Минното производство (МП) е едно от най-рисковите производства и неговото управление в стопанския смисъл се изравнява по важност с управлението на риска във всичките му аспекти: технологичен, екологичен, икономически и социален. Без отчитане на взаимосвързаните рискове на всяка стъпка от управленския процес, вкл. и при вземането на решение (ВР), се обезсмисля въвеждането на каквито и да е било нови методи, нови технологии или съвременно минно оборудване.

Управлението на риска се изразява и в разработване на система от средства, наречени тук "бариири", за предотвратяване на рисковете или поне за редуциране на негативните последици от тях, както и мерки за защита на конкретна система от МП, на хората и на околната среда.

Тъй като едни от основните тези в теорията на риска са: "няма нулев риск", "толерантност към риска", "граници на разумния риск" и т.н., то мерките за овладяване на рисковете са свързани със значителни разходи. По тази причина се налага да се извърши градиране на рисковете по определени критерии.

В качеството на такива критерии най-често се приемат следните два:

- Р: Вероятност за възникване на риска;
- G: Значимост (тежест) на негативните последици от риска.

Негативните последици могат да бъдат най-различни - материални щети и загуби, както и пропуснати ползи (напр., от непроизведена или нереализирана продукция); влошаване на състоянието на системата (напр., по отношение на здравето на работната сила (РС), на екосистемата в региона, на икономическото състояние на рудник за подземен добив (РПД) и др.). В най-тежкия случай се говори за "смърт" (или гибел) в прекия и преносния смисъл (напр., ликвидация на РПД).

За целта се построява таблицата "вероятност - тежест", като в случая тя е адаптирана към целите на изследването, чрез въвеждането на междинна зона, наречена "дискусионна" (вж. фиг.1).

По двете оси - абсцисата G и ординатата P са градираны съответно тежестта и вероятностите на риска, свързани с различните видове сценарии.

Таблицата "работи" по следния начин: организира се дискусия (тип "мозъчна атака") с участието на "актьори" с различна професионална квалификация - инженери, икономисти, социолози, еколози, мениджъри от микро- и мезо-ниво и др. По дискуссионен път се определя мястото на всеки сценарий в полето на таблицата, в зависимост от P и G.

Следващата стъпка е да се определят две основни зони (области) в таблицата: зона на приемливите рискови ситуации и зона на неприемливите рискови ситуации.

Това са т.нар. главни рискове, които по-нататък стават обект на овладяване/предпазване.

ВЕРОЯТНОСТИ Р					
често възникващи					
възможни			НЕПРИЕМЛИВА ЗОНА		
малко вероятни		ДИСКУСИОННА ЗОНА			
изключително малко вероятни	ПРИЕМЛИВА ЗОНА				
	минимална	значителна	съществена	много голяма	ТЕЖЕСТ G

Фиг.1 Таблица "Вероятност – Тежест"

За целта се провежда втора дискусия, този път само с лица с различни по вид и ниво отговорности при управлението на разглежданата система на макро-, мезо- и микро-ниво, с представители на тристранните комисии - работодатели, синдикати, правителство и др.

По същество, описания до тук подход показва, че се провежда т.нар. многостъпкова система експертиза, обхващаща всички нива на управлението - изпълнителско, подотраслово, отраслово и социално (национално).

Освен споменатите по-горе две основни зони, където общо взета има относително единомислие между участниците, съществува и една междинна, "дискуссионна" зона, където мненията съществено се различават. В края на информационното търсене (след неколнократна обработка на резултатите от отделните трудове на експертизата) тази зона се преразпределя между двете основни зони. Това означава, че различията в становищата постепенно се "погасяват" на базата на договаряне, нова информация, придобита в процеса на дискусиите, чрез взаимни компромиси и пр., докато се достигне до консенсус.

Важно е да се отбележи, че в т.1 оценките за Р и G по принцип са качествени (експертни). Те могат да бъдат и количествени, ако се разполага с необходимата статистическа информация - събрана и съответно обработена.

И тук предварително се разработват скали за градиране на "вероятност" и "тежест". Докато за вероятностите скалите за различните видове рискове ситуации са общо взето сходни, то не може да се каже същото и за тежестите. При вероятностите, оценките за появата на едно събитие са еднотипни: "изключително малко вероятно", "малко вероятно", "възможно", "с голяма вероятност". При тежестта G отделните значения (минимални, значителни и пр.) трябва да бъдат съдържателно идентифицирани за различните по вид рискове, в зависимост от характера на финалното събитие.

На фиг.2 е дадена примерна скала на коефициентите на тежест, по отношение на видовете рискове – производствен, технологичен, икономически, социален и екологичен, на базата на аналогична скала за технологичния риск.

За предотвратяване и за предпазване от рискове ситуации в МП е необходимо е да се дефинират т.нар. "бариери", за:

- неутрализиране на провокиращите събития към отделните подсистеми;
- неутрализиране на потоците на опасност, излъчване от тези подсистеми;
- неутрализиране на влиянието на специфичното поле, като източник на опасности.

Барьерите биват два основни вида:

- бариери от вида Б-1, които се осъществяват без човешка интервенция, а действат автоматично. Например, при технологичния риск това са т.нар. технологични бариери - системи за защита, за автоматичен контрол, за регулиране и управление на технологичните процеси и др. При икономически риск това са различните механизми, формирани на базата на закони, наредби и разпоредения, определящи вида и формата на контрола, в рамките на управлението на икономиката. При социалния и екологичния риск, освен аналогични механизми, изградени на законова основа, съществуват и технологични бариери, напр., свързаните с мониторинга на околната среда, със здравния риск и др.
- бариери от вида Б-2, които изискват човешка интервенция. Те се основават на предписания или нареждания, на правилници или инструкции. Могат обаче да се активират от някой елемент на барьерите Б-1, или вследствие на обикновено наблюдение на развиващите се процеси в системата.

Докато по отношение на технологичните бариери разликата между Б-1 и Б-2 е качествена, то по отношение на другите компоненти на Б-1, тя е в известен смисъл размита. Важно е да се отбележи също така, че човешката интервенция при барьерите Б-1 се разглежда като внасяне на определен субективен елемент на неопределеност (напр., непознаване или не точно изпълнение на предписанията, заложи в съответните механизми).

За различните видове цели барьерите се дефинират в следните групи (Г):

група Г-1: тя е ориентирана към запазване на реализираната концепция относно създаването и функционирането на РПД (напр., самостоятелно съществуване в рамките на МП, джоинт-венчър с чуждестранно участие в основното или ново производство и т.н.). Това се отнася

Оценки за тежест на рисковете	Видове рискове	Производствен и технологичен риск	Икономически риск	Социален риск	Екологичен риск
Рискове с много голяма тежест (в някои случаи, с катострофални последиствия) G=4		Руднични пожари и експлозии с голяма разрушителна сила	Ликвидация на РПД, поради нерентабилност в производството и др.	Трудови злополуки с много човешки жертви. Загуба на поминъка на населението при закриване на рудника.	Необратимо унищожаване на почвата, флората и фауната в района на РПД за дълъг период от време.
Рискове, свързани с тежки последиствия G=3		Спад на производството и влошаване на качеството на продукцията	Нерентабилност в подземния добив на въглища. Нередовно изплащане на заплатите в РПД.	Високо ниво на професионални заболявания. Нарастване на социалното напрежение. Ръст на престъпността.	Недопустимо замърсяване на почвата, водата и въздуха в района на РПД и извън него.
Рискове, свързани със значителни последиствия G=2		Обгазяване, обводняване и скални удари, с временно спиране на производството	Спад на производителността на труда. Недостиг на КВ. Висока себестойност на продукцията на РПД.	Ръст на безработицата в региона. Принудително насочване на РС към други браншове.	Нарушаване на инфраструктурата на региона. Разработване на каменни кариери за попълване.
Рискове, свързани с минимални последиствия G=1		Липса на комфорт на работното място - частично разрушаване на материалната част, която е възстановима.	Неадекватно заплащане на труда в РПД.	Намаляване на квалификацията на РС. Спад на нивото на битовите и културните условия за живот.	Влошаване на екологичните условия, без трайни последиствия.

фиг.2 Примерна скала на тежестта

Бариери "Г" Бариери "Б"	Г - 1				Г - 2				Г - 3				Г - 4			
	Б - 1				Б - 2				Б - 3				Б - 4			
	Б-1.1а: Икономически механизми за работа на РПД в пазарни условия.				Б-1.2а: Технически системи за контрол, предупреждение и овладяване на аварии в РПД. Б-1.2б: Правилници по техника на безопасността.				Б-1.3а: Обзавеждане на медицински пунктове за ранна диагностика на професионалните заболявания. Б-1.3б: Осигуряване на предпазващи и защитни средства.				Б-1.4а: Мониторинг на околната среда в региона на РПД. Б-1.4б: Създаване на съпътстващи екозащитни системи и станции (преработващи, пречиствателни и др.).			
	Б-2.1а: Организация на производството, труда и управлението в РПД. Б-2.1б: Квалификация на ръководния персонал в РПД и др.				Б-2.2а: Обучение и инструктаж на персонала за действие в аварийни ситуации. Б-2.2б: Повишаване на квалификацията на персонала. Б-2.2в: Контрол за психологичното състояние на персонала в рудника.				Б-2.3а: Синдикална и друга защита на РС. Б-2.3б: Осигуряване на условия на живот на семействата на работниците. Б-2.3в: Създаване на школи за изпреварващо насочване на работниците.				Б-2.4а: Създаване на граждански сдружения за екозащита. Б-2.4б: Провеждане на екологично ориентирани научни и приложни изследвания в областта на ВП и МП.			

фиг.3 Примерна таблица за възможните бариери

- за овладяване на производствени и технологични рискове;
- група Г-2: ориентирана е към съхранение на оборудването (овладяване на технологичния риск);
- група Г-3: ориентирана към запазването на жизненото равнище на РС, защитата на здравето на хората, условията на работа и живота, развитието на личността и пр. (овладяване на социалния риск);
- група Г-4: ориентирана към опазване на околната среда - екологична инфраструктура на региона (овладяване на екологичния риск).

С оглед на бъдещата евроинтеграция на България, ще възникнат нови цели, респ., нови групи от бариери по пътя на рисковете.

На фиг.3 е дадена примерна таблица на възможни бариери от видовете Б-1 и Б-2, разпределени по групите Г-1, ..., Г-4. Дефинирането и разпределението на бариерите по групи, както и установяването на тяхната адекватност

спрямо рисковете е един много деликатен въпрос. По принцип, това трябва да стане чрез изчисления, чрез осъществяване на определен избор от таблиците на фиг.1, фиг.2 и фиг.3, както и с отчитане на други фактори. Практиката на приложението на системно-структурни методи от типа на MOSAR в редица европейски страни показва, че като първи етап, при определянето на бариерите, взетите решения се базират на експертизи, на опита и компетенцията на специалистите.

По-нататъшното детайлно изследване на бариерите продължава в аспекта на тяхната адекватност в съответствие със спецификата на разглежданата система. От особена важност е и тяхната целесъобразност - технико-икономическа, социо-икономическа, екологична и пр. Това обаче е предмет на реални проекти от областта на риска.

С оглед на бъдещата евроинтеграция на България ще възникнат нови цели, респективно нови групи от "бариери" по пътя на рисковете.

Препоръчана за публикуване от катедра "Икономика и управление"

ASPECTS REGARDING THE IMPROVEMENT OF STRATEGIES AND ORGANIZATIONAL STRUCTURES OF COMPANIES IN CONTEMPORARY ECONOMIES

Dura Codruța

University of Petroșani, 332006 Petroșani, România

ABSTRACT: The need to reorganize the classic structure of contemporary companies is generated by the occurrence and manifestation of cross-correlated trends and phenomena such as: markets globalization; accelerate internalization of economies; profound technical and technological changes, the informational "explosion", the diversification of demand together with the "personalization" of commodities and so on. Thus, the emergence of innovative approaches regarding strategies and organization is very appropriate knowing that contemporary business organizations will achieve multiple goals (i.e. economic, social, moral, technological and ecologic objectives) and that technologies hard to imagine nowadays can become familiar in the future.

АСПЕКТИ ОТНОСНО ПОДОБРЯВАНЕ НА СТРАТЕГИИТЕ И ОРГАНИЗАЦИОННИТЕ СТРУКТУРИ НА ФИРМИТЕ В СЪВРЕМЕННАТА ИКОНОМИКА

Дура Кодрута

Петрошански университет, 332006 Петрошани, Румъния

РЕЗЮМЕ: Необходимостта от реструктуриране на съвременните фирми и предприятия е продиктувано преди всичко от фактори като: глобализация на пазара, ускоряване процесите на глобализация в икономиките, техническите и технологични промени, информационния бум, многообразие в търсенето и предлагането, както и персонализация на стоките за широко потребление и т.н. Затова и появата на иновационните достижения относно стратегическите и организационни промени са много подходящ подход, така че съвременните фирми достигат разнообразни цели като: икономически, социален, морален, технологичен и екологичен ефект, а трудните технологии днес могат да се превърнат в познати утре.

Dynamic and unpredictable, the contemporary strategic environment has changed a lot during the last decades, so that continuous changes and the complex characteristic are now the background against which companies develop. This situation is the result of the often cross-correlated new phenomena and tendencies, which are considered challenges even by companies that are 3-millennium old. Here are some of the following phenomena and tendencies: the tendency of market globalization; the globalization and internationalization of economies which leads to an interconnected economy in a world "without frontiers"; important technical and technological changes; information blast; the intensification of international competition, as well as the shifting of emphasis from price to quality and technical level; the diversification of demand, doubled by the "personalization of consumption"; the limited character of resources and exigencies regarding environment protection and ensuring the ecologic equilibrium; the cost and high mobility of capitals, etc. The changes mentioned above, together with other tendencies, are not only trouble makers but they also have the ability to open new doors for companies and managers who prove to be creative and flexible in conceiving strategies.

Under the circumstances, *the improvement of global strategies* becomes a necessity, especially for international companies; in this context, this process represents *a refinement of present and future strategies*, subject to the necessity to diminish the uncertainty and to capitalize the

changes; this process has the role to indicate *the evolution trajectory towards multiple accomplishments of contemporary businesses* (this does not imply only the traditional economic dimension, but also the social one, the moral, technological or the ecological ones). The emergence of innovative approaches regarding strategies and organization is more plausible knowing that technologies hard to imagine nowadays can become familiar in the future, and the demographic structure of labour power is already experiencing spectacular changes.

Global communications, information networks, laptops and other technological innovations allow people from different corners of the Earth to interact. It is highly probable that in the future, a mere access code to the computer network of an international company would be the only clue to its status. Allowing for these realities, management specialists unanimously admit that organizational structures of the future companies will have very different configurations compared to the present ones.

Efforts to conceive the innovative organizational structures have as reference point *the classic frame of reports between corporation strategies and organization structures*. The American specialist Alfred D. Chandler was the first to analyze this in his paper "Strategies and Structures". Based upon the study of the structural development of 70 great American companies (among which we must mention the names of some notorious international companies like General Motors, Du Pont, Sears or Standard Oil), Chandler postulated the unique

sense of the relation between strategy and structure: “*structure follows strategy*”, that is to say that strategy changes are the ones that shape the organizational structure. The experience of the studied companies demonstrates that their structure followed, in the long run, the coordinates imposed by the development strategy that was chosen. This process has the following steps: *originating a new strategy; the occurrence of administrative problems; economic revitalization of the company*. During the same period, there were also authors who disagreed with the idea of determining the structural configuration only through the chosen strategy; they gave examples of situations in which the relation between strategy and structure was quite the opposite.

In 1980s, the two approaches reached an agreement: the researches performed determined a mutual influence between the strategy of a company and its structural organization; they were both integrated in the company's managerial system. However, there are several axioms which were validated by the management of the big companies, for example the quick forming of the most appropriate “*structure*” based on the chosen strategy has substantial competitive advantages; some strategies had been allotted specific structural “*recipes*” (for example, market differentiation is associated with divisional organization structures).

The strategies of the third millennium in correlation with the immediate structural development call into requisition the original concept of *development as a series of waves of change*, revealed by Alvin Toffler in his well-known paper “*The Third Wave*”.

In his book, Toffler describes three types of societies, based on the concept of ‘waves’ - each wave pushes the older societies and cultures aside.

- **The First Wave** is the society after *agrarian revolution* which replaced the first hunter-gatherer cultures thus ensuring the material and spiritual conditions for the development towards a superior level.
- **The Second Wave** is associated with the *industrialization* phenomenon and it still covers an extended area on the Earth. The main components and values of the Second Wave originate from materialism and the supremacy of the individual power; from this also originate competition, self-conservation, consumption, security as a characteristic of financial wealth, etc. A series of problems were brought about by these values: pollution, crime, mass and ecosystem destruction, consumption of natural resources, unbalance between incomes and living standards, etc. This phase of development is synthesized by the following saying: “*we are separated so we must compete*”.
- **The Third Wave** is the *post-industrial* society and is still in competition with ideas from the previous wave. The components of the Third Wave are: preoccupation for equilibrium, cooperation and mutual support. The “*breakdown*” of the Second

Wave value system is reflected by the attention paid to some preoccupations like reducing ecological risks, supplying services for others, creating possibilities for development and professional satisfactions, in the detriment of certain “*conventional variables*” like severe competition or money. The slogan for the Third Wave is “*we are connected so we must cooperate*”.

The metaphor of the “waves” of change was later extended because of the emergence of a **Fourth Wave**; its central axis represents the integration of every life dimensions and responsibilities into a unique system with a common identity. The values of the Fourth Wave are synthesised in the saying: “*we are all in one and we choose to create together*”. These values are: self-confidence, interconnection, global thinking, cooperation as the only way to create a promising future for the entire Planet.

From the contemporary strategic management point of view, the connection to the changes imposed by the Third and the Fourth Wave implies the improvement of the relations between strategies and structure due to flexibility, dynamism and adaptability. At first, managers had to work to improve and renew the organisational elements characteristic for companies that still function according to the Second Wave. The organisational structure characteristic for the Second Wave is *the classic industrial bureaucracy*, formed as a pyramidal system, at the top of which stands a management that controls a chain of permanent and functional departments, often inflexible and incapable of immediate reaction to changes. The values of the Second Wave are “*borrowed*” from the army and they are the following: *survival, auto conservation, eliminating competition, victory* a.s.o. The development strategies for companies from the Second Wave are conceived for a relatively short period of time of 5 – 10 years. This classic form of business organisation led to separation, destructive conflicts, rigidity and inefficiency.

A better and improved alternative for the traditional hierarchical structure is *the matrix organisation* which is based on the principle that generates synergies between permanent functional departments and work teams. This is not necessarily a very efficient structure: it divides the decisional process because of the double subordination of employees; reduced credentials; managers play a double role, they are not very flexible and this brings about important competitive disadvantages. Just like the traditional hierarchical structure, the matrix structure is based on a central management. In fact, regardless of the organisation structure – bureaucratic or matrix structure -, the role of the manager within Second Wave companies is the traditional one, that is to say that he has the role of supervisor and judge according to his knowledge and status, ignoring the fact that the company should be “*teaching school*” for employees from all levels.

Nowadays, the shifting from the matrix structure to the *business unit* organisation is considered a major development, despite the fact that the latter is also associated with the Second Wave. Autonomous groups of businesses, which form the basis for this organisational structure, have several

advantages: autonomy, loyalty, a common unique objective – identifying and satisfying the needs of the market – and flexibility. Companies with a matrix structure reject this decentralised form of organisation because the transition towards this structure implies the “demolition” of pyramidal structures and especially sacrificing the managerial powers. Moreover, the strategy of dividing plans into autonomous groups of businesses, implemented by IBM in the year 1991, is interpreted as an identifier of flexibility and prompt reaction towards this organisation structure.

Putting the Third Wave in perspective, the team work was planned; *team work* is based on cooperation, trust, integrity and equal rights of team members. Managers, elected by team members, are both trainers and “servants” of the team and they represent the interface between that team and other work groups. The advantages of team work are: autonomy, flexibility, democratic character of the decisional process and the ability to solve the problem of diversity through an immediate reaction to market changes. Companies that implement such organisation structures have a tendency to become flat because multiple hierarchical levels are eliminated and the decisional process is handed over to team members. According to this approach, administrative levels, which are very few, focus on supervising activities and ensuring longer periods of time for “*strategic coordinates*” that must be implemented and improved. Although great efforts have been taken by big avant-garde companies – Hughes Aircraft, X.E.L. Communications, Weyerhaeuser, etc. – in order to assimilate this organisational structure, small and medium size companies from America have the tendency to “*revolutionize*” their own administrative systems which lead to the Third Wave.

The Fourth Wave Company will be structured according to a *communitarian organisational model*, which from a spiritual point of view is based on the changes registered in people’s conscience. This organisational structure will be a democratic and a participative one, subject to its objective to serve clients and the community. Future strategies, associated with an extended period of time (which includes generations or better yet, centuries), will be unanimously determined using either predominant intuitive processes and techniques or logic and rational methods familiar to classic management. Because of the total absence of hierarchy within this organisation structure, decisions, principles and the system of values will be agreed upon by community members.

Most of present companies, still blocked in the Second Wave of changes, have a centralized and hierarchic structure which focuses on material values like profit, efficiency and development. The variety of activities performed by these companies is reduced to economic and technological processes, while the “*globalization*” concept is limited to the perception of economic investments in foreign countries. Most big and medium size companies which function in Europe and in the United States are faced with the so-called “*implosion*” phenomenon; this phenomenon represents the gradual clearance of patrimonies, the reduction of the production capacity, of technologies, of research work, of market development programmes and of the number of employees, in favour of achieving the maximum income during a short period of time. The strategic solution in order to avoid the risk of implosion is a severe change in the business philosophy of

companies; this means shifting the attention of companies from production to *serving clients, employees and the community*.

The transition from the Second to the Third Wave implies, according to Toffler, the setting up of adaptable companies; therefore, managers will have to “decentralize” companies, that is to say that they will have to divide them into smaller and various businesses, which are capable to meet the variety of consumers’ requests. Thus, it is considered that if the company with the most efficient production outrivalled competition in the past, nowadays the company which promptly decentralizes itself in order to satisfy each client is “*on top of the wave of change*”.

The message of these changes is obvious as far as organisational structures are concerned, meaning that companies will have to completely revise their organisation structures. Thus, *the adaptable company*, oriented towards global serving of clients, is considered a permanent “frame” which links a set of temporary module units, associated with team values. According to Toffler, “modules” can be formed up either of external independent organisations or of internal semi-autonomous agents; they can be re-organised or even cleared, according to needs, since they go “*with the wind of change*”.

The Fourth Wave will be based on the objectives of contemporary economic activities. The new system of post-economic values will force companies to take interest not only in economic performances, but also in social achievements and in splitting responsibilities so as to ensure the welfare of local, national and global communities. The globalisation concept is extended due to the integration of some problems which go beyond national borders – ecologic destructions, environment pollution, gaps between regional life standards, international terrorism. For the sake of global serving strategies, international companies will direct, for example, their resource availabilities and infrastructure towards re-positioning some spare physical installations in several areas or towards identifying infrastructures and maintenance processes which developing countries will find easy to implement. In such a context, “*clients*” will identify themselves with an entire country or region. The idea, subject to “*global serving*”, is that the production capacity should cover the material needs of the inhabitants of the Planet; a system of values, which equally distributes production, is also necessary.

At this point of development, the adaptable company does not have a single economic objective; it becomes a “*multi-objective*” organisation which is perfectly integrated in the social, moral and physical-ecologic environment, “*a means*” through which humans develop and attend to others. In conclusion, the strategy of the company in the third millennium will gather together a set of characteristics which are different from the present ones: it will be subject to the new type of “*serving*” organisation, generating moral effects; it will transform the company into a “*welfare community*” as the stakeholders’ interests come to an agreement; it will bring forth local action plans considering the new economic concept of globalisation; it will have flexible, democratic organisation systems to guide it through the implementation process; it will integrate and achieve complex objective; it will promote research activities in the advanced technological field, etc.

References

- Badrus, G., Rădăceanu, E. 1999. *Globalitate și management*, Ed. All, București
- Champy, J. 1996. *Reengineeringul (Reproiectarea) întreprinderii. Manifest pentru o revoluție în managementul afacerilor*, Ed. Tehnică, București
- Chandler, A. 1962. *Strategy and Structure. Chapters in the History of American Industrial Enterprise*, Harper & Row, New York
- Ciobanu, I. 1998. *Management strategic*, Ed. Polirom, Iași
- Dan, V. (coord.). 1993. *Restructurarea organizării și conducerii firmei*, Ed. Economică, București
- Harrington, H. J., Harrington, J.S. 2000. *Management total în firma secolului 21*, Ed. Teora, București
- Maynard, H. B., Merthens, S. 1996. *Al Patrulea Val. Dincolo de Alvin Toffler*, Ed. Antet, București
- Nicolescu, O. 1993. *Noutăți în managementul internațional*, Ed. Tehnică, București
- Stăncioiu, I., Militaru, Gh. 1998. *Management. Elemente fundamentale*, Ed. Teora, București
- Toffler, A. 1995. *Corporația adaptabilă*, Ed. Antet, București
- Toffler, A. 1996. *Al treilea val*, Editura Z București
- Toffler, A. 1996. *Previziuni. Premise*, Ed. Antet, București
- Toffler, A. 1996. *Spasmul economic*, Ed. Antet, București

Recommended for publication by the Editorial board

CAPITAL REQUIREMENTS FOR BANKS

Drigă Imola

University of Petroșani, 332006 Petroșani (Romania)

ABSTRACT: The impact of bank regulation on risk-taking behavior has been a major focus during periods of severe financial crises. While there is still an ongoing debate whether regulation is beneficial at all, regulation is an evolving process and a number of regulatory guidelines have been issued by the Basel Committee on Banking Supervision and by national regulators over time.

ОСНОВНИ БАНКОВИ ИЗИСКВАНИЯ

Друга Имола

Петрошански университет, 332006 Потрошани, Румъния

РЕЗЮМЕ: Ударението на банковите наредби, отнасящи се до рискови операции е насочено предимно по време на тежките финансови кризи. Докато все още продължават дискусиите по отношение дали наредбата е добра или не, то тя непрекъснато се усъвършенства като междувременно се издават голям брой наредби (насоки) от ръководството на Базелския банков комитет и от национални закони.

The financial services industry is generally seen as unique in the sense that the importance of a sound financial system has probably led to more regulatory interference in this industry than in any other. In the last decades, the business environment became more risky having a negative impact on the ability of commercial banks and other financial institutions to properly function within the economic system. Therefore, the issue of an efficient and effective risk management in banking became an up-to-date necessity more than ever before. In fact, risks arise from every transaction and process in banking.

Banks, which are profit-making organizations acting as intermediaries between borrowers and lenders attracting temporarily available resources from business and individual customers as well as granting loans for those in need of financial support, are profitable only if they charge a price that exceeds the cost of delivering a product or service and the cost of any loss resulting from the risks that arise in carrying out the transaction. Consequently, it is essential that commercial banks identify all risks associated with each business they are entering into.

Since exposure to significant risks in banking reduces the present value of expected future cash flow, bank managers must increasingly have at their disposal effective risk management techniques in order to manage risks proactively.

One of the greatest risks faced by banks during their operating procedures and management decision making is the insolvency risk. In order to reduce it banks have to abide by certain prudential regulations. The insolvency risk (also called the capital risk or the bankruptcy risk) can be defined as the possibility that a bank could face the situation of not having enough capital to continue its activity or the possibility that the

bank doesn't abide by minimum capital standards set by the banking authority.

Thus, we can say that a bank is considered insolvent in case it cannot fulfill its obligations, the funds owned by the bank being insufficient to cover the loss resulted from current activities and this situation will negatively affect the entire amount of credit investments of the bank. Actually, the insolvency risk depends on the fluctuation of the expected returns and the level of expenditures covered from them. A bank is going to face serious difficulties in case it is unable to cover the loss with capital because, most of the times, the loss is higher than the equity capital owned by the bank.

Once materialized, the insolvency risk leads the bank to a stage of bankruptcy, which means that the insolvent bank is going to be closed by the banking authority. There are a number of reasons that determine the bank to become insolvent, but statistics show that most of the bankruptcies are caused by the inferior quality of bank assets.

A large scale breakdown of financial intermediation causes huge economic and social costs. Banking crises have not only shown that banks often take excessive risks, but that risk taking differs across banks. Some banks engage in more risks than their capital can bear in case the downside potential of the risks fully materializes, in which case these banks need to be intervened or even closed down. Others are more prudent and would be able to weather a banking crisis.

The banking industry is generally seen as unique in the sense that the importance of a sound banking system has probably led to more regulatory interference in this industry than in any other. Various policy measures have been initiated

to improve stability in banking by ensuring an appropriate combination of official and market discipline for banks. It has also been a widely held view that official discipline which is implemented by supervision and regulation should, ultimately, be directed towards achieving the overall stability of the banking system.

There are broadly two sets of reasons often given for capital regulation in banking, namely depositor protection and systemic risk. Banks are often thought to be a source of systemic risk because of their central role in the payment system and in the allocation of financial resources, combined with the fragility of their financial structure. Banks are highly leveraged with relatively short-term liabilities, typically in the form of deposits, and relatively illiquid assets, usually loans granted to firms. In that sense banks are said to be “special” and hence subject to special regulatory oversight.

Bank regulators have long regarded the prevention of systemic risk as the fundamental reason for imposing capital requirements on banks. The assumption is that shareholders will not take account of the social costs of systemic risk in their capital decisions and so will tend to hold less capital than if these spillover costs were considered.

The main challenge is to capture the two major sources of systemic risk: first, banks might have correlated exposures and an adverse economic shock may directly result in simultaneous multiple bank defaults; second, troubled banks may default on their inter-bank liabilities and therefore cause other banks to default inducing a domino effect. Among the two sources of systemic risk the correlation in exposures is far more important than financial linkages.

The central bank is responsible to use its authority and expertise to anticipate financial crises (including systemic disturbances in the banking system) and to manage such crises once they occur. The methods of modern risk management when combined with a careful analysis of financial linkages between banks provide a powerful set of tools to address this issue.

The impact of bank regulation on risk-taking behavior has been a major focus during periods of severe financial crises. While there is still an ongoing debate whether regulation is beneficial at all, regulation is an evolving process and a number of regulatory guidelines have been issued by the Basel Committee on Banking Supervision and by national regulators over time.

In fact, in order to deal with the insolvency risk, banks have to abide certain prudential regulations concerning the minimum capital requirements and capital adequacy ratio. Capital requirements are intended to diminish the risks of adverse selection by ensuring that the bank has at least some minimal level of resources to honor its commitments to its customers. Capital requirements are also intended to ensure that banks do not engage in fraud and avoid loss of equity value. To be effective in this role, capital requirements must be sensitive to the risks to which a bank is exposed.

The 1988 Basel Accord, one of the milestones in banking regulation, set up *minimum capital requirements* for banks. The

idea is to oblige banks to hold capital as a safety cushion to ensure bank solvency. Banks holding riskier assets must hold more capital as they have a higher probability of failure. In this regard, commercial banks must permanently maintain their equity capital and funds at the level settled by the banking authority. Regulations concerning the minimum capital of banks are periodically updated as a result of inflation.

Formal and systematic bank capital regulation is relatively new. The 1988 Basel Capital Accord also called Basel I (Basel Committee on Banking Supervision – BCBS, 1988), which set minimum capital standards for internationally active banks, was really the first international accord of its kind. It succeeded at raising capital levels at a time when they were quite low. The New Basel Accord (Minimum Capital Requirements – Pillar 1) presents the calculation of the total minimum capital requirements for credit, market and operational risk. The capital ratio is calculated using the definition of regulatory capital and risk-weighted assets. The total capital ratio must be no lower than 8%.

In Romania, commercial banks must permanently maintain their equity capital and funds at the level settled by the banking authority. Regulations concerning the minimum capital of banks are periodically updated as a result of inflation.

The Rule no.11/2003 regarding individual and consolidated supervision of funds regulates minimum capital requirements as well as the methodology of determining and reporting them, repealing The Rule no.16/2002 regarding the minimum capital of banks which had established for the first time the compulsoriness for banks to maintain the funds owned by them at least at the level of equity capital.

According to regulations in force Romanian banks and branches of foreign banks should have an amount of minimum capital around 370 billion lei until May 2004.

Both the tables and the figure presented (table 1, table 2 and figure 1) show the fact that the trend of minimum equity capital in the Romanian banking system during 2000-2004 was growing. The biggest increase from a year to another took place in 2002 when the minimum capital for banks set by the National Bank of Romania grew 1.66 times in comparison with the previous year. So far, this policy of the NBR has prevented the proliferation of many weak non-viable banks and implicitly a chain of bankruptcies in the banking system. In order to avoid bank insolvency, banks must have a solid financial situation, *capital adequacy* being the main way of preventing and hedging the insolvency risk. The Committee from Basle established international regulations concerning the indicator of capital adequacy (the ratio between the equity capital and the risk-adjusted assets of the bank) in 1988.

The 1988 Basel Accord defined what constituted bank capital and put in place minimum capital adequacy ratios for each type of capital as well as for total bank capital. Regulators as well as market participants, however, have come to rely on equity capital as the main constraint for controlling bank behavior. This convention was applied to every bank performing international activities.

Table 1.

Indexes for estimating the relative variance of minimum equity capital of Romanian commercial banks during 2000-2004

	Indexes with fixed base				Indexes with chain base			
	2001/2000	2002/2000	2003/2000	2004/2000	2001/2000	2002/2001	2001/2000	2002/2001
Minimum equity capital	1,5	2,5	3,2	3,7	1,5	1,66	1,28	0,15

Table 2.

The evolution of minimum equity capital during 2000-2004

Date	2000	2001	2002	2003	2004
Value (billiard lei)	100	150	250	320	370

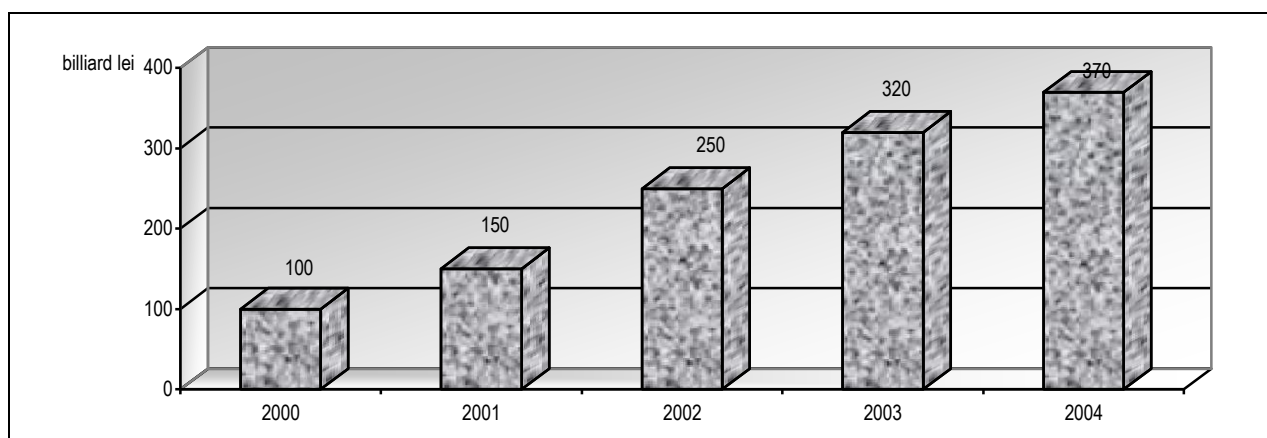

Fig.1. The evolution of minimum equity capital during 2000-2004

Over the last decade, capital requirements have effectively replaced reserve requirements as the main constraint on the behavior of banks. Over the same period, the Basel Accord, originally developed for the G-10 countries, was gradually adopted by a large percentage of countries in the world. The supervising authorities have embraced the stipulations from this convention. In Romania, the National Bank has settled a certain level of solvency for the commercial banks, level that must be permanently assured.

It was the risk-adjustment of the assets which became the focus of regulatory reform resulting in the New Basel Capital Accord, also called Basel II (BCBS, 2001). The New Basel Accord for bank capital regulation is designed to better align regulatory capital to the underlying risks by encouraging more and better systematic risk management practices. Compliance with an even more risk sensitive capital ratio is only one of three pillars under the Accord. Revisions to the New Accord also introduce banks' internal assessments (subject to supervisory review – Pillar 2) of capital adequacy and market discipline (through enhanced transparency – Pillar 3) as key components or prudential regulation.

The Second Pillar presents the key principles of supervisory review, risk management guidance and supervisory transparency and accountability produced by the Committee with respect to banking risks, including guidance relating to, among other things, the treatment of interest rate risk in the

banking book, credit risk (stress testing, definition of default, residual risk, and credit concentration risk), operational risk, enhanced cross-border communication and cooperation, and securitization. The supervisory review process of the Framework is intended not only to ensure that banks have adequate capital to support all the risks in their business, but also to encourage banks to develop and use better risk management techniques in monitoring and managing their risks. The supervisory review process recognises the responsibility of bank management in developing an internal capital assessment process and setting capital targets that are commensurate with the bank's risk profile and control environment. In the Framework, bank management continues to bear responsibility for ensuring that the bank has adequate capital to support its risks beyond the core minimum requirements.

The purpose of Pillar 3 - market discipline is to complement the minimum capital requirements (Pillar 1) and the supervisory review process (Pillar 2). The Committee aims to encourage market discipline by developing a set of disclosure requirements which will allow market participants to assess key pieces of information on the scope of application, capital, risk exposures, risk assessment processes, and hence the capital adequacy of the institution. The Committee believes that such disclosures have particular relevance under the framework, where reliance on internal methodologies gives banks more discretion in assessing capital requirements. In principle,

banks' disclosures should be consistent with how senior management and the board of directors assess and manage the risks of the bank. Under Pillar 1, banks use specified approaches/methodologies for measuring the various risks they face and the resulting capital requirements. The Committee believes that providing disclosures that are based on this common framework is an effective means of informing the market about a bank's exposure to those risks and provides a consistent and understandable disclosure framework that enhances comparability.

One way to address the problems with current capital adequacy ratios would be to develop more sophisticated ways of measuring capital adequacy. The Basel Committee on Banking Supervision has proposed three new capital adequacy frameworks to replace the 1988 Accord: a standard approach, the internal ratings based approach and the advance internal ratings based approach.

However, the proposed standard approach may be subject to many of the same problems as the existing Accord as banks continue to enhance their ability to measure and manage risk. The two ratings based approaches rely on banks' internal risk ratings, which avoid the problem of banks exploiting weaknesses in the standard model.

Nevertheless, a potential problem with the internal ratings based approaches is with the verification of individual banks'

ratings, especially given that the use of these ratings to trigger supervisory discipline would provide additional incentive to build ratings models that underestimate risk.

References

- Basel Committee on Banking Supervision, 2004, *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards*, A Revised Framework
- Chami, R.; Cosimano, T., 2003, *The Nature of Capital Adequacy Constraints under the Basel Accord*, University of Notre Dame, Working Paper Series
- Dangl, T.; Lehar, A., 2002, *Value-at-Risk vs. Building Block Regulation in Banking*, University of Vienna, Working Paper Series
- Elsinger, H.; Lehar, A.; Summer M., 2004, *Risk Assessment for Banking Systems*, University of Vienna, Working Paper Series
- Laeven, L., 2004, *Banking Risks around the World*, World Bank, Working Paper Series
- Saidenberg, M.; Schuermann, T., 2003, *The New Basel Capital Accord and Questions for Research*, Federal Reserve Bank of New York, Working Paper Series
- Vlaar, P.P., 2003, *On the Influence of Capital Requirements on Competition and Risk Taking in Banking*, Bank of the Netherlands, Working Paper Series

Recommended for publication by the Editorial board

COORDINATES OF AUDIT IN ENERGETIC INDUSTRY

Isac Claudia

University of Petroșani, Petrosani, Romania

ABSTRACT: Audit developed from the mere activity of verification of a company's financial and accounting records to a professional examination and analysis of records and activities to assess the adequacy of system controls, to ensure compliance with established policies and operational procedures, and to recommend necessary changes in controls, policies, or procedures in different fields of activity. Even if the first tackling of the term audit is strictly related to the financial field, the diversity of people who use the audit results and the dynamics of the economic development, determines the broadness in meaning of this term and the various fields of activity it is being used, such as: quality audit, production audit, management audit, etc. Thus, a classification of the audit in several categories must be done.

НЕЗАВИСИМ ФИНАНСОВ ОДИТ В ЕНЕРГИЙНАТА ИНДУСТРИЯ

Исак Клаудия

Петрошански университет, Петрошани, Румъния

РЕЗЮМЕ: Финансовия одит се е развил от обикновена финансово-счетоводна проверка на фирмата до професионално проучване и анализ на финансовите документи и дейности за оценка годността на контролните системи, за осигуряване установени практики и оперативни процедури, и за да препоръча при необходимост - промени в контрола и фирмената политика в различните сфери на дейност на фирмата. Въпреки че, първоначално терминът одит да е точно свързан към финансовата сфера, разнообразието от хора, които използват резултатите от одита и динамиката на икономическия растеж, определят многообразието от значения на този термин в различни области на дейност, които го използват, например: качествен одит, производствен одит, управленски одит и т.н. Ето защо трябва да бъде направена класификация на различните категории одит.

In the process of decision making, any manager is interested in finding out, at any time, details about the state and patrimony of the company; the management control function monitors the economic activities in order to ensure compliance with established objectives and to correct the negative deviations from these objectives.

Although it is considered that the results of the management control are accurate, for better credibility it is necessary that this information be analysed by a third objective and independent party as well. This professional form of examination is also known as an "audit" and it is performed by independent auditors or by auditing companies.

The word "auditing" (the English word "audit" means to control, to verify, to check) refers in fact to a financial analysis. While in the Middle Ages this term referred to "hearing the testimonies of the parties implicated in a lawsuit", it later broadened its meaning, as it was used by the Anglo-Saxons and the French in accounting and in the audit office. Four decades ago, the Anglo-Saxon auditing office spread this term on the continent, too. However, in the long run, the audit developed from the mere activity of verification of a company's financial and accounting records to a professional examination and analysis of records and activities to assess the adequacy of system controls, to ensure compliance with established policies and operational procedures, and to recommend necessary changes in controls, policies, or procedures in different fields of activity.

Although specialised literature and legal regulations, such as the International Audit Standards give a financial meaning to the term "audit", we may state that, in general, the audit can be defined as a professional examination of some information in order to render a responsible and independent opinion on the fairness of the statements, regardless of the company's field of activity. The most frequent definition is the one set forth in 1973 by the American Accounting Association in "Declarations regarding the Basis of Auditing", which says that "the audit is a systematic process of objective evaluation of financial records and activities performed in order to ensure compliance with established policies and operational procedures, and to report conditions found to those interested."

Wishing to connect the Romanian regulations to the international ones, the audit, especially the financial auditing was introduced in our country after 1990 and it met with an unprecedented development ever since the Romanian Financial Auditors House was set up. Analysing different opinions on auditing set forth in specialised literature, I managed to point out some common elements in the definitions of this term: the audit is performed by an independent professional; in order to render an accurate opinion the information reported must comply with certain standards, laws and regulations, etc.; upon completion of the examination, the auditor will write a report, in which partners can read real and pertinent information.

Even if the first tackling of the term audit is strictly related to the financial field, the diversity of people who use the audit results and the dynamics of the economic development,

determines the broadness in meaning of this term and the various fields of activity it is being used, such as: quality audit, production audit, management audit, etc. Thus, a classification of the audit in several categories must be done.

According to the responsibilities of the auditor in the company and to the legal method of solving relationships between the parties, there are two types of audit: the internal audit, which gives an authorised opinion rendered by an internal auditor, whose responsibility is to ensure compliance with established policies and operational procedures; the external or contractual audit based on an audit contract, according to which the professional auditor must render an independent opinion on various situations in accordance with audit standards.

Taking into consideration the content and the final result of the audit, the professor Jaba O. from Iasi, makes an interesting classification: the financial audit, which examines if "the reported numbers areexact before analysing them" and takes place before the financial-economic analysis; the directive or operational audit through which the auditor makes an estimation of the activities of the company identifying the relations between "what the numbers represent andwhat they will become in the future".

According to the coverage sphere, there are: the global audit, which analyses the entire activities in a company and has a very complex character, thus implies a great volume of work for the auditors; the partial audit which refers to a smaller number of activities and organisational procedures within a company, thus the resources audited are limited.

The cybernetic character of the company influences the audit, as well, since it is strictly related to the organisational components and it implies several partial audits, such as: accounting audit, quality audit, marketing audit, organisational culture audit, human resource audit, environment audit, etc.

Considering the importance of each type of activity within the company, partial audits, as subsystems of the global or complete audit, can be studied and looked upon as systems. From this point of view, in order to analyse the partial audit, one must take into consideration its connection with the superior auditing system, which influences it. Thus, partial audits can be considered open systems, with several common features generated by the nature of the audit activity, as well as by the connections among them.

The financial audit, performed by an independent professional, verifies and examines annual financial records in order to render an opinion on the fairness of the financial statements. The role of accounting audit is to verify the accuracy of financial statements, which must satisfy both the management in controlling the operational procedures and the third party which has a contract with the company.

Within the quality management, the term audit refers to the examination of the quality of products, services, or of the quality system of the company in general. According to ISO 8402 Standards, the quality audit represents a systematic and independent examination to determine whether quality activities and related results comply with planned arrangements and whether these arrangements are implemented effectively and

are suitable to achieve objectives. Besides the financial and quality audit, the marketing audit tends to become an indispensable instrument based on the components of the marketing mix, which are the "4 P"-s: Product (what the actual offering comprises), Price (the value exchanged for that offering), Promotion (the means of communicating that offering to the target audience, promotional mix) and distribution (also known as Place, the means of having the product offering available to the target audience). Even if, until recently, defining the marketing audit concerned only foreign specialists, its importance draw the attention of Romanian specialists as well, who try to analyse this filed considering the complexity of the Romanian market. Taking into consideration its objective, the marketing audit can be defined as a complete, systematic, independent and periodic analysis of the environment, objectives, strategies and activities of a company, with a view of identifying and understanding problem areas and opportunities, and recommending a plan of action to realign your strategies so you can get more effective results from your global marketing.

In the last decade there can be noticed the concern of managers to lay the basis of a culture which reflects the objectives of the company and helps in achieving them. Creating, changing or developing an organisational culture is a dynamic and complex process, therefore managers must maintain an open mind on certain values, behaviours, beliefs, attitudes, motivations and an audit of the organisational culture must be performed beforehand. The organisational culture audit is an assessment of the existing culture of the business – its strengths and weaknesses with respect business goals and objectives – and it results in a management report regarding the consolidation of the initial organisational culture. Thus at the beginning of the third millennium, when Romania's objective is to be integrated in the E.U., the organisational culture audit is indispensable for the Romanian companies with a systems of values and management which is continuously changing.

Having in view previous classification criteria and the types of audit presented above, we can state that the management audit is the most complex and comprehensive because it informs the managers and the auditors whether requirements of each organisational component are being met. Considering this definition and a systematic picture of the audit activities, we can assert that, within a company, the management audit accepts two approaches: an organisational approach and an operative approach.

The organisational approach of the audit is pointed out in the first phase of the audit, when the audit contract is being signed. The materialisation of the organisational structure can be done with the help of the flow chart, the organisation and function rule, and the personnel specification. These documents are drawn up by the management or by the organisation department assisted by the management.

Analysing the flow chart and the organisation and function rules of a company, the auditors verify whether there is a division among the three types of responsibilities: procedures, accounting and protection; on the other hand, organisational relations like authority cooperation, representation and control are clearly delimited and they do not allow multiple subordination or cannot avoid responsibilities.

To sum up, the flow chart is a graphic representation of the organisation structure of a company or of the departments of a company. It shows the way departments were grouped and set up, their subordination to the management, as well as the hierarchical authorities within the organisational structure.

Analysing the flow chart of a thermal power plant, the auditor observes that it consists of the management team, offices, services, sectors and workshops. The management team is made up of the subsidiary general manager, the production manager, the economic manager and the business manager. The subsidiary general manager has direct control over a consulting which comprises the legal advisor, the human resource department, the investment service and the financial office. The auditor can also point out that employees working in the workshops are subject to shop foremen, who, in their turn, are under the control of superintendents or that employees working in the investment department are subject to first-line managers, who are controlled by the manager.

A detailed representation of the organisational structure is done with the help of the Organisation and Functioning Regulation, also known as the organisation manual of the company, which is drawn up by the human resource department and the management. This manual includes the objectives of each company function, the responsibilities of the departments, the tasks of different offices, the authority degree and the relations among employees at different hierarchical levels.

The personnel specification is one of the most important operational documents within the organisation system and in specialised literature it is also known as *job description*. The job description includes the most important elements of a job such as: the name and tasks of the job, the department, the requirements of the job, organisational relations, responsibilities, competencies, etc.

The operative approach of the management audit examines the production structure, which comprises the entire organisational subdivisions of the company. The production process includes the actions of the employees performed on the pieces of work with the view to transform them into consumers' goods.

In energetic industry, these activities transform primary energetic resources (coal, natural gas, petrol, etc) into electricity used in thermal power plants, hydroelectric power plants or nuclear power plants. The peculiarities of this production process determine specific organisational subdivisions, such as: sectors or workshops for raw production (boiler rooms, turbine rooms, ore extraction shops, service shops, etc.). Thus the auditor must examine the organisational relations diagram and the information flow among production departments and the other departments within the company, as they are presented in the following diagram.

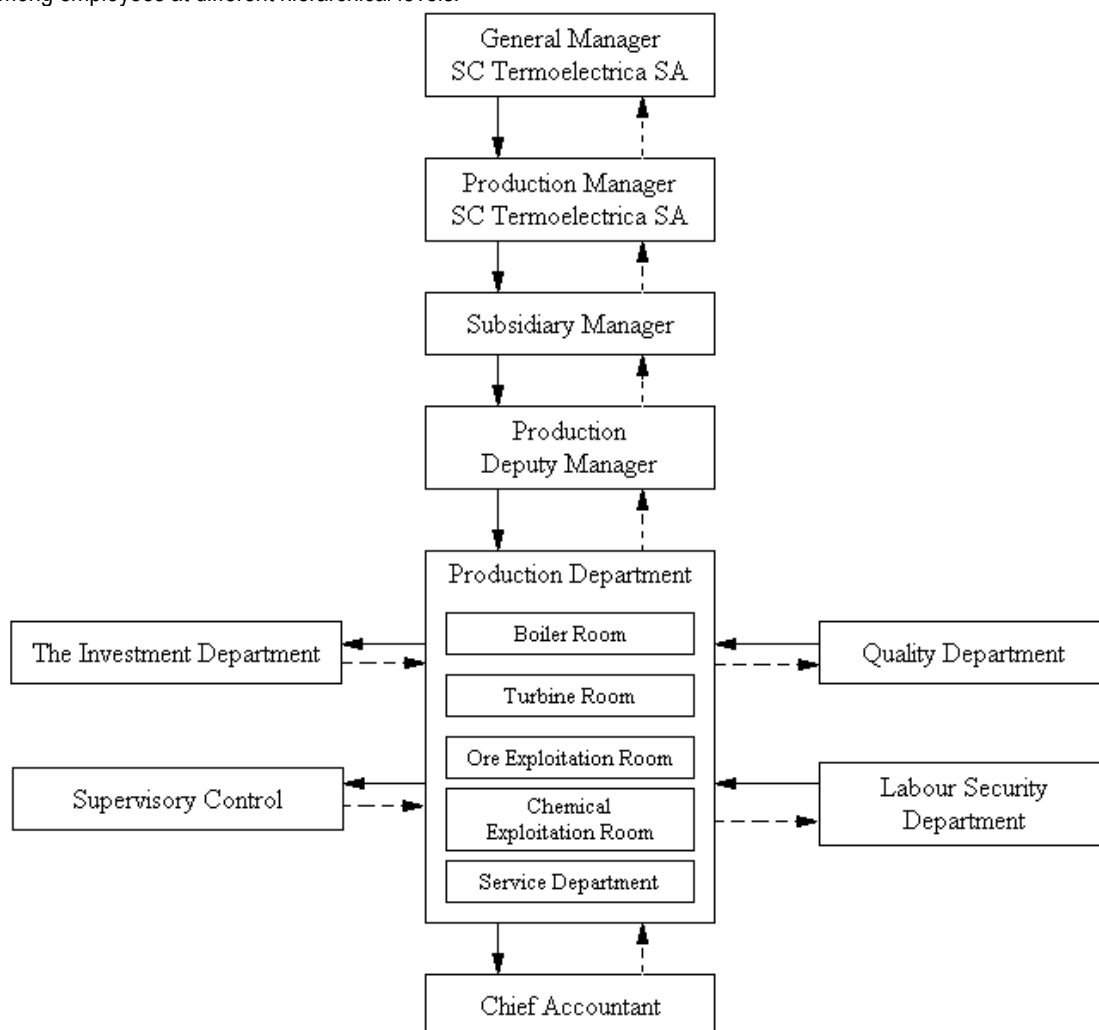

Fig . 1 The relation diagram of the production department

In the operative management the role of the auditor is more complex than in the case of an organisational approach because it implies measuring the performances of each productive department, and the audit activity implies a complex methodological system with a corresponding budget.

The production audit is a comprehensive and complex process, which can be applied at different levels, but because the audit is believed to be a continuation of the controlling process, it can be approached starting with the components of production control, of the input control, the procedure control and the output control. Thus, in the case of thermal power plants as well, the production process, as a cybernetic system, points out three major components: the input (energetic resources, human and financial resources, consumable materials); the actual production process; the output.

In this context, the role of the audit is to examine the three components: the inputs, having in view the criteria of efficient managing and insurance; the production process, considering the innovation preoccupation and the final products, as well as the degree of modernisation of the organisation systems, and of the synergetic effects obtained by correlating management processes with production ones; the output, which must comply with all the requirements imposed on the market by the competition. In the case of an tight competition, the role of the auditor is very important to verify the fairness of the economic performances of the company. In order to be able to determine the market segment that belongs to the company, stakeholders must estimate the level of performance through performance indicators included in the audit report. Thus, the most relevant indicators for the production process are: labour productivity, the length of the production process, the usage of productive capacity, production cost indicators, the period of supplying the order, etc., to which we can add financial indicators - the turnover, respectively, the efficiency of the invested capital, the

period of regaining the investment, the share profitability, liquidity and solvability rates, etc.

CONCLUSION

In energetic industry, the term energetic audit is used more often; it implies a system of indicators which must be examined by auditors and the teams of specialists, indicators that are defined in the directive no. 89/336/CE/02.05.1989 of the European Council, and that can also be found in the Romanian specialised literature. The most important ones refer to: frequency deviation; power deviation; power variation; power down-time; power shock, potential pulse.

Besides these indicators, energetic specialists use different *factors* for power variation, non-symmetric factors of the line-to-line power supply and circuit voltage, as well as factors of some related auxiliary parameters, such as: the frequency of power variation, the period of time between two consecutive variations, the length of the power down-time or the period of the power impulse.

References

- Albu N., Albu C. 2003 Performance Management Instruments, vol. I, Economic PH, Bucharest,
- Branza A., Nita C. 1999 Marketing Audit, Ecran magazine PH, Brasov
- Jaenicke H.R. 1990 Montgomery's Auditing, John Wiley & Sons PH, New York
- Nicolescu O. 2000 Management Systems, Methods and Techniques, Economic PH, Bucharest
- Stancioi I., Militaru Ghe. 1998 Management. Basic Elements, Teora Publishing House, Bucharest
- Stoian A., Turlea E. 1999 Accounting Audit, Economic PH, Bucharest

Recommended for publication by the Editorial board

APPLICATION OF ASSIGNMENT PROBLEM IN MINING

Rodoljub Jovanovic¹, Dragisa Stanujkic¹, Nedeljko Magdalinovic¹,

¹Megatrend University, Faculty of management, Park Suma "Kraljevica" bb, 19000 Zajecar, Serbia

ABSTRACT: The assignment problem belongs to the class of optimization problem. In this paper is given an example of usage of assignment problem solving for an process optimization in mining.

ПРИЛАГАНЕ НА КАДРОВА ПОЛИТИКА В МИННАТА ПРОМИШЛЕННОСТ

Радолjub Йованович, Драгиса Станукич, Неделко Магдалинович

Белградски Университет МЕГАТРЕНД, Факултет по мениджмънт, Парк Сума "Кралевича" bb, 19000 Зайчар, Сърбия

РЕЗЮМЕ: Кадровата политика принадлежи към категория оптимизационни проблеми. В доклада е даден пример за решаване на кадрови проблем при оптимизиране процеса на минното производство.

Introduction

One of the very important goals of project realization is its realization within the limits of the planned costs. When dealing with large projects, the right assignment of the workforce and of other resources can have a significant influence on the project total costs.

The Model of Assignment

The main purpose of this model is the assignment of a certain number of workers or resources intended for specific jobs.

The optimization of the assignment of workers or resources in charge of specific jobs is realized through the model in which the function of the goal represents the demand for the minimization of costs of the given assignment, and can be represented as follows:

$$(\min) \quad Z = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n c_{ij} x_{ij} \quad (1)$$

Whereby x_{ij} stands for the variable which shows engagement or non-engagement of worker i in charge of job j , and c_{ij} stands for the costs worker i makes during job j .

If worker m is supposed to be assigned job n , whereby the assignment is such that it requires minimal costs for doing the job, the assignment model will be the following:

$$\begin{aligned} (\min) \quad Z &= \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n c_{ij} x_{ij} \\ \sum_{i=1}^m x_{ij} &= 1 \quad i = 1, 2, \dots, n \\ \sum_{j=1}^n x_{ij} &= 1 \quad j = 1, 2, \dots, n \end{aligned} \quad (2)$$

The variable x_{ij} can be either 0 or 1, and it shows engagement, that is non-engagement, of worker i for job j .

Thus defined model represents a special form of the linear programming model (the so-called 0-1 programming)

In order to solve the assignment problem, the number of workers has to be equal to the number of jobs ($m=n$).

The importance of solving the problem defined in this way lies in the fact that there is a large number of possible assignments, but optimization means that a worker is assigned a job which secures the lowest total costs.

Mathematical Statement of Assignment Problem.

Given the $n \times n$ matrix (C_{ij}) of real numbers, find a permutation $p (p_i, i=1, \dots, n)$ of the integers $1, 2, \dots, n$ that minimizes

$$(\min) \quad \sum_{i=1}^n c_{ip_i} \quad (3)$$

Example

For the 4×4 matrix

$$C = \begin{bmatrix} 22 & 12 & 16 & 15 \\ 20 & 12 & 24 & 20 \\ 30 & 16 & 22 & 30 \\ 8 & 12 & 10 & 8 \end{bmatrix}$$

there are 24 possible permutations ($4! = 4 \times 3 \times 2 \times 1 = 24$).

The possible permutations and the associated sums are given in table 1.

Table 1

	P	$\sum_{i=1}^n a_{ip_i}$
(1)	1 2 3 4	64
(2)	1 2 4 3	74
(3)	1 3 2 4	70
...		
(22)	4 2 3 1	57
...		
(24)	4 3 2 1	63

Permutation 22 gives the smallest sum, that is, permutation 4 2 3 1 and the associated sum $\sum C_{14} + C_{22} + C_{33} + C_{41} = 15+12+22+8$ which is 57.

An Algorithm for the Assignment Problem

The so-called Hungarian Algorithm, named after Hungarian mathematician D.Konig who devised it, is used for solving model (2). This numerical method is based on minimizing the so-called opportunistic costs that are the result of non-engagement of the most efficient worker.

The method of assignment optimization is based on n usage of matrix C whose elements are quotients of the goal function, that is indicators of workers' efficiency in doing the jobs.

If m workers are needed for doing n jobs, efficiency matrix C is as follows:

$$C = \begin{bmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1n} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ c_{n1} & c_{n2} & \dots & c_{nn} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Whereby c_{ij} stands for the costs i worker makes while doing j job.

Finding the optimal assignment within which the right worker is found for a specific job ensuring the minimal costs, is realized in three main phases:

Optimization Phase I

For each row of the matrix, find the smallest element and subtract it from every element in its row.

After that the similar approach is applied to the rows of the matrix, that is, for each row of the matrix the smallest element is found, which is then subtracted from every element in its row of the matrix.

The application of these steps in Phase I leads to forming matrix C' which has in each row at least one element c_{ij} whose value is 0.

Matrix C' is the starting matrix from which we continue the optimization process in phases II and III.

Optimization Phase II

In matrix C' we identify the so-called starred zeros and primed zeros.

The simplest way of identifying starred and primed zeros is the following:

- The zeros within the rows are starred while the remaining zeros within the corresponding columns are primed.
- In the rows with a greater number of zeros, the starred zeros are assigned to the remaining rows starting from the rows with the smallest number of zeros paying attention to the fact that there can be only one starred zero in each row.

The optimal solution is found if the number of starred zeros is equal to the number of rows of the matrix, whereby the starred zeros identify the elements in the matrix whose sum represents the optimal assignment problem solving.

Otherwise we use vertical and horizontal lines to 'cover' the rows and columns in matrix C' which contain a zero value, whereby the minimal number of lines is used to cover the rows and columns with a zero value, and then we proceed to the third optimization phase.

Optimization Phase III

This phase of the process of finding the optimal solution is realized following the given steps:

- defining the minimal element in matrix C' which is not covered,
- the minimal noncovered element in matrix C' is subtracted from all noncovered elements in the matrix,
- the minimal noncovered element in matrix C' is added to the twice covered elements in the matrix,
- the remaining, once covered elements in matrix C' remain unchanged.

After the third phase, matrix C' is modified and the same process is repeated in phases II and III until the number of primed zeros is equal to the number of rows in matrix C' .

Example

We will show the assignment problem solving through an example given in the book Scientific Bases of Project Management (Naučne osnove upravljanja projektima):

There are four trucks (A, B, C, D) and four truck drivers for the transport of a larger amount of material (broken stone) needed for the construction of a part of the road. It has been measured and determined that each driver needs a specific period of time for each round, as is shown in table 2.

Table 2

truck \ driver	A	B	C	D
I	22	12	16	15
II	20	12	24	20
III	30	16	22	30
IV	8	12	10	8

That is,

$$C = \begin{bmatrix} 22 & 12 & 16 & 15 \\ 20 & 12 & 24 & 20 \\ 30 & 16 & 22 & 30 \\ 8 & 12 & 10 & 8 \end{bmatrix}$$

After the first optimization phase, we have the following matrix C' :

$$C' = \begin{bmatrix} 10 & 0^* & 2 & 3 \\ 8 & 0 & 10 & 8 \\ 14 & 0 & 4 & 14 \\ 0 & 4 & 0^* & 0 \end{bmatrix}$$

Since the number of starred zeros (0^*) is smaller than the number of the rows in matrix C' after the first optimization phase, the optimization process is continued through the second and then the third phase.

The optimal solution is found after the third iteration after which matrix C' is as follows:

$$C' = \begin{bmatrix} 7 & 2 & 0 & 0^* \\ 3 & 0^* & 6 & 3 \\ 9 & 0 & 0^* & 9 \\ 0^* & 9 & 1 & 0 \end{bmatrix}$$

Recommended for publication by the Editorial board

The optimal assignment of the drivers and the trucks and the needed working hours for the job is shown in table 3.

Table 3

Driver	Truck	Time (min)
1	D	15
2	B	12
3	C	22
4	A	8
Total time:		57

No other assignment gives shorter time than this one (57 minutes).

Conclusion

Optimization of the assignment of workers (and other resources) for doing particular jobs leads to a significant reduction of the costs, which is especially important when planning large projects.

The larger the number of alternatives (n), the larger the number of the possible assignment varieties ($n!$ varieties). Nowadays computers can solve this problem of varieties and they can do that rather fast. Yet, the Hungarian or Munkres' Assignment Algorithm is still an effective solution to this problem, even when we use a computer.

There are numerous varieties (modifications) of the above mentioned algorithm. However, we used our own version devised at the Faculty of Management in Zajecar for the example given in this thesis.

References

- Magdalinović N., Jovanović R. 2006., Naučne osnove upravljanja projektima, *Megatrend University of Applied Sciences – Faculty of Management – Zajecar*.
Munkers J. 1957. Algorithms for the Assignment and Transportation Problems, *J. Siam* 5 (Mar. 1957), 32-38

CONSIDERATIONS REGARDING THE IMPORTANCE AND THE PART OF SMALL AND MEDIUM SIZE COMPANIES IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF ROMANIA

Alina Fleser, Mariana Man

University of Petrosani, Romania

ABSTRACT. It is unanimously known that the efficient functioning of the field of small and medium size companies exerts positive effects within contemporary national economies, materialized in supplemental incomes to the state budget, unemployment decrease, economic processes stimulation, competition increase, etc. With these in view, the paper wants to identify the drawbacks as well as the opportunities that the field of small and medium size companies confronts to, and their contribution to the economic development of the country.

СЪОБРАЖЕНИЯ ОТНОСНО РОЛЯТА И ЗНАЧЕНИЕТО НА МАЛКИ И СРЕДНО ГОЛЯМИ КОМПАНИИ В РАЗВИТИЕТО НА РУМЪНСКАТА ИКОНОМИКА

Алина Флесер, Мариана Ман

Петрошански университет, Петрошани, Румъния

РЕЗЮМЕ: Известна е, ефективната, положителна функция, която оказват малките и средно-големи предприятия върху съвременната национална икономика, изразяваща се в допълнителни приходи към държавния бюджет, намаляване на безработица, стимулиране на нарастващия прираст на икономиката, конкурентоспособността и т.н. От тази гледна точка авторите на статията се опитват да идентифицират както затрудненията, така и възможностите, които малките и средно големи предприятия срещат, и техния принос за развитие на икономиката в страната.

Starting from the premise that the "small and medium size companies are the main entities capable of creating jobs" the development of this field is fully justified, at a national level and especially at a local one.

It is unanimously admitted that the efficient functioning of the field of small and medium size companies determines positive effects within nowadays national economies, materialized in supplemental incomes to the state budget, unemployment decrease, economic processes stimulation, competition increase, etc. The acknowledgement of the main part played by the small and medium size companies in the process of economic development is also a reality for most of the Romanian specialists of the field; accordingly, small and medium size companies represent the "spine of the private field", "the machine that makes everybody rich".

On a world wide level, there are various approaches regarding the definition of small and medium size companies that start from partly different meanings of the companies' size and of the ways of expressing and quantifying them. As an example, the Institute of Technology of Georgia, Atlanta, has accomplished analyses in 75 countries, drawing a synoptic table containing 50 definitions of small and medium size companies that has been adopted by the World Bank. The most known approaches of defining small and medium size companies can be organized according to the Table 1

For pragmatic reasons, during the last years the resorting to generalizing and one-dimensional approaches has prevailed. Such an approach implies the definition of small and medium size companies according to the number of employees, the same for all fields of activity. This approach has been implemented by the European Union and also in almost all other European countries, including Romania.

The Order no. 25 adopted by the Government in 1993 was the first official act exclusively approaching the matter of small and medium size companies as a generator of real economic growth, stipulating a vast spectrum of measures and action modalities meant to support the foundation and development of small and medium size companies in Romania. The Order formulates for the first time a definition of the small and medium size companies based on the criteria of the number of employees and the business figures: a small company has a number of employees ranging from 5 to 25, while the medium one from 26 to 200 employees; for both categories the business figures vary from 10 million lei to 2 billion lei. We should stress the fact that the size limitations settled by the Order for small and medium size companies have been lower than the norms of the European Union and especially lower than the sizes of Romanian companies (that is those of the industrial field).

Table 1

The main types of approaching the definition of small and medium size companies

No.	Approach category		
	Criteria	Denomination	Main characteristic
1.	The degree of covering national economy	General	They establish the same criterion/criteria of defining small and medium size companies for all branches of the economy.
		Differentiating	They establish different criteria of defining small and medium size companies, according to their field of activity (industry, trade, transports, etc.).
2.	The number of indexes employed	One-dimensional	They define the dimensioning of small and medium size companies according to a single index, most often the number of employees.
		Multi-dimensional	They define small and medium size companies according to various indexes; the most frequently employed ones are the number of employees, business figures, and social capital.

Source: O. Nicolescu, The Management of Small and Medium Size Companies, Economic Publishing House, Bucharest, 2001

Another official act that settles, among other things, the size of small and medium size companies in Romania is the Law no. 133/1999; its stipulations belong to the generalizing and one-dimensional approach. According to this approach, a small company is a unit that has up to 49 employees. Within small companies one can distinguish micro-companies whose number of employees range from 1 to 9. Small size companies have a number of employees between 50 and 249. The companies that have more than 250 employees are considered to be large companies.

The last legislative settlement in the field is represented by the **Law no. 346/2004 regarding the stimulation of founding and developing small and medium size companies**. According to this law, small and medium size companies are those companies that cumulatively observe the following conditions:

- a. A yearly average number of employees smaller than 250;
- b. Yearly business figures equivalent of up to 8 million Euro or an yearly result of the balance sheet that does not surpass the equivalent of 5 million Euro.

At the same time, within this law a series of measures have been stipulated with a view of developing small and medium size companies, such as:

- Main access to public acquisitions of products, works, and services;
- Information, assistance and consulting services given to small and medium size companies;
- Stimulation of research, development, and innovation activities deployed by small and medium size companies;
- Professional training, etc.

The importance of small and medium size companies within a market economy is unquestionable due to the following facts:

- Small and medium size companies represent both on a world wide level and in Romania 99% of the companies, that is a huge majority of companies;
- Small and medium size companies provide, in more than 95% of the countries, among which Romania, more than half of their export and over two thirds of their import;

- Small and medium size companies contribute with parts, spare-parts, services, etc. representing over 50% of the costs of the goods exported by large companies, including multinational ones;
- Small and medium size companies represent more than 95% of mixed companies existing at present on a world wide level.

Nevertheless, the analyses made, on a national level, by Romanian specialists, emphasize a series of **constraints, difficulties, and major barriers** that small and medium size companies are confronted to at present.

Financial and monetary field:

- A high index of inflation and a fluid rate of the leu exchange course as compared to the main foreign currencies;
- In-puts obtainment at high costs, almost double as compared to those used on the international market;
- Small level of capitalization of small and medium size companies, a fact that makes them quite vulnerable when confronted to economic shocks;
- Few financial companies that offer a small range of services for small and medium size companies;
- High costs that the companies belonging to the state demand to small and medium size companies for their rented locations.

Banking field:

- Relatively high interests of the current credits;
- Banking services insufficiently diversified as compared to the needs of small and medium size companies;
- Lack of economic motivation of the banks to provide credits to businesses having a low economic potential – especially to micro-companies, as the time and costs of substantiating and approving small credits are almost identical to those of high credits, and they sometimes imply higher risks;
- Need of substantial guarantees for the credits provided that small and medium size companies rarely dispose;
- Absence of a small and medium size companies specialized bank;
- Poor range of offers of development banks capable of providing long term credits, with long term periods of grace.

Fiscal field:

- High level of taxes, consumer goods taxes, etc. which, cumulated, represent, according to certain evaluations, 60-70% of the business figures of small and medium size companies;
- Lack of certain fiscal facilities for investment (as an example, the providing of subsidies for investments in strategic fields);
- Fluidity of fiscal settlements and procedures of implementing them that makes difficult and sometimes almost impossible, a proper financial forecast of the company's evolution, and implicitly the strict establishment of global strategies and policies of the company, etc.

Trade and banking field:

- Internal market with difficult functionality that frequently does not operate according to the competition rules of the countries with an authentic market economy;
- Insufficiency of economic stimulants given to small and medium size companies regarding export;
- High taxes of certain consumer goods that undermine the possibility of developing an important part of small and medium size companies dealing in the trade field;
- Poor capacity of elaborating marketing studies in the case of almost all small and medium size companies;
- Inappropriate understanding of the necessity and way of employing marketing studies by small and medium size companies.

Institutional and administrative field:

- High level of bureaucracy that is prevailing in the system of local and central state administration that undermines the settlement of the problems small and medium size companies confront to, problems connected to the administration competence;
- Manifestation of the phenomenon of corruption;
- Poor consult of the representatives of small and medium size companies organizations by the organisms of state administration in elaborating the projects of laws, government orders, ministries decisions, etc.

Legislative field:

- Relatively poor level of legislative stability with a tendency of growth that determines huge problems in administrating rationally the activities of the small and medium size companies;
- Large number of emergency orders adopted by the Government,
- Complicated procedures materialized in numberless laws and orders, such as those regarding the foundation, functioning, and termination of companies, etc.

The realistic exposure and understanding of the situation of small and medium size companies in Romania is also conditioned by the emphasizing of the contextual elements favorable to their activity. Such an emphasizing might offer the basis of their development, being essential for establishing the favorable frame of their functioning and of the increase of small and medium size companies' performance.

The main resources and opportunities of small and medium size companies:

- Existence of certain natural resources – oil, gas, coal, rocks, forests, water, etc. – that offer resources as well as an object of activity for small and medium size companies;
- Excellent natural conditions for tourism and agriculture, economic branches having vast perspectives according to the specialists' opinion in the context of the evolutions of world economies;
- Geo-strategic position of Romania, at the cross point of some of the most important ways of European communication, with access to the Black Sea, including a large part of the Danube, the biggest and most important European river, etc.
- An education system having an important potential and capacity that can offer the whole range of educational services and, partly, even innovative services, required by small and medium size companies;
- Existence of institutes and centers specialized in research and development, many of them possessing acknowledged know-how that small and medium size companies need, especially those belonging to the top branches of industry;
- Low interest credits offered to small and medium size companies that employ unemployed persons. Although their amount is not too large, they have contributed and still contribute to the capitalization and development of small and medium size companies;
- Assisting programs of the European Union that contributed to the development of the centers meant for small and medium size companies, to the managerial and economic practice of their staff;
- Acceleration of privatizing and re-structuring Romanian economy is going to be reflected in the new technical, material, human, and informational resources, and market niches for small and medium size companies;
- Foundation of financial institutions, such as the Romanian and American Fund, that offer certain possibilities of financing, especially meant for small and medium size companies having a less developed economic potential.

As a conclusion, we can state that there are attempts and efforts of developing the field of small and medium size companies, despite the difficulties they confront to; in fact, during the last years we have witnessed an important development of small and medium size companies that represent a significant progress.

In order to better know this field of activity, and taking into account its importance for the economic development as a whole, one should stress its main characteristics and compare them to those of the other small and medium size companies within the European Union and the candidate states to the E.U.:

- the great majority of small and medium size companies in Romania like those in the countries members of the European Union, are micro-companies;
- from the point of view of the percent of labor employed in the field of small and medium size companies within the whole labor employed in economy, the situation is as follows:

Table 2

The percent of labor employed in the field of small and medium size companies
(Year 2004)

EUROPEAN UNION	CANDIDATE STATES	ROMANIA
66%	72%	40%

Source: The Strategy of Romania's Government for the Support of Small and Medium Size Companies during the period 2004 – 2008, The National Agency for Small and Medium Size Companies and Co-operative Field

We notice the fact that in Romania the labor employed by the field of small and medium size companies is much smaller as compared to the European Union and the candidate countries.

- Concerning the average number of employees of the small and medium size companies, Romania is also

situated on the last position (small and medium size companies having less than 5 employees on an average) as compared to the candidate countries and those of the European Union, as the following table shows:

Table 3

The average number of employees in the field of small and medium size companies
(Year 2004)

EUROPEAN UNION	CANDIDATE STATES	ROMANIA
5.5	6.9	4.8

Source: The Strategy of Romania's Government for the Support of Small and Medium Size Companies during the period 2004 – 2008, the National Agency for Small and Medium Size Companies and Co-operative Field.

- Regarding the repartition of small and medium size companies according to branches of activity, the situation is as follows:

Table 4

The situation of repartition according to branches of activity
(Year 2004)

Branch of activity	European Union	Candidate state	Romania
Industry	10%	12%	11.6%
Agriculture	-	-	2.0%
Building industry	13%	16%	2.0%
Trade	25%	19%	63.0%
Tourism	6%	5%	0.5%
Transport	6%	12%	3.6%
Services	30%	36%	16.1%

Source: The Strategy of Romania's Government for the Support of Small and Medium Size Companies during the period 2004 – 2008, the National Agency for Small and Medium Size Companies and Co-operative Field

After analyzing the above table, we can state that:

- The largest number of small and medium size companies in Romania deploy their activity in trading while in the European Union and the candidate states, the largest number of small and medium size companies deploy their activity in the field of services (including here financial services too);
- The importance of Romanian small and medium size companies in tourism is relatively small as compared to that of the other countries;
- Due to the agrarian potential of our country, we notice that 2% of the Romanian small and medium size companies are active in this field while the percent is insignificant in the other countries;
- In the field of the building industry, because of poor investments, the importance of Romanian small and medium size companies is four times smaller than the European average of the candidate countries and those of the European Union;

- Only in the field of industry, their importance is equal to that of the member states and of the candidate ones.

Taking into account the above data we propose, for the future, the increase of the number of small and medium size companies in our country capable of making investments especially in tourism as there is a high potential in this field that is not entirely turned to good account. At the same time, a part of the small and medium size companies that deploy their activity in trading should re-consider and enlarge their activity towards the services field too.

In order to exemplify the situation of Romanian small and medium size companies we draw an analysis of the small and medium size companies within the Western Development Region. We should mention that the Development Regions are areas that include several districts voluntarily associated according to a convention drawn by the representatives of the district councils and of the General Council of the Municipality of Bucharest.

According to Law no. 151/1998 **eight regions of development** have been created constituting the “frame of conceiving, implementing and evaluating the policy of regional development as well as of collecting specific statistic data according to the European stipulations stated by NUTS 2 of the European Union”. The regions have been constituted

according to the voluntary co-operation of the districts, and are not juridical persons or administrative and territory units.

Accordingly, as regards the Field of Small and Medium Size Companies in the Western Region the situation is as follows:

Table 5

The situation of small and medium size companies in the Western Region, according to size categories taking into account the number of employees:

Activity	Total	Of which: according to size categories taking into account the number of employees		
		0 - 9	10 – 49	50 - 249
Industry	5362	3585	1169	608
Building industry	2114	1570	394	150
Trade	15276	13635	1503	138
Hotels and restaurants	1904	1696	183	25
Transport, storing, communication	2045	1752	244	49
Real estate transactions and other services	4422	4119	245	58
Other activities	1472	1345	100	27
Total SMC	32595	27702	3838	1055

Source: Romanian Statistic Year Book, 2004, page 678

After analyzing the above data, we can state that:

- 46% of the small and medium size companies in the Western region deploy their activity in the field of trading following the tendency noticed at a national level (table 1.4.). According to the number of employees, the tremendous majority of such companies are micro-companies (90%);
- In the second position there are the small and medium size companies that deploy their activity in industry (16% of the total number of SMC), closely followed by the SMC in the services field (13.5%);
- Within the SMC of the Western Region, micro-companies are the most numerous – 85%.

Taking into account the fact that small and medium size companies are the “main job generating units” one should notice the necessity of finding solutions, in the future, capable of determining the increase of their signification and of the number of jobs in this field.

References

- Nicolescu, O. 2004. *Internationalization, a Source of Opportunities and Threatening for Small and Medium Size Companies*, in the Review “Small and Medium Size Companies Businesses” no. 49/2004, 5p.
- Nicolescu, O. 2001. *The Management of Small and Medium Size Companies*, Economic Publishing House, Bucharest
- ***Law no. 151/1998 regarding the Regional Development in Romania, OM no. 256/1998
- ***The Strategy of Romania’s Government for the Support of Small and Medium Size Companies during the Period between 2004 and 2008, the National Agency for Small and Medium Size Companies and the Co-operative Field
- ***Romanian Statistic Year Book, 2004

Recommended for publication by the Editorial board

ПАЗАРНА СТОЙНОСТ НА ПОЛЕЗНИТЕ КОМПОНЕНТИ НА НАХОДИЩА НА ПОЛИМЕТАЛНИ РУДИ

Веселин Митев

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София, E-mail: www.ves_mitev@abv.bg

РЕЗЮМЕ. В настоящия доклад на основата на теорията за природната и извлекаемата ценност на рудата са дефинирани понятията: природна и извлекаема пазарна стойност на полезните компоненти в единица от геоложки запаси, от добита руда, от произведените концентрати и от крайни метали. Също така са дефинирани и сумарна природна и извлекаема пазарна стойност на полезните компоненти в геоложките запаси, в добитата руда, в произведените концентрати и в крайните метали. Изведени са показателите сумарно извличане на пазарната стойност при добива, обогатяването и металургичната преработка и обща загуба на пазарната стойност при същите процеси.

THE MARKET VALUE OF USEFUL COMPONENTS OF POLYMETALLIC ORE DEPOSITS

Vesselin Mitev

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia, E-mail: www.ves_mitev@abv.bg

ABSTRACT. Based on the theory of the ore natural and extracted value, this report defines several new terms: natural and extracted market value of useful components per unit of geological reserves, of mined ore, of concentrates extracted and of final metals. It also defines the terms of total natural and extracted market value of useful components of geological reserves, of mined ore, of concentrates extracted and of final metals. And finally, this paper gives a definition of total extracted market value in mining, processing and metallurgy, as well as of total losses of market value in mining, processing and metallurgy.

Понятие за ценност на рудата и рентабилност на добива

Ценността на находищата се определя от съдържащите се в тях полезни компоненти - от тяхното количество, качество и пазарна цена. Ценността на полиметалната руда представлява сумата от ценността на извлекаемите метали, които тя съдържа.

В специализираната литература се използват две понятия за ценност на находищата на полезни изкопаеми: природна ценност и извлекаема ценност (Кобахидзе, 1973; Радева, 1974; Царевска и др., 1977; Агошков и др., 1978; Митев, 2006).

Природната ценност на геоложките запаси от находищата на полезни изкопаеми се получава от стойността на полезните компоненти, съдържащи се в един тон полезно изкопаемо, остойностени с пазарните цени, без отчитане на динамиката на цените на металите на международните пазари, т.е.:

$$nc_{ГЗ} = \sum_i .Pr_i \frac{c_i}{100}, USD/t, \quad (1)$$

където: c_i е средното съдържание на i -тия метал в геоложките запаси, %;

Pr_i - средната продажна цена на i -тия метал на международния пазар към момента на извършване на оценката, USD/t.

Извлекаемата ценност на геоложката руда от находищата на полезни изкопаеми се определя от стойността на полезните компоненти, съдържащи се в един тон руда, остойностени с пазарните цени към дадения момент на оценката, без отчитане на динамиката на цените на металите на международните пазари с отчитане на извличането им при добива, обогатяването и металургията, т.е.:

$$ec_{ГЗ} = \sum_i .Pr_i \frac{c_i}{100} \cdot \frac{\eta_i^{доб.} \cdot \varepsilon_i^{об.} \cdot \varepsilon_i^{мет.}}{10^6}, USD/t, \quad (2)$$

където: $\eta_i^{доб.}$, $\varepsilon_i^{об.}$, и $\varepsilon_i^{мет.}$ са съответно показателите за извличане на i -тия полезен компонент при добива, обогатяването и металургичната преработка, %.

Динамиката на цените може да се отрази чрез въвеждане на прогнозни цени на подземните богатства през отделните години от икономическия живот на находището.

Към показателят рентабилност на добива, определен според извлекаемата ценност на рудата, трябва да се подхожда с резерви, понеже той не отчита динамиката на цените на полезните компоненти и инвестиционните,

добивните, преработвателните и търговските разходи през периода на изземване на находището. Освен това този показател не отчита фактора "време", т.е. времевата стойност на парите във времето.

Пазарна стойност на полезните компоненти в единица продукция

Понятието ценност на находищата на полезни изкопаеми, имащо характера на ценност на геоложките запаси, на междинните и крайните продукти от геологопроучвателната, добивната, обогатителната и металургичната дейност в настоящия доклад е изразено с понятието пазарна стойност на полезните компоненти в единица продукция през отделните етапи на добив и последваща преработка.

При разработването на проблема не са отчетени транзакционните разходи за реализацията на крайните продукти (металите) на вътрешния и външния пазар. Включването на този вид разходи при определяне на икономическата ефективност на добива, обогатяването и металургията е целесъобразно, но не е предмет на настоящия доклад. Първият подход за отчитане на транзакционните разходи за реализацията на крайните продукти на вътрешния и външния пазар е чрез въвеждане на разходите за реализация на продукцията на пазара, определени като процент от пазарната цена на крайните продукти. Вторият подход използва нетната цена – цена "от завода доставчик" (Ex Works).

В зависимост от видовете междинни и крайни продукти от геологопроучвателната, добивната, обогатителната и металургичната дейност можем да разграничим следните видове природни и извлектаеми пазарни стойности на полезните компоненти в единица продукция: на единица геоложка руда; на единица добита руда; на единица произведени концентрати и на единица крайни метали.

Природна пазарна стойност (природната ценност) на полезните компоненти в единица геоложки запаси в находището представлява пазарната стойност на полезните изкопаеми, съдържащи се в един тон геоложка руда, остойностени с пазарните цени към момента на извършване на оценка, без отчитане на очакваната динамика на цените на металите на международните пазари и на интензивността на добива на руда през годините от икономическия срок на проекта, т.е.:

$$nc_{I3} = \sum_i \frac{c_i \cdot Pr}{100} = \sum_i \frac{M_i^{I3} \cdot Pr_i}{Q^{I3}}, USD/t, \quad (3)$$

където: M_i^{I3} е количеството от i-тия метал в геоложките запаси, t;

Q^{I3} - количеството на рудата в геоложките запаси, t.

Извлектаемата пазарна стойност (извлектаемата ценност) на полезните компоненти в единица геоложки запаси с отчитане на извличанията им при добива, обогатяването и

преработката, остойностени с пазарните цени към момента на извършване на оценка, без отчитане на динамиката на цените на металите на международните пазари и на добива на руда през годините от икономическия срок на проекта, се определя по изрази:

$$ec_{I3} = \sum_i Pr_i \frac{c_i}{100} \cdot \frac{\eta_i^{доб.} \cdot \varepsilon_i^{об.} \cdot \varepsilon_i^{mem.}}{10^6} = \sum_i \frac{M_i^{I3} \cdot Pr_i}{Q^{I3}} \cdot \frac{\eta_i^{доб.} \cdot \varepsilon_i^{об.} \cdot \varepsilon_i^{mem.}}{10^6}, USD/t, \quad (4)$$

където означенията имат същия смисъл.

Различието между природната и извлектаемата пазарна стойност на полезните компоненти в единица геоложка руда се обуславя от това, че при извлектаемата пазарна стойност се отчитат количествените загуби на полезни компоненти при добива, обогатяването и металургичната преработка.

Извлектаемата пазарна стойност на полезните компоненти в единица добита руда (извлектаемата ценност на добитата руда) е количеството на полезните компоненти, съдържащи се в един тон добита руда с отчитане на извличанията им при обогатяването и металургичната преработката и с отчитане на очакваната динамика на цените на крайните продукти (металите) на международните пазари и на интензивността на добива по години от икономическия срок на проекта за изземване на находището, т.е.:

$$ec_P = \sum_t \sum_i Pr_{ti} \frac{\alpha_{ti} \cdot \varepsilon_{ti}^{об.} \cdot \varepsilon_{ti}^{mem.}}{100 \cdot 10^4} = \sum_t \sum_i Pr_i \frac{M_{ti}^P \cdot \varepsilon_{ti}^{об.} \cdot \varepsilon_{ti}^{mem.}}{Q_t^P \cdot 10^4} = \sum_t \sum_i \frac{M_{ti}^{I3} \cdot \eta_t^{доб.} \cdot Pr_{ti} \cdot \varepsilon_{ti}^{об.} \cdot \varepsilon_{ti}^{mem.}}{Q_t^P \cdot 100 \cdot 10^4} = \sum_t \sum_i \frac{M_{ti}^{I3} \cdot (1 - \kappa_{заг.t}) \cdot Pr_{ti} \cdot \varepsilon_{ti}^{об.} \cdot \varepsilon_{ti}^{mem.}}{Q_t^P \cdot 10^4} = \sum_t \sum_i Pr_{ti} \frac{c_{ti}(1 - k_{об.t})}{100} \cdot \frac{\varepsilon_{ti}^{об.} \cdot \varepsilon_{ti}^{mem.}}{10^4}, USD/t, \quad (5)$$

където: α_{ti} е съдържанието на i-тия метал в добитата руда през t-тата година, %;

M_{ti}^P - количеството от i-тия метал в добитата руда през t-тата година, t;

Q_t^P - количеството на добитата руда през t-тата година, t;

$\kappa_{заг.t}$ - коефициентът на количествени загуби при добива през t-тата година;

$k_{об.t}$ - коефициентът на качествени загуби (обедняването) при добива през t-тата година.

Динамиката на количествените и качествените загуби през периода на изземване на находището най-често са

свързани с промени в добивната технология или на минно-технологичните условия в находището (или обособен участък от него).

Извлекаемата пазарна стойност на полезните компоненти в единица добити концентрати (извлекаемата ценност на добитите концентрати) е количеството на полезните компоненти, съдържащи се в един тон добит концентрат от j -ти вид (сорт), с отчитане на извличането при металургичната преработка, очакваната динамика на цените на металите на международните пазари и на добива на руда през годините от икономическия срок на проекта, т.е.:

$$ec_k = \sum_t \sum_j \sum_i Pr_{ti} \frac{\beta_{tji}^k}{100} \cdot \frac{\varepsilon_{tji}^{mem.}}{100} = \sum_t \sum_j \sum_i Pr_{ti} \frac{M_{tji}^k}{Q_{tj}^k} \cdot \frac{\varepsilon_{tji}^{mem.}}{100}, USD / t, \quad (6)$$

където: M_{tji}^k е количеството от i -тия метал в добития j -ти концентрат през t -тата година, t ;
 Q_{tj}^k - количеството на j -ти концентрат от добитата руда през t -тата година, t ;
 $\varepsilon_{tji}^{mem.}$ - извличането на i -тия метал от j -тия концентрат при металургична преработка през t -тата година, %;
 β_{tji}^k - съдържанието на i -тия метал в j -тия концентрат през t -тата година, %.

Ценността на междинните продукти от геологопроучвателната, добивната, преработвателната и металургичната дейност представлява сумарната пазарна стойност на полезните компоненти, съдържащи се в полиметалните запаси на единица краен продукт от съответния процес.

Сумарна пазарна стойност на полезните компоненти в междинните и крайните продукти

На основата на пазарна стойност на полезните компоненти на единица междинен или краен продукт (ценност на междинните или крайни продукти) се дефинира понятието пазарна стойност на крайните метали в междинните и крайните продукти, т.е. понятията - сумарна пазарна стойност на полезните компоненти в геоложките запаси, в добитата руда и в произведените концентрати. А пазарната стойност на полезните компоненти в добитите метали ще представлява количеството на крайните метали, остойностени със съответните им цени.

Сумарната природна пазарна стойност на полезните компоненти в геоложките запаси към момента на извършване на оценката представлява количествата на металите в геоложките запаси, остойностени със съответните им пазарни цени към момента на извършване на оценката, т.е.:

$$NC_{I3} = \sum_i Pr_i \cdot Q^{I3} \cdot \frac{c_i}{100} = \sum_i Pr_i \cdot M_i^{I3}, USD, \quad (7)$$

където означенията имат същия смисъл.

Извлекаемата пазарна стойност на полезните компоненти в геоложките запаси с отчитане на извличанията им при добива, обогатяването и металургичната преработка с отчитане на очакваната динамика на цените на металите на международните пазари и на добива на руда през годините от икономическия срок на проекта, се определя по изрази:

$$EC_{I3} = \sum_t \sum_i Pr_{ti} \cdot Q_t^{I3} \cdot \frac{c_{ti}}{100} \cdot \frac{\eta_i^{доб.} \cdot \varepsilon_i^{об.} \cdot \varepsilon_i^{mem.}}{10^6} = \sum_t \sum_i Pr_{ti} M_i^{I3} \cdot \frac{\eta_i^{доб.} \cdot \varepsilon_i^{об.} \cdot \varepsilon_i^{mem.}}{10^6}, USD, \quad (8)$$

където означенията имат същия смисъл.

Различието между природната и извлекаемата пазарна стойност на полезните компоненти в находището се обуславя от това, че при извлекаемата пазарната стойност на полезните компоненти в геоложките запаси се отчитат и количествените загуби на полезни компоненти при добива, обогатяването и металургичната преработка.

Извлекаемата пазарна стойност на полезните компоненти в добитата руда е стойността на полезните компоненти, съдържащи се в рудата с отчитане на извличанията им при обогатяването и металургичната преработката с отразяване на очакваната динамика на цените на металите на международните пазари и на интензивността на добива на руда през годините от икономическия срок на проекта, т.е.:

$$EC_P = \sum_t \sum_i Pr_{ti} \cdot Q_t^P \cdot \frac{\alpha_{ti}}{100} \cdot \frac{\varepsilon_{ti}^{об.} \cdot \varepsilon_{ti}^{mem.}}{10^4} = \sum_t \sum_i Pr_{ti} \cdot M_{ti}^P \cdot \frac{\varepsilon_{ti}^{об.} \cdot \varepsilon_{ti}^{mem.}}{10^4} = \sum_t \sum_i M_{ti}^{I3} \cdot \frac{\eta_{ti}^{доб.}}{100} \cdot Pr_{ti} \cdot \frac{\varepsilon_{ti}^{об.} \cdot \varepsilon_{ti}^{mem.}}{10^4} = \sum_t \sum_i M_{ti}^{I3} \cdot (1 - \kappa_{заг.т}) \cdot Pr_{ti} \cdot \frac{\varepsilon_{ti}^{об.} \cdot \varepsilon_{ti}^{mem.}}{10^4} = \sum_t \sum_i Pr_{ti} \cdot Q_t^P \cdot \frac{c_{ti}(1 - k_{об.т})}{100} \cdot \frac{\varepsilon_{ti}^{об.} \cdot \varepsilon_{ti}^{mem.}}{10^4}, USD, \quad (9)$$

където означенията имат същия смисъл.

Извлекаемата пазарна стойност на полезните компоненти в добитите концентрати е стойността на полезните компоненти, съдържащи се в добитите концентрати от j -ти вид (сорт), с отчитане на извличането при металургичната преработка с отразяване на очакваната динамика на цените на металите на

международните пазари и на добива на руда през годините от икономическия срок на проекта, т.е.:

$$EC_k = \sum_t \sum_j \sum_i Pr_{ti} \cdot Q_{tj}^k \cdot \frac{\beta_{tji}^k}{100} \cdot \frac{\varepsilon_{tji}^{mem.}}{100} =$$

$$= \sum_t \sum_j \sum_i Pr_{ti} \cdot M_{tji}^k \cdot \frac{\varepsilon_{tji}^{mem.}}{100}, USD, \quad (10)$$

където означенията имат същия смисъл.

На базата на така определената извлекаема пазарна стойност на крайните метали в междинните продукти от геологопроучвателната, добивната, обогатителната и металургичната дейност се определя извлекаемата пазарна стойност при добива, обогатяването и металургичната преработка, която може да послужи за изчисляване на минималното средно и на бортовото (гранично) съдържание на полезни компоненти в запасите.

Сумарно извличане и обща загуба на пазарна стойност

Сумарното извличане на пазарна стойност при добива, обогатяването и металургичната преработка може да се определи като съотношение на извлекаемата пазарна стойност на добития метал (EC_M) и природната пазарна стойност на геоложките запаси ($NC_{ГЗ}$). То може да бъде определено по израза:

$$\varepsilon = \frac{EC_M}{NC_{ГЗ}} \cdot 100 = \frac{\sum_t \sum_i M_{ti} \cdot Pr_{ti}}{\sum_t \sum_i M_{ti}^{ГЗ} \cdot Pr_{ti}} \cdot 100, \% \quad (11)$$

Горният показател представлява частта на запазване на стойността на металите при добива и последващата преработка. Тя отчита технологичната ефективност на извличането при добивните, обогатителните и металургичните процеси, с отчитане на динамиката на пазарните цени на полезните компоненти и на интензивността на добивните работи.

Отчитането на този показател е препоръчително и при извършването на оценка на възможностите за ефективно разработване на полиметални руди и избор на цялостен проектен вариант на проектиране. Той ни осигурява допълнителна информация, относно технологичната ефективност на извличането с отчитане на динамиката на очакваните пазарни цени на отделните компоненти в геоложките запаси и на интензивността на водените минни работи. Основен недостатък на сумарното извличане е, че не може да отчете икономическата ефективност на проектите за добив, обогатяване и преработка, поради това, че в съдържателен аспект той не измерва инвестиционните, добивните, обогатителните, преработвателните разходи и тези по транспорта и реализацията на продукцията, поради което не може да се изведе

икономически показател за ефективност на минните проекти.

Лесно може да бъде определена и общата загуба на пазарна стойност на полезните компоненти при добива, обогатяването и металургичната преработка на отделните проектни варианти. Тя има смисъла на загуба на част от природната пазарна стойност на полезните компоненти в геоложките запаси. Показателят е определен по израза:

$$Z_{ДОМ} = 100 - \varepsilon = \frac{Z^D + Z^O + Z^M}{NC_{ГЗ}} \cdot 100, \% \quad (12)$$

където: Z^D , Z^O и Z^M са загубите на пазарна стойност съответно: при добива, обогатяването и металургичната преработка, USD.

Получените технико-икономически показатели отчитат не само динамиката на очакваните цени на крайните метали, но и динамиката на водене на добивните работи в находището през отделните години от неговото усвояване. Тези показатели ограничават недостатъците на природната и извлекаемата пазарна стойност на полезните компоненти. Недостатък на показателите е, че величината, която стои в знаменателя му (сумарната природна пазарна стойност на полезните компоненти в геоложките запаси) се променя при изменение на бортовото съдържание.

Заклучение

Извлекаемата пазарна стойност на полезните компоненти в единица геоложки запаси (извлекаемата ценност на геоложките запаси) може да послужи за основа за определяне на бортовото (граничното) съдържание на полезни компоненти, респективно на ефективния контур на запасите от находищата.

Сумарното извличане и общата загуба на пазарна стойност могат да послужат като критерии за избор на технологии, характеризиращи се с различни извличания на полезните компоненти с отчитане динамиката на пазарните цени и разнообразието на металите, а също и интензивността на водените добивни работи.

Литература

- Агошков, М. И., В. И. Никаноров, Е. И. Понфилов, В. П. Рижов, Н. Н. Сундаровска, В. Г. Шитарев. 1978. *Технико-икономическа оценка на извличането на полезни изкопаеми от недра*. С., Техника, 227–229.
- Кобахидзе, Л. П. 1973. *Экономика геологоразведочных работ*. М., "Недра" 241–254.
- Митев, В. 2006. Показатели за оценка на инвестиционни проекти при минния добив. – *Минно дело и геология*, 5, 22–23.
- Радева, Н. 1974. *Икономика, организация и управление на геологопроучвателните работи*. С., "Техника" 85–98.
- Царевска, Н., Б. Желязкова, Д. Шекерджиева. 1977. *Икономика на минната промишленост*, С., "Техника", 37–38, 190–191.

PRIORITIES AND ACTIONS FOR A BETTER MANAGEMENT OF LABOUR MARKET

Niță Dorina¹

University of Petroșani, 332006 Petroșani (România)

ABSTRACT: The lasting structural crisis that Romania has been going through in the last years is due to the lack of balance among the production and the consumer goods markets, the capital market, the exchange market etc.

Owing to the fact that the labour market is a derived market which is influenced by other markets and that it has, in its turn, an influence on all the branches of the socio-economic life, we can say that the „health” of the labour market reflects the vitality and the viability of an economy, and the proper working of its mechanism.

It is, therefore, justified the importance attached to the economic policy measures destined to ensure the adjustment of the labour market, especially by using employment policies.

ПРИОРИТЕТНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПОДОБРЯВАНЕ МЕНИДЖМЪНТА НА ТРУДОВИЯ ПАЗАР

Дорина Нита¹

Петрошански университет, 332006 Петрошани, Румъния

РЕЗЮМЕ: Продължителната криза, в която се намира Румъния през последните години се дължи на отсъствието на равновесие между производство и потребление на потребителски стоки, липсата на капиталов пазар, борсов пазар и т.н..

Факт е, че върху пазара на труда оказват влияние както различните видове пазари, така и всички сфери на социално-икономическия живот. Ето защо може да се каже, че „оздравяването” на трудовия пазар се отразява върху жизнеспособността и стабилността на икономиката и върху характерните особености на работния механизъм.

Това оправдава и опитите за приспособяването на трудовия пазар към политиката за наемане на работна ръка.

Being one of the most important resources (labour power) of economy and also a production factor, the labour market holds a key-position in competitive economy. Its importance of controlling the processes and phenomena in economy and society, of preventing conflicts, promoting stimulation and social justice principles is continually increasing because globalisation and internationalisation, fast technological progresses and the intensification of competitiveness and rivalry, the relatively high rate of unemployment –followed by serious long term unemployment- as well as the demographic phenomenon of migration have a great impact upon labour demands and offers, upon employment models and upon management and labour market control mechanisms.

The labour market has a relative functional autonomy, with differences as far as the demand for labour and the job offers are concerned in the process of mediation and adjustment. The labour market is a special market as it is not only the place where the demand for labour and the job offers meet and interact, but it is also in permanent contact with other markets; it receives and transmits signal, it anticipates on a long term the evolution of the demand for labour and the job offers, the reaction and behavior of economic agents, and the social factors; it also collects the impact of technology, of the intensity of the capital, of the demographic development, of the legislative regulations, of the monetary, foreign exchange, financial market and the modification of nominal income into real income, a.s.o.

The human potential – one of the few “trump cards” Romania has on its way to transition – must not be neglected, wasted

and devaluated. We must not forget that the man is not only the main production factor, but also the most active factor for development; he is the one that determines a superior valorization of the other factors if he himself is highly appreciated.

Analysing the Romanian labour market in a period of transition we can highlight the following aspects:

- *Employment reduction, work security and social protection weakening.* These processes are considered a consequence of the change in the employment models, of the underproduction and underemployment of production factors crisis. If we consider the ownership, the public sector is the most affected one, and if we refer to the branches and sub-branches of economy we can say that the strongest decline is to be found in the secondary sector (manufacturing industry, constructions, transport). Unfortunately, mainly highly productive and motivated sectors have been affected.
- *Chronic unemployment amplification.* The main demographic and professional categories of people referred to are youngsters, women and unskilled workers.
- *The falling number of people able to work and included in the teaching and professional training system.* This is considered to be an extremely dangerous middle and long-term phenomenon, since “taking a refuge” in the teaching system is regarded as an alternative for employment and as a factor of labour market adaptive ness.

- *Job and income source diversification.* New categories of people have been formed: employers and associates, sole traders, unpaid relatives. Although employment is important, it experiences a period of decline and migration from the public sector to the private sector.
- *The persistence of some economic, judicial and institutional elements that keep up the rigidity of the labour market.*
- *Division of the labour market based on the following criteria:* security of the job and unemployment risks, security and amount of earned income, qualification level, syndicate level and power of negotiation. The negative elements, which characterise the division of the Romanian labour market are other criteria and not the quality and competitiveness of labour power.
- *The ratio of the employed, on the one hand, and of the unemployed and retired people, on the other hand, has a great influence on the labour market equilibrium,* considering the principle according to which retired pays and unemployment benefits are supplied by the contributions of those who work.
- *The expansion of the private sector is rather temperate compared with other countries going through a transition period.* The dimensions and the evolution of the private sector proved to be limited and unable to take on labour power dismissed from the public sector, due to privatisation and reorganisation of loss generating companies.

All influence factors have a considerable effect on the labour market: high rate unemployment. The decline of employment did not have a notable impact - as it was expected- on economic performance, creating a functional labour market, and upon the remuneration, the motivation for work and satisfaction from work, as well as upon the living standard of most people. This discouraging process is caused by the fall in our national economy and by employment policy errors of management, mainly because they focused on "curing" consequences and they neglected the causes that brought about these consequences.

No one questions the importance of having a high rate of employment in order to ensure and increase the performances of a national economy. Besides the rate of income, the prices, quality, quantity and variety of consumer goods, economists and politicians agree that we must consider the performances and stability of an economic system from another point of view, as well: its actual state and its perspectives regarding employment, in a dynamic scientific and technologic, economic and financial context. Ensuring a high rate of employment implies paying attention to all factors operating directly or indirectly on it. The changes that arose in the Romanian economy (privatization, technological and structural reorganization, the introduction of mechanism characteristic for the market economy) together with its transition to a new form of organization, lead to new coordinates on our country's labor market. Past evolutions and present characteristics which define the labour market unfortunately reveal a poor management, non-functionalities, structural and global imbalance, incapability to handle the new reality and the needs that appeared during transition. At present, it is considered that

the labour market cannot complete its main function regarding the efficient redistribution of manpower according to sectors, social-professional categories, regions, etc, and it cannot encourage employment or ensure an income from labour.

Processes like the macroeconomic reform, the long term structural crisis, privatization and reorganization resulted in economic involutions and brought about severe disequilibrium on the labour market, thus accumulating a great number of social problems; these problems are also the basic topic of the discussions of social partners and they are considered priority when implementing the transition reform. Even if certain labor market stabilization has been brought into discussion lately, words like "severe unemployment", "the unemployment phenomenon", "atypical forms of employment", "precarious employment" continue to be brought up by specialists in their speeches regarding the present Romanian labour market.

This pessimist point of view can be found in all the estimations made by specialists referring to the available human potential and this is due to multiple deficiencies that persist despite the negative effects that generate them:

- The lack of correlation between the present education system and the need for labour power, the poor chances graduates of various schools have to find their first job;
- The gap between the salary and the work load, the achievements; as a result of salary policies implemented during the transition period, the salary function that regulates the ratio between the demand for job and the offer has deteriorated, leading to less satisfaction and interest in a high quality work, performance and competition, and to the migration of workers towards better paid job, usually across Romanian borders;
- Reduced efficiency of factors reading the responsibility to link the demand for job with the offer, to create and implement viable programmes and strategies which will restore some regions severely affected by unemployment and collective dismissals;
- The persistence of some rigid elements on the labour market;
- An inadequate form of employment seen in a dimension and structure perspective. "The way the employed cover activities of the national economy in a certain period of time is a very good barometer for the evaluation of a country's the social economic development level." [3] If we take into consideration this criterion when analyzing the present employment situation in our country, we cannot miss the uncharacteristic things regarding the high number of people employed in agriculture, compared to the number of people who work in the industrial and services fields. This form of employment opposes the present forms of employment from developed countries and even from the developing countries, where it is normal for

people who work in the service field to “dominate” the rate of employment in industry and agriculture (thus, in 2001, the rate of employment in agriculture was of 40.9%, while the EU medium was of 4.4%);

- Reduced unemployment rate which is not in accordance with the rise of employment; on the contrary, we witness an increase of the underemployment rate, in parallel with the abandonment of the inland labour market either as a result of discouragement or as a result of labour power migration across Romanian borders;
- The high taxation level which reacts upon labour power costs and discourages employment. Assessing different forms of income (e.g. salaries) with various social taxes (e.g. retirement contributions) automatically increase production costs and thus the appreciation of the employment rate is obstructed. In extreme cases, these taxes can lead to a slow economic growth against a background with a high volume of unemployment. As far as this aspect is concerned, the economist Edmund Phelps stated that “almost in all European countries the number of the unemployed increased as a result of an extraordinary labour taxation” and “the exaggerated labour taxes, as well as the high rates of taxation of personal incomes proved to be job killers on a large scale”. These facts hold true for Romania as well.

Knowing all the elements which produce tension on the labour market, one can sketch the action coordinates in order to ensure an efficient management of labour market – at a regional, economic branch and national economy level – with its main priority, employment.

In order to make employment an instrument for a functional labor market, the following pragmatic and operational reactions are required, which refer to:

- “The transition from school to work” by allowing graduates from different educational institution on the labour market;
- providing jobs according to the applicants’ school training;
- promoting “permanent/lifelong learning” as a factor of integration and reintegration on the labour market and sometimes as an alternative to employment;
- equal chances/opportunities and treatment on the labour market;
- the implementation of a labour market, educational and training informational system the main objective of which is starting and maintaining a functional and efficient relation between the economic demand and the social demand for qualifications and competences, at an individual level and at the society level;

- re-equilibration of employment structures, demographic structures (age, sex), of sectors and activities (branches/sub-branches), of the professional and occupational status, of the income and salary structures;
- changing the mentality and behaviour of all social actors who are present on the labour market and that are directly interested in the dimensions and the tendencies of employment, unemployment, salary, partnership and social dialogue;
- avoiding de-capitalization of human potential caused by underemployment, under-use, abandonment of labour market as a result of discouragement and hopelessness of finding a job;
- the appreciation of the efficiency and competitive characteristic of specialized institutions and of the personnel responsible for the human resource management;
- preventing and fighting severe unemployment;
- directing employment policies towards the promotion of active employment measures and focusing on disfavored groups;
- continuing and deepening of the labour market reforms;
- coherence and coordination of the economic, fiscal, educational and social policies package, at European level.

Reviving employment must be a priority and a necessity. In the actual context, most of the job opportunities and the rise of employment depend on:

- a) the increase of productivity, of the characteristics and of the competitiveness of each job, company, sector, and of the economy on the whole;
- b) the rise of global and individual income, thus the economy is able to stimulate and encourage employment;
- c) the justified request of economic agents (firms and husbandries) to become support factors for economy, investments and production development, as well as for the functionality of the internal market.

The most important way to drive up employment is creating jobs. In this respect, investments and consumption are the basic elements for a favourable development of employment. The importance of investments – “the motor of economic development” – lies in the packages of measures and programmes elaborated on a national level which have as objective the re-launching of the investment process, the main factor for the income raise, for the technological reorganization and for the management of positive effects in economy through current requirements of the population.

Extending the dimensions of employment, increasing the mobility and flexibility of the labour market, creating a new productive potential which is better trained professionally, are

just some of the priorities of the employment policies at a national and European level; they work under the slogan "lasting jobs and quality jobs for well-trained man power".

In conclusion, we note that it is necessary to pay the same attention both to the quantitative, structural and qualitative aspect and to the efficient use of man power – this latter aspect is, unfortunately, often forgotten by specialists. *The dimension and structure of man power are important; the efficient use of man power is also important.*

The efficiency of labour power is a basic requirement, indispensable for the economic growth. It cannot be regarded as a simple form, like any other market. The arguments can be understood if we consider the complexity of the new labour market, the fact that its object is completely special "merchandise" - man power; on the other hand, we should consider the strategic place the labour market has in the market system, receiving impulses from other markets, and sending impulses to other markets, in its turn; the labour

market favors or restrains economic development, the transfer of economic and social tensions in the entire society.

References

- Adkin, E. 1999. *Resurse umane – ghid propus de Cartea Economică*, Editura Nemira, București
- Boajă, M. 1999. *Politici ale pieței muncii*, Editura Universitaria, Craiova
- Mihăescu, C. 2001. *Populație & Ocupare. Trecut. Present. Viitor*, Editura Economică, București
- Perț, S. 2002. *Ocuparea și șomajul în România*, Studii și cercetări economice, vol.6-7, Centrul de Informare și Documentare Economică, București
- Phelps, E. 1994. „Summiters: Your taxes kill jobs” în *The Wall Journal*, 14 martie
- Ungureanu, E. 2001. *Piața muncii și problematica ocupării factorului muncă în România*, Editura Cuvântul, București

Recommended for publication by the Editorial board

МАРКЕТИНГ В ИНТЕРНЕТ

Андрей Русков

Минно-геоложки университет „Св. Иван Рилски“ София 1700, България

E-mail: andrey.ruskov@map-consult.eu

РЕЗЮМЕ: Значението на маркетинга за успеха на съвременния бизнес е неоспоримо. Ежедневно ставаме свидетели как компании с успешни маркетингови стратегии се налагат на пазара и реализират продажби, които невинаги са пропорционални на качеството на предлаганите от тях продукти и услуги. Този успех се дължи на знание, възможности и време.

Днес маркетинговите специалисти разполагат и с Интернет – виртуалната реалност, в която постепенно навлизат все повече фирми, организации и потребители. Виртуалната реалност, която освен комуникационна среда за провеждане на проучвания и анкети, предоставя възможности за реклама и промоции, и най-важното – канали за дистрибуция.

В настоящата статия се разглеждат възможностите на Интернет за решаване на задачи в рамките на маркетинговата дейност. По-специално внимание е отделено на методите за проучване на пазара и потребителските нагласи. Разгледани са накратко и възможностите за промоция и реклама в Интернет чрез интерактивни презентации и игри, както и класически варианти за реклама и връзки с обществеността.

MARKETING IN INTERNET

Andrey Ruskov

University of Mining and Geology, Sofia 1700, Bulgaria

E-mail: andrey.ruskov@map-consult.eu

ABSTRACT: The contribution of marketing to the contemporary business is indisputable. Analysts admit that companies with good marketing practices carry out sales, not always relevant to the quality of their products and services. Such success is based on knowledge, possibilities and time.

Marketing experts can benefit a lot from Internet - the virtual reality that attracts more and more companies, organizations and users. The virtual reality that offers communication environment, chances for advertising and promotion, and most important – distribution channels.

The present article takes into consideration possibilities to solve various marketing tasks via Internet. A special attention is drawn towards methods for market and user researches. The opportunities for conducting Internet promotions and advertising through interactive presentations and games are covered in brief. Online advertising and PR are part of the paper, too.

ВЪВЕДЕНИЕ

С развитието на Информационните Технологии (ИТ) и навлизането им в ежедневието на все по-голям брой бизнес потребители и консуматори, Интернет се утвърждава като средата с най-голям потенциал за провеждане на маркетингови дейности (Bovee Thill, 2005, Tom Peters, 2003). Възможности за маркетингови анализи и проучвания изобилстват – конкурентите най-вероятно вече имат сайт, потребителите са изградили свои общества, пазарната информация е по-актуална от която и да било друга медия. Може да се обобщи, че са налице всички предпоставки за успешен маркетинг. Съществуват различни методики за използване на Интернет като среда за маркетинг, като в този материал са анализирани и обобщени по-важните от тях. Повечето от посочените по-долу стъпки са универсални и образуват достатъчен набор от дейности за реализация на успешна маркетингова кампания, но всяко конкретно решение зависи от дейността на организацията.

ПРОУЧВАНЕ НА ПАЗАРА

Проучването на пазара е първата стъпка по пътя към успеха. Предимството на Интернет е, че мрежата предоставя възможност без да се излиза от офиса да се проучат нагласите на целеви групи, намиращи се на 7 континента и да се проектират продукти спрямо актуални потребности. Специализирани групи по интереси (целенасочени общества) са създадени в множество професионални области и именно там посетителите дискутират своите идеи и предложения за нови стоки и услуги. Част от групите са реализирани под формата на уеб-форуми в дървовидна структура, а в други информацията се предава чрез електронна поща – така наречените пощенски списъци (mailing lists). И в двата случая необходимата информация се получава лесно и бързо и обикновено не е ангажирана с финансови задължения. Интернет предлага и възможности за реализиране на анкети, проектирани по конкретен повод и даващи точни и бързи резултати.

СТЪПКИ ЗА РЕАЛИЗАЦИЯ НА МАРКЕТИНГОВА ДЕЙНОСТ В ИНТЕРНЕТ

За да се реализира успешен маркетинг в Интернет е необходимо да се извършат следните дейности:

1. Наем на домейн и хостинг
2. Изграждане на уеб-сайт
3. Поддръжка и актуализация на уеб-сайта
4. Мониторинг и трафик анализ
5. Оптимизация за търсещи машини
6. Он-лайн медиа планиране
7. Изграждане на програми за лоялни клиенти
8. Обратна връзка и подобрения

За избор на домейн е най-добре да е да се мисли от гледна точка на клиента – регистрира се име, което ще привлече вниманието на повече потребители. Добрият първоначален избор предпазва от последваща смяна на фирмения адрес и пощенските кутии, които освен формални неудобства създават и недоверие от страна на потребителите. Разбира се, по изключение промяната на адреса може да бъде единственото правилно решение.

Най-трудоемката част е изграждането на уеб сайт. В 90% от случаите са необходими услугите на копирайт консултанти, професионални фотографи, програмисти и дизайнери. Практиката е доказала, че основните пазарни принципи важат и при избора на консултанти – заплащането е пропорционално на качеството, което от своя страна е впропорционално на резултатите. Необходимо е да се има в предвид, че спестяването от бюджета за една от дейностите по изграждане на уеб-сайт може да обрече на неуспех цялата инициатива. Например един много красив сайт с обръкана и неизчерпателна информация е също толкова нефункционален, колкото и един сайт с професионално съдържание и неработеща база данни.

МАРКЕТИНГЪТ В ИНТЕРНЕТ КАТО ПРОЦЕС

Маркетинговата дейност е непрекъснат процес – фигура 1 (адаптирана по материали от E-consultancy.com, 2005). Етапите и задачите в този цикъл се повтарят периодично, като се актуализират и добавят нови, вследствие развитието на информационните технологии. След като разработят и открият свой уеб-сайт много фирми приемат, че могат да чакат поръчките да завалят. Да, но продуктите се обновяват, цените се променят и някой трябва периодично да отразява тези факти он-лайн и да привлича клиенти с нови услуги и съдържание.

Потребителите не се интересуват кога е направен даден сайт, а дали в точния момент ще им предложи това, което търсят. Ето защо за постигане на успех трябва да се следи и анализира всичко, включително броя и поведението на клиентите, които посещават фирмения сайт. Разработени са множество инструменти за регистрация на събития и технически характеристики, като повечето предлагат стандартни данни, така че изборът на конкретно решение не е проблем. Съществуват безплатни и платени услуги за мониторинг на трафик. Препоръчително е, ако се комбинира статистика с рекламни услуги да се ползва една

и съща фирма за двете дейности. По този начин ще е налице интегрирано решение и няма да се наложи разработването на анализи, които се генерират автоматично, например от Google.

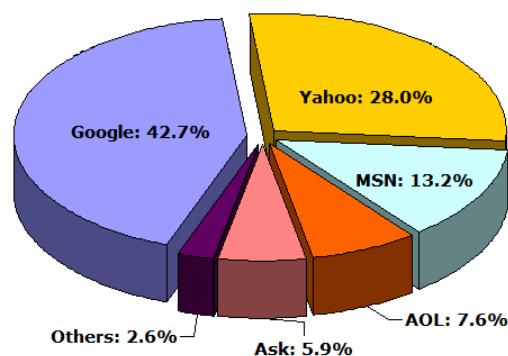
Фиг. 1. Принципна схема на маркетинга в Интернет като процес

ОПТИМИЗАЦИЯ НА СЪДЪРЖАНИЕТО НА УЕБ-САЙТ

След изграждането на фирмения сайт е необходимо да се помогне на заинтересованите потребители да го намерят, когато търсят решение в областта на функциониране на организацията. За тази цел са създадени търсещите машини в Интернет. Те осигуряват най-бързия път на потребителя до търсените от тях услуги и в частност до фирмения сайт. Задачата е да се определят ключови думи, при въвеждането на които резултатите от търсенето да включват фирмения уебсайт, класиран колкото се може по-напред в резултатите. Това не зависи от случайности, а от определени правила, дефинирани за всяка търсеща машина.

Според comScore (04.2006) – фиг.2, най-използваните машини за търсене се класират както следва:

1. Google - 42,7%
2. Yahoo – 28,0%
3. MSN – 13,2%
4. AOL – 7,6%
5. Ask – 5,9%
6. други – 2,6%

Фиг. 2. Рейтинг на търсещите машини според comScore (20.04.06)

Собствениците на тези машини са публикували свои правила за оптимизация на сайтове, които са възприети от SEO (Search Engine Optimization) специалистите, и най-често оптимизацията на съдържанието се извършва

според препоръките на тези специалисти. В основата на оптимизацията е акцентът върху определени думи и словосъчетания и срещането им в името и заглавията на страниците, както и в основния текст на уеб-сайта. Съдържанието на даден сайт се оптимизира по начин, който да го класира възможно най-напред при търсене, без да предизвиква наказателна оценка. Наказателна оценка се поставя при некоректно поведение и поставяне на заблуждаващо или скрито съдържание. Google не се интересува кой стои зад даден домейн, а как и какво съдържание предоставя на потребителите. Например германският сайт на автомобилния гигант BMW получи наказателна оценка от Google, която се отрази в намаляване на рейтинга на сайта и съответно на потребителските посещения, които намаляха с пъти.

ОН-ЛАЙН МЕДИА ПЛАНИРАНЕ

Когато е създаден действащ уеб-сайт, който може да бъде намерен от търсещите потребители е препоръчително той да бъде и рекламиран в публичното пространство с цел провокиране на допълнителен интерес. Необходимо е да се разработи рекламна стратегия и да се реализира адекватно медиа планиране. Според възможностите на организацията се балансира съотношението между количеството реклама и авторски статии. Последните се публикуват безплатно и се приемат по-непредубедено от читателите, които виждат в тях повече полезна информация отколкото реклама. Типичен пример за „ПР маркетинг“ демонстрират два от най-посещаваните сайтове в България- dir.bg и abv.bg.

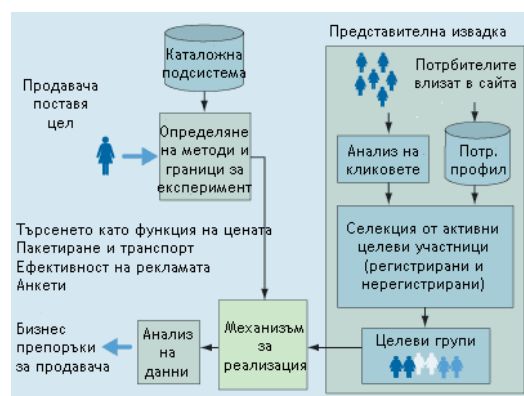
Потенциалът на „ПР маркетинга“ е огромен. Новинарските сайтове търсят новини и една добре написана статия може да създаде огромен интерес към продаваните от фирмата продукти или услуги. Ефектът е въпрос на психологически подход и по тази причина тук няма да се анализира в детайли. Независимо от това, ще подчертаем, че този подход заслужава сериозно внимание, защото може да предизвика уникални по своя обем продажби.

По отношение на текстовата реклама се наблюдава доминиращото присъствие на предлаганите от Google услуги Google AdWords и AdSense, които са спечелили доверието на потребителите с прецизно позициониране и справедливо заплащане. Може да се отбележи, че моделът на Google за реклама се утвърждава като стандарт, т.к. все повече фирми (сред които и Yahoo) го прилагат за своите решения. В Интернет съществуват множество рекламни мрежи, а изборът зависи изцяло от дейността на конкретната организация.

ЗАДЪРЖАНЕ НА КЛИЕНТИТЕ

След спечелването на даден посетител за клиент предстои по-трудната част, а именно задържането му. За да се постигне тази цел при съвременните нива на конкуренция, се разработват специални програми за лоялни клиенти, чрез които се предоставят специални преференции на определени групи. Това са потребителите, които са най-важни за бизнеса, защото те вече са доказали своя интерес и платежоспособност. Важно е да се поддържа корпоративна база данни и да се

„ухажват“ по всякакъв начин хората, които купуват редовно. Те са клиентите, с които трябва да се съобразява организацията и на базата на чиято обратна връзка да се правят подобрения в сайта, каталога и обслужването. На фигура 3 е изобразена технологията за провеждане на маркетингови подобрения:

Фиг. 3. Схема за провеждане на маркетингови подобрения

Информацията, която се получава от лоялните клиенти трябва да се анализира в полза на същите, с цел предлагане на по-добро обслужване и по-добри продукти. Технологичните нововъведения трябва да се използват за добавяне на стойност при всяка възможност. Интернет се променя непрекъснато, като предлага нови възможности, които могат да работят за представянето на организацията.

ИНТЕРАКТИВНИ ПРЕЗЕНТАЦИИ И ИГРИ

С развитието на Интернет ставаме свидетели, как интерактивните маркетингови презентации и игри набират все по-голяма популярност. В тях потребителят влияе на действието и отговаря на конкретни въпроси, които се използват от маркетинговите анализатори. Предимството на презентациите и игрите се състои в тяхната атрактивност и леснота на възприемане чрез аудио-визуални средства. Най-широко приложение намират обучаващите интерактивни игри, които се възприемат благоприятно от деца и възрастни. Най-важното е да се избере подходящ начин за представяне на съдържанието, което също се прави на базата на маркетингови проучвания. От техническа гледна точка тези решения се изграждат на базата на технологията Flash на Macromedia, която съчетава векторна графика, снимки, текст и Action Script в единна среда. Съществуват и други продукти, които предлагат интеграция с Macromedia Flash, като например Swish и Swift, които имат своите предимства и възможности.

МАРКЕТИНГ ЧРЕЗ ПАРТНЬОРСКИ ПРОГРАМИ (AFFILIATED MARKETING)

Маркетинг чрез партньорски програми (Affiliated Marketing) е вид маркетинг, при който продажбите се предоставят на посредници. Това са търговци, които не притежават стоката, дори може да не са я виждали, но я рекламират и продават през своите уеб-сайтове. Този подход определено е успешен за компании с ограничен асортимент от сравнително евтини стоки, като например

дрехи и козметика, които сключват договори с он-лайн магазини, които от своя страна реализират стоките по-успешно благодарение на богатия избор от продукти с различна марка. За определени типове организации този вид маркетинг е най-успешния модел. При използване на маркетинг чрез партньорски програми всички описани по-горе дейности се прехвърлят на крайният продавач, като неговите усилия се възнаграждават с процент от продадените стоки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В следствие на глобализацията и засилващата се конкуренция организациите са принудени да развиват динамични и иновационни маркетингови стратегии, които

Препоръчана от Катедра "Информатика", МЕМФ

неминуемо намират реализация в Интернет. Възможностите на глобалната мрежа за маркетинг при съвременните условия са най-добри от гледна точка на покритие, цена и време.

Литература

Bovee Thill, 2005, Business Communication Today, Pearson Prentice Hall.
Tom Peters, 2003, Re-Imagine!, Dorling Kindersley Limited.
Danny Sullivan, 20.04.06, comScore Media Metrix Search Engine Ratings
(<http://searchenginewatch.com/reports/article.php/2156431>).

THE INTEGRATION OF ROMANIAN ECONOMY IN EUROPEAN UNION

Melinda Szasz

University of Petrosani

Abstract: The article presents the reality of Romanian economy's integration in European Union. Economic integration is a process – a complex of phenomenon in dynamic – and a fact of life, too. As a process, economic integration demands measures that will eliminate discrimination between economic entities from different states. As a fact of life, economic integration can be illustrated through the absence of any discrimination forms between national economies; in other words economic integration represents the amalgamation of national economies in larger economic regions.

The partnership between our country and E.U. represents in economic plan the creation of a space of free change and economic and financial cooperation; and in political plane the creation of an institutional frame for a permanent politic dialogue between parts.

ИНТЕГРИРАНЕ НА РУМЪНСКАТА ИКОНОМИКА КЪМ ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Мелинда Цац

Петрошански университет, Петрошани, Румъния

РЕЗЮМЕ. Статията представя реалната интеграция на Румънската икономика в Европейския съюз. Икономическата интеграция е процес, който включва комплекс от динамични феномени и е житейски факт. Като процес, икономическата интеграция търси начини, които ще елиминират разграничението между икономическите субекти в различните държави. Като житейски факт, икономическата интеграция може да бъде илюстрирана като липса на всякакви разграничителни форми между националните икономики. С други думи икономическата интеграция представлява обединяване на националните икономики в по-големи икономически региони. Партньорството между нашата страна и ЕС представлява в икономически план създаването на пространство за свободна промяна и икономическо, и финансово сътрудничество; в политически план – създаване на институционална рамка за постоянен политически диалог между участниците.

General considerations about integration concept

Integration was an original system proposed by Jean Monnet. This system was presented in 9 may 1950 in Robert Schuman's¹ Declaration. *The integration* – is a characteristic and original process hereby was created European Union, achieved through community legislation.

The process of economic integration begins with the trial of few countries to reduce the commercial restrictions through them. On this line, they transacted commercial agreements to realise the Custom Union. This consisted in eliminating the commercial and investment barriers, the tariffs, the quantitative restrictions etc.

Economically speaking – integration represents the ensemble of the agreements that create cartels, concerns, transnational companies and corporations to related manufacturers with customers².

Romanian economy and European Union's requirements

Here and now the main objective of Romania is to create the necessary conditions for European integration. The

fundamental principles of economic development and reform's achievement are:

- the reform of Romanian society for the exploration and assertion of moral and democratic values,
- the admission of possession at the foundation of Romanian society,
- the acceleration of institutional reform to create a modern state,
- restructuring and modernizing the Romanian industry to ensure a durable economic growth,
- the agriculture's reorientation and development backing up by the production and capitalization of the systems,
- to reform the public finances' system according to the financing viable economic objectives' principle,
- to admeasure the transition's costs,
- to settle Romania in the democratic and developed world of Europe.

These are the principles of social-economic development that we must achieve and respect. Beside these, the objective of integration strategy has a lot of targets synthesized in politics, as: macroeconomic policy, economic restructuring policy and other policies regarding human rights and capital.

The main objective from last decade of Romanian economic thinking was to find and analyse the most advantage way to

¹ France foreign affair minister's

² Gabriel Sanda– Integrarea economiei României în Uniunea Europeană, Ed. Rhabon, 2003, pag. 10-11

fructify the Association Agreement with European Union. A related objective was, also, to tramp the preparation period so that it will achieve a positive result³.

At the same time European Union is, also, interested in its extension to Eastern Europe. This interest is given by the economical and political importance of the abovementioned states, which represent a significant outlet-market for European Union's producers.

The integration of Romania in European Union refers to: the permanent inclusion of integration problem in the political and economic contact agenda, the profound preparation of every negotiation phase, the creation and consolidation of a European Integration Department, utilization with maximum efficiency of cooperation and assistance community programs and the improvement of the Free Movement in European Union for Romanians.

Our country must apply the Pre-adherence Program's regulations. Hereby we will start negotiations for the full-fledged rights statute. Some important measures already started: the national program of legislative harmonization, bringing into effect the Association Agreement regarding the free movement of work force and capital, the development of specific projects for European assistance in restructuring and management buy-out field, the development of infrastructure and the building of civil society.

Romania affirms its strategical option of quick integration in European Union. Our country is aware of the benefits and, also, the costs of integration process. To please these commitments we must enact measures on politic, economic, informational, financial, military and other fields. The accomplishing criteria process will roll of in a few years. The institutionalized dialogue with European Union will establish not when a country wants to adhere, but when she is ready to do that in accordance with European Council's decision and London's European Conference.

Romania considers that the achievement of the criteria established by the European Union supposes a powerful and accelerated economic rectification. This will be possible through internal mobilization, a close cooperation with community countries, substantial financial and economic aid from the abovementioned countries and a multilateral alliance with other states willing to accede to European Union.

In many studies was underlined that we must obtain a durable economical enlargement. This economic development will reduce the inequality between Romanian economy and European Union's economy. This will be possible through: the exploitation of our own economic potential and resources, the increase of production, the stimulation of management employee buy-out (MEBO) and reorganization process, the organization of new markets and the possession's structure.

We shall feel the integration's effects in pre-adhesion period and after in politic, economic, administrative and judicial field. But, the effects imply to assume a lot of community obligations, too.

Conclusions

In this process of adhesion at European Union, our country, like others from Eastern Europe, must implement complex reform to create a viable economy. This is a strategic objective and, in the same time, a condition of European Union's integration.

In this context, the restructuring policies must propose measures regarding the accomplishment of European Agreement's conditions, the permanent inclusion of integration problem in the political and economic contact agenda, the creation of a national program of legislative harmonization and the development of cooperation and association with other European states to create an Agreement of Free Exchange.

The process of integration supposes new and difficult problems for candidates whose economies suffered lately profound transformations. That's why we consider that is not easy to outlook a date for our country's integration. We can honestly declare that the process of integration is complicated, expensive and tough. But the adherence process supposes not only strong will, but costs, too, and, in the same time benefits.

References

- Fuerea, A. 2003. European Community Law. General part. Editura All Beck, București, (in Romanian)
- Leicu, C. 1996. Community institutions, Editura Lumina Lex, București, (in Romanian)
- Marcu, V. 2001. Institutional Community Law. ediția a II-a, Editura Lumina Lex, București, (in Romanian)
- Mazilu, D. 2004. European integration. European Community Law and European institutions. Editura Lumina Lex, București, (in Romanian)
- Mitru, M. 2001. Economic integration. Ed. A.S.E. București, (in Romanian)
- Rusu, I. 2002. International organisations and relations. Editura Lumina Lex, București, (in Romanian)
- Sanda, G. 2003. The integration of romanian economy in European Union. Editura Rhabon, (in Romanian)
- Ținca, O. 2003. The Material Community Law. Editura Lumina Lex, București, (in Romanian)
- Moroianu Zlătescu, I. Demetrescu, R.C. 1999. European Institutional Law. Editura Olimp, București, (in Romanian)

Recommended for publication by the Editorial board

³ Gabriel Sanda – Integrarea economiei în Uniunea Europeană, Editura Rhabon, 2003, pag. 37-45

ПРЕПОДАВАНЕТО НА ИСПАНСКИ ЕЗИК В БЪЛГАРИЯ – ОСНОВНИ ПОЛОЖЕНИЯ

Глория Киклер, Явор Георгиев

СУ „Св. Климент Охридски“, gqucik74@hotmail.com

AUBG, Американски Университет в България, Благоевград 2700, ygeorguiev@aubg.bg

РЕЗЮМЕ: Настоящата конференция предлага общ поглед върху основните проблеми в обучението по испански език в България, произтичащи както от прякото действие на преподавателя, така и от нормативната образователна система. Тези основни положения трябва да бъдат преразгледани с цел предлагането на съвременно и висококачествено образование.

TEACHING SPANISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN BULGARIA – BASIC QUESTIONS

Gloria Quicler, Yavor Georgiev

Sofia University "St. Kliment Ohridski", gqucik74@hotmail.com

AUBG, American University in Bulgaria, Blagoevgrad 2700, ygeorguiev@aubg.bg

ABSTRACT: This conference offers a general view of the basic problems in the process of teaching and learning Spanish as a foreign language in Bulgaria. These problems are caused either by the action of the instructor (professor) or by the existing educational system, are subject of discussion and are a call for a change in order to provide a modern and high quality education.

1. Въведение

Често пъти българският преподавател по чужд език предпочита да следва структурната или граматико-преводната методика, характерна за теоретичните възгледи от по-ранен етап на чуждоезиковото обучение, т.е. Испанският език се разглежда като система, която може да бъде преведена дума по дума и всички нейни части имат свое съответствие в българския. Естествено, че този тип методика куца, най-вече що се отнася до владението на комуникативни стратегии.

Езикът се равнопоставя на математически перфектна система, без изключения и се набляга само върху изучаването на структурата му, без практическа цел, което от своя страна води до загуба на мотивация и чувство за провал в обучаваните. За щастие, провалът не е пълен, тъй като системата на оценяване не го позволява, но тя пък противоречи на броя на обучавашите се, успяващи реално да овладяват езикови стратегии, който не надвишава една четвърт от завършващите.

2. Проблеми в учебния процес

Бихме желали да анализираме следните моменти:

- 2.1. Дикотомия между комуникация и граматика.
- 2.2. Грешно възприятие на комуникативната методология
- 2.3. Прекалена употреба на общия език - българския
- 2.4. Недостатъчна подготовка на преподавателя

2.5. Имидж на преподавателя

2.6. Поправянето на грешки

2.7. Употребата на учебници и материали, в повечето сл
учаи остарели и неадекватни

Допуска се една груба грешка, не само в средното и висшето образование в България, но и в много други страни, в които преподавателите следват структурализма, като същевременно се опитват да създадат усещане за модерност, за нови времена, в съответствие с политическите, икономическите и социални промени.

С появата на новите комуникативни течения, които също анализират структурата на граматиката, но и поставят акцент върху важността на езика, като средство, с което можем да изразяваме чувства и реалности, идва и интереса към практиката на изказа в час - един забравен от години аспект, поради вниманието, отделяно на писането. Оттук произлиза и най-често срещаната грешка измежду преподавателите "нео-структуралисти" (онези, които си дават сметка, че следвайки структурния подход, учениците им всъщност не достигат целта, а именно да общуват свободно на испански) - превръщането на едно цяло, каквото са комуникацията и граматиката в две отделни и независими части. Основните причини, които се изтъкват с цел да обяснят липсата на овладени комуникативни стратегии от страна на обучаваните, са отсъствието на „практика“ с носители на езика, това, че учениците не са както преди и вече нямат интерес, нито мотивация, трудността да бъдат намерени подходящи за учебната програма материали. Лексиката, синтаксиса,

морфологията и т.н. са части от едно цяло, каквото е езикът и са също така взаимно свързани части от лингвистичната система, т.е. невъзможен контрол над една от тях без да са овладени останалите. Граматиката не е част от езика, а езика вътре в него, за разлика от обясненията за структурата му, които се опитваме да даваме, разглеждайки отвън езиковата система. Поради това, абсурден е всеки порив часа да бъде разделен на граматична и устна част. Нима когато говорим, не използваме граматика? Напротив, освен граматичните правила, включваме в действие всички овладени стратегии, за да поддържаме диалога. Например, когато обучаващия се произнесе изречението ¿Abres la ventana? (Ще отвориш ли прозореца?), не само показва правилна селекция на определена лексика, но и способността да формулира въпроси, това, че владее глаголното лице, съгласува члена с рода на съществителното, а в социо-лингвистичен план умее да формулира молба, тъй като не използва Императив. Следователно, показва владенето на формите на Индикатив сег. вр. на даден глагол и на повече граматика, отколкото при разкриването на скоби в безконтекстни упражнения.

2.2. Грешно възприятие на комуникативната методология

Грешната представа, че комуникативния подход служи единствено за практикуване на говоренето, е също така разпространена сред преподавателите. Непрестанно сме свидетели на фрази като „С този подход не може да се обясни всичко“ или „Това е добре за някои комуникативни аспекти, но най-добре е граматиката да се обяснява по традиционния начин“. Комуникативният подход е нещо повече от метод - това е един начин да се разбере процеса на обучение и естествено, обхваща всички явления, произтичащи в езика, като цяло и по отделно.

2.3. Прекалена употреба на общия език - българския

Друг основен проблем на преподаването е солидната употреба на български език от страна на преподавателя в час по испански, което лишава обучаваните от лингвистичното съдържание, необходимо за тяхното комуникативно развитие.

В повечето случаи българският език се използва за обяснение на металингвистични възприятия, неподходящо наречени граматика, поради две причини:

- тъй като обучаващите се още не могат да разберат обяснението им на испански език
- преподавателя не притежава достатъчни знания, за да ги предаде на езика цел.

В първия случай, преподавателят би трябвало да направи реална оценка дали подобно граматично обяснение е крайно наложително, за да бъде покрит комуникативния норматив, т.е. дали дейността може да се доведе до успешен финал, да бъде разбрана от ученика/студента, въпреки че не познава лингвистичната

терминология. Например, за да се представи и да каже *Me llamo Krasimir* (Казвам се Красимир) трябва да знае предварително всички лични местоимения, че глаголното време е сегашно, че съществуват възвратни глаголи в испанския език. Проблемът става тотално неконтролируем, ако обучаващите се не познават терминологията в собствения си език, ако не знаят как точно функционира той, поради което са неспособни да намерят допирна точка между българския и испанския език. Нереална е представата, че обучаваните владеят лингвистичната терминология, тъй като още в прогимназията показват ограничени и дори никакви познания относно вътрешното функциониране на българския език. Например, безпредметно е обяснението на условните изречения в испанския език, при положение, че учениците/студентите не познават структурата в родния си език, с която изразяват условие.

2.4. Недостатъчна подготовка на преподавателя

При обстоен анализ на ситуацията достигаме до извода, че това е основният проблем на обучението по испански език в България. Липсата на мотивация, породена от икономическото състояние, в което се намира българското образование като цяло. Като прибавим факта, че не малка част от преподавателския екип не изпъква с достатъчно познания по чуждия език или тези, които притежава, са погрешни, допълнително усложняват процеса на възприемане на испанския език и култура.

2.5. Имиджът на преподавателя

Отсъствието на комуникация в час е проблем и част от него е представата за себе си, която българския преподавател е задължен да дава, т.е. какви трябва да са отношенията му с обучаваните. Въпросът не се свежда само до обносните, до избора между Ти и Вие, а стига много подалече. Вместо да се представя като човек, близко стоящ до аудиторията, който е заинтересован от създаването на климат за общуване, се облъскваме с точно обратното – дистанцираност, която насажда усещането, че обучавания не знае нищо, а преподавателя и единствения извор на вярна информация. Това несъмнено води до снижаване нивото на стимул, афектир а самообучението, което, разбира се, въобще не е на почит. Ученикът/студента се разубеждава, става зависим, не се осмелява да напредне и да придобие нови знания.

2.6. Поправянето на грешки

Начинът, по който се действа спрямо допускането на неправилности от граматично естество винаги са се разглеждали от наказателна перспектива. Отговорността се прехвърля като горещ картоф между преподавателите и хората от инспектората – според първите, вината е на учениците, които не са посещавали часа и не са учили извън него, а според контролните органи към Министерство на Образованието на Република България,

проблема идва от преподавателите, които не са обяснили ясно граматиката. Всичко това онагледява епичната битка за ликвидиране на неправилностите. Съвременните методически виждания застъпват тезата, че грешките, не са обект на санкциониране, а по-скоро ни помагат да опознаем междуезиковото състояние, в което се намират обучаващите се и ни дават отговор на това, как можем да им помогнем в процеса на усвояване на езика. Грубото поправяне води само до обезкуражаване и възпрепятства по-нататъшното развитие. Говорещият се чувства крайно обиден и в найдобрия случай би замълчал, без желание да продължи. Ето това се случва десетки пъти всеки ден, а очакванията за отворени действия и комуникация остават напразни.

2.7. Употребата на неадекватни материали

Все още е голям броят на учебните заведения с преподаване на испански език, използващи материали, които по своя методика и теми са демодне, макар и да не са хронологически стари. Бихме ги определили като граматични сборници собствено производство, отколкото като учебни системи. Въпреки опитите на Министерството на Образованието на Република

България да убеди преподавателите в неадекватността на този тип „помагала“, те често влизат в употреба, по икономически причини или поради неосведомеността на преподавателския колектив за съществуването на други учебни системи. За щастие, в езиковите гимназии преподавателите носители на езика използват и се опитват да въведат такива, в съответствие с комуникативно ориентираното преподаване и обучение.

Някои от проблемите, които представят неадекватните учебни материали са:

- не работят с реални езикови модели
- представят езика като точно математическо уравнение, с малко на брой изключения и с прилики с българския, в повечето случаи, изкуствено създадени

Примерите са многобройно, затова прилагаме найхарактерните:

Лексикални грешки

Carmen	- ¡Hola! Tú eres Pavel, ¿verdad?
Pavel	- Sí, soy Pavel. Mucho gusto. ¿Y tú?
Carmen	- Soy Carmen. ¿Eres alumno?

Препоръчва се от Редакционната колегия на Секция „Хуманитарни и стопански науки“

Pavel	- Sí, soy alumno del grado preparatorio en el Liceo de Español. ¿Y tú? ¿Eres alumna también?
-------	--

Carmen	- No, no soy alumna, soy estudiante de ingeniería.
--------	--

Грешки с наречията

Secretaria	- Dígame.
Todorov	- Buenas tardes, señorita. ¿Está allí el señor Dimitrov?
Secretaria	- No, señor, no está aquí en este momento.

Предлози

Kristina	- ¿Tienes reloj de pulsera, Mariana?
Mariana	- Sí, pero no anda bien. Se adelanta mucho.
Kristina	- ¿Qué hora tienes?
Mariana	- Son las dos y cuarto, pero está adelantado con cinco minutos.

Mis abuelos viven en el barrio Mladost. Junto con ellos vive la familia de mi tío Nikolay, el hermano de mamá.

Esta noche vamos a su casa porque abuela tiene cumpleaños. Parece mentira que esa mujer tan enérgica cumple hoy 65 años ...

Abuelo es un hombre muy simpático.

Някои от диалозите са абсурдни, невъзможни, макар и да са граматически правилни:

Mamá	- Niñas, ¿con qué agua os laváis?
Ana	- Nos lavamos con agua templada, mamá.
Mamá	- Vuestro padre se lava siempre con agua fría.
Eli	- Pero se afeita con agua caliente.

(Примерите са извадени от Español curso preparatorio I, изд. Просвета)

Заклучение

Считаме, че резултатите от процеса на преподаване и обучение по испански език могат значително да се подобрят, ако всеки преподавател се опита да обмисли изтъкнатите до момента точки предприеме находчиви мерки за развитието на преподавателската си дейност.

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА КОМПОНЕНТА В ПРОЦЕСА НА ФИЗИЧЕСКОТО ВЪЗПИТАНИЕ И СПОРТ В МГУ "СВ. ИВАН РИЛСКИ"

Йордан Иванов

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", София 1700, България

РЕЗЮМЕ: Проблемът за образователната компонента винаги е бил актуален в процеса по физическо възпитание и спорт, и особено днес в българското общество, което изживява социално-икономически стрес. Най-пълно образователните цели на физическото възпитание се постигат при овладяване на технико-тактически знания, правилознание и знания за играждане на двигателни качества. От друга страна липсата на теоретични занимания за социалната и интелектуална значимост на спорта за човека като социално-биологичен индивид и липсата на контрол (тестови, писмен, устен) относно ползата от спортуването за здраве и жизненост, принизяват познавателната същност на предмета. В настоящия доклад демонстрираме как е решен проблемът в МГУ "Св. Иван Рилски", където от тази година бе утвърден за изучаване лекционен курс "Спортология и интелект". Ние осъзнаваме, че споделеният от нас практически опит не е панацея, но той най-малкото ще породи дискусия за по-нататъшното развитие и актуализиране на образователната компонента в процеса по физическо възпитание и спорт в другите висши училища.

PROBLEM IN EDUCATIONAL COMPONENT IN THE PHYSICAL EDUCATION PROCESS AT THE UNIVERSITY OF MINING AND GEOLOGY "ST. IVAN RILSKI"

Jordan Ivanov

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", Sofia 1700, Bulgaria

ABSTRACT: The problem of the educational component has been always actual in the physical education process, especially in these days in the Bulgarian society, which lives in social – economical stress. The educational goals of the PE are achieved through mastery of technique and tactical knowledge, law knowledge and knowledge in development of motive qualities. On the other hand the lack of theoretical education in social and intellectual value of the sport for the people as social – biological specimen and the lack of control (test, writing and oral), according to the use of the sport for health and vitality, humiliate the educational essence of the discipline. In the present report we represent how this problem has been resolved in the University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski". This year was approved a discipline "Science in sport and intellect". We realize that the experience that we share is not heal-all, but it will develop a discussion for further development and actualization of the educational component in the Physical education process in other high schools.

I. Общотеоретична рамка на проблема

Проблемът за образователната компонента винаги е бил актуален в процеса по физическо възпитание и спорт, и особено днес в българското общество, което изживява социално-икономически стрес. При това той се проектира силно в лошия здравен статус на българската нация, която е една от най-болните в Европа.

В предишни наши статии (Бъчваров, Иванов и др., 2005; Бъчваров, Цолов и др., 2005) разгледахме проблема за образователната компонента по физическо възпитание и спорт във висшите училища. Накратко ще напомним понятийната същност на образователната компонента.

Терминът "образование" като понятие съдържа в себе си три основни съставки:

- придобиване на нови знания
- процес на обучение
- институция за даване на знания.

В публикациите свързани с този проблем (Бъчваров, Цолов и др., 2005; Иванов, 2006), ние употребяваме термина "компонент" в женски род (т.е. "компонента") с цел

да хиперболизираме неговото системно проявление. Когато кажем "компонент" ние възприемаме проявлението на някакъв ингредиент, като част от някакво съединение или комбинация, който се проявява в момента или до момента. Когато кажем "компонента" ние подчертаваме не само настоящия момент, но и постоянното (иманентно) значение на съставната част на процеса по физическо възпитание (Бъчваров, Иванов и др., 2005).

Основните компоненти и цели на процеса по физическо възпитание сме представили на фиг. 1.

На този етап в нашата образователна система най-пълно образователните цели на физическото възпитание се постигат при добиване на технико-тактически знания, правилознания и знания за играждане на двигателни качества. Крайно ограничени са знанията за необходимостта от индивидуално спортно упражняване и възможността за самоконтрол върху физическото натоварване и физическата кондиция. Най-слабо според нас е преподаването на знания за спорта като общочовешки, социалнобиологически феномен и неотлъчна иманентна част от бита на човека. По този начин липсата на

теоретични занятия относно социалната и интелектуална значимост на спорта за човека като социално-биологичен индивид и липсата на контрол (тестови, писмен, устен) за значението и ползата от заниманията със спорт за здраве

и жизненост, принизяват познавателната същност на предмета и не кореспондира със здравния статут на българското население (Бъчваров, М. и др., 2005; Иванов Й., 2006).

Фиг.1. Основни компоненти на процеса по физическо възпитание.

II. Становище за решаването на проблема

В настоящия доклад демонстрираме как е решен проблемът в МГУ “Св. Ив. Рилски”, където от тази година бе утвърден за изучаване лекционен курс “Спортология и интелект”. Ние осъзнаваме, че споделянето от нас практически опит не е панацея, но той най-малкото ще породи дискусия за по-нататъшното развитие и актуализиране на образователната компонента в процеса по физическо възпитание и спорт в другите висши училища.

В МГУ “Св. Иван Рилски” се обучават общо 1800 студенти в редовна форма на обучение за образователно-квалификационните степени “бакалавър” и “магистър”. Под ръководството на спортната катедра в университета всички студенти изучават “Физическо възпитание и спорт”, като имат възможност да се обучават в различни форми по избран от 9 вида спорт и един комплексен лекционен курс “Спортология и интелект”. Разработени са подробно учебни програми по отделните видове спорт от преподавателите, които са приети от научно-методичен съвет на Хуманитарния департамент. Студентите получават кредити за участието си в процеса на обучение – 0,9 кредита за семестър и завършват учебната година с комплексна оценка.

Важна задача за решаване на проблема с образователната компонента е да се определят формите и съдържанието на преподаване на теоретичните знания. В МГУ “Св. Иван Рилски” на този етап и особено в сектор “Футбол” теоретичните знания, като мотивационна основа са застъпени в уводната част на урока под формата на микролекции от 5 до 7 мин. Тематичният материал,

застъпен в микролекциите, освен с характеристиката на вида спорт, запознава студентите и с въпроси с тематична насоченост:

1. “Спорт, семейна среда и личност”;
2. “Спорт, възраст и социална култура”;
3. “Спорт, здраве, жизненост и работоспособност”;
4. Спорт, самоконтрол и др.

Въпреки тези наши усилия за повишаване образователната страна на процеса по “Физическо възпитание и спорт” в МГУ ние смятаме, че като цяло нивото на образователната компонента до сега не отговаря като цяло на повишените изисквания. От друга страна значителна част от студентите в университета (60-70 студенти годишно от I и II курс) са освободени от практически занимани по спорт, поради здравословни проблеми – т.е. имат временна и трайна невъзможност да практикуват физически упражнения. Анализирайки всичко това ние стигнахме до заключението, че както другите, така и особено тези студенти трябва да бъдат социализирани в образователния процес по “Физическо възпитание и спорт” и да получат съответно своите кредити и оценка по предмета.

В тази връзка от тази година бе разработен и приет от катедра “Физическо възпитание и спорт” и утвърден от учебно-методичния съвет при Хуманитарния департамент лекционен курс “Спортология и интелект” (табл.1). Курсът е включен в основната програма по предмета “Физическо възпитание и спорт”, с годишен хорариум от 46 учебни часа - лекции. Придобиването на тези теоретични знания подготвят и мотивират студентите за ефективно използване на физическите упражнения и спорта като

средство за здраве, жизненост и красота, за физическа, психическа и функционална работоспособност, за побърза и лесна социализация в обществото и т.н.

Таблица № 1.
Учебна програма на курса "Спортология и интелект"

№	МОДУЛИ И МОДУЛНИ ЕДИНИЦИ	Брой лекции часове
I	Философски основи на спорта	12
1.	Исторически и хуманистични корени на спорта – понятиен апарат	2
2.	Социални, държавно-ведомствени и здравно-профилактични аспекти на спорта	2
3.	Спорт, семейна среда и личност	2
4.	Социални сфери на спорта	2
5.	Спортологията като наука	2
6.	Методологични основи на спортологията – медико-биологично начало	2
II	Общетеоретични основи на спорта за всички	18
1.	Инструментарий на спортните занимания – форми, средства и методи	2
2.	Тренировката като адаптационен процес и процес на отражение на равнището на организма	2
3.	Оптимални и стресови въздействия и тяхното отражение върху вегетативната и централната нервна система	2
4.	Оптимални и стресови въздействия и тяхното отражение върху сърдечно-съдовата и дихателна система	2
5.	Спорт, възраст и сексуална култура	2
6.	Възраст, пол, социален статус и цели на спортните занимания	2
7.	Форми, организация и видове спортни занимания за здраве, жизненост, красота, работоспособност и социализация на личността	4
8.	Същност и развитие на основните физически качества при студентите с патологични отклонения	2
III	Приложни основи на спорта за всички	16
1.	Общи основи на самоконтрола за физическа годност на човека	2
2.	Здравно-хигиенни и екологични принципи на спортни занимания на студенти с патологични отклонения	2
3.	Хранене, питеен режим и здравословен начин на живот при занимания със спорт	2
4.	Спорт, стрес, травматология и тяхната здравна профилактика	2
5.	Спортът в лечебната физкултура	2
6.	Специализирани физически упражнения на студенти със заболявания на нервната, дихателната и сърдечно-съдовата системи	2
7.	Специализирани физически упражнения при бременност и послеродовия период	2
8.	Събеседване върху изучавания материал и провеждане на писмен изпит за оформяне на оценка	2

Групите за обучение в курса се оформят като сборни от I и II курс от различни специалности. Часовете се провеждат в удобно за студентите време. През първия семестър са планирани 22 часа лекции, а през втория – 24 часа. Основните модули и модулни единици в учебната програма са представени в табл. 1. Натрупването на кредити от аудиторна и извънаудиторна заетост е представена в табл. 2.

Препоръчана за публикуване от
Катедра "Физическо възпитание и спорт", Хуманитарен департамент

В края на учебната година студентите полагат писмен изпит под формата на тест, съдържащ 10 въпроса или разработват реферат по зададена тема и събеседват върху изучавания материал за оформяне на комплексна оценка.

Таблица 2.
Натрупване на кредити от извънаудиторна дейност.

Код	Вид дейност – извънаудиторна заетост	Кредити – 1 кр. = 30ч.
	Извънаудиторна заетост	1,8
Д.2	Посещение на библиотека	0,2
Д.4	Самостоятелна работа с обучаващи програми	0,2
Д.6	Подготовка за изпит – отнесена за 10 часа лекции	0,7
Д.14	Работа в среда Интернет	0,3
Д.15	Реферирание на научна литература	0,4
	ОБЩО:	1,8
Форма на оценяване: Писмен изпит (тест); Разработка на реферат и събеседване.		

Заклучение

Убедени сме, че включването на нови образователни елементи и форми на преподаване в процеса по "Физическо възпитание и спорт" в МГУ "Св. Ив. Рилски" ще видоизмени и допълни традиционните парадигми, съобразно съвременните изисквания на образователния процес. Практическият опит, който апробираме и споделяме пред академичната общност не е цялостно решаване на проблема. Вярваме обаче, че той ще породи полезна дискусия за по-нататъшното развитие и актуализация на предмета "Физическо възпитание и спорт" във висшите училища.

Смятаме, че днес е силно наложително цялостния учебен процес по физическо възпитание и спорт във висшите училища да включва още две основни неща:

1. Теоретичен модул "Спортология";
2. Теоретичен зачет "Спортология", който да участва във формирането на комплексната оценка.

Така предметът ще допълни съществено образователната си компонента, с което би преодолел досегашното си чисто практическо съдържание и би се издигнал в ранг "академичен".

Литература

- Бъчваров, М. Спортология. С., 2000.
Бъчваров, М., Й. Иванов, Б. Цолов. Спортология на образователната компонента на физическото възпитание. "Спорт и наука", бр. 5-6, 2005.
Бъчваров, М., Б. Цолов, Й. Иванов. Спортологични потребности на българското общество. "Спорт и наука", бр.1, 2005.
Иванов, Й. Образователната компонента в процеса по физическо възпитание и спорт във висшите училища. С., 2006.

МЕТОДИЧЕСКИ ИЗИСКВАНИЯ КЪМ СЪДИИТЕ ПО МИНИФУТБОЛ В ЗАЛА ПРИ НЕЗРЯЩИ

Йордан Иванов

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", София 1700, България

РЕЗЮМЕ: Футболът в зала е най-масовия и динамично развиващия се спорт в Европа и България в последните години. Той се практикува в свободното време от хора с различен социален статус и решава изключително важни социални проблеми. Международната спортна организация на незрящите (IBSA) организира за първи път чрез своята комисия по футбол в зала (Futsal) - първенства и турнири в тази област. В България на този етап има 350 деца и около 60 студенти организирани в спортни клубове, които желаят да практикуват футбола в зала. В този доклад акцентуваме върху основните критерии и методика на обучение на едно от важните звена в организацията и управлението на футбола в зала сред незрящите. Ролята на спортния педагог – футболния съдия, като неделима част от футболната игра.

METHODICAL REQUIREMENTS TO THE MINIFOOTBALL REFERES IN HALL FOR BLIND PEOPLE

Jordan Ivanov

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia, Bulgaria

ABSTRACT: Football game in hall is the most dynamic sport that develops with high speed in Europe and Bulgaria nowadays. It is practiced in the spare time from people with different social status and resolves extremely important social problems. The International Blinds Sport Association (IBSA) organizes for the first time championships and tournaments through its commission for futsal. There are 350 children and around 60 students in Bulgaria, organized in sport clubs, who want to practice football in hall. In this report we want to endorse the main criterion and methodic for training of the most important divisions in organization and management of football in hall among blind people. The role of the sport teacher – the refer as an integral part of the game.

Минифутболът (в зала и на открито) е най-масово и динамично развиващия се спорт в Европа и България, заради своите достъпни и интересни правила и възможността да се практикува на по-малка игрална площ и на различни видове настилки. Минифутболът е навлязъл масово в бита на хора с различен социален статус и особено сред учениците и студентите (Иванов, 2005; Цолов и др., 1998).

Изключително важна роля за развитието на спорта сред незрящите хора и в частност на минифутбола играе международната спортна асоциация на слепите (IBSA). Организацията е учредена през 1981 г. в Париж, като в нея членуват 108 държави от 5 континента и в момента развива 15 спорта. IBSA е член на Международния параолимпийски комитет. Досега чрез своята техническа комисия е организираща 5 (пет) европейски шампионата, в които са участвали 36 страни от Европа.

Тази година към Техническата комисия бе създадена специализирана подкомисия по футбол в зала, чрез която да се подготви и организира за първи път, световно първенство през 2007 г. в Сао Паоло (Бразилия). За популяризирането и масовизирането на тази нова игра IBSA осъществи, с финансовото и организационно съдействие на УЕФА, специализиран проект за развитието на играта и подготовката на кадри, треньори и съдии от 15 държави, между които е и България.

В момента в България има две училища за деца с нарушено зрение, в София и Варна, в които се обучават близо 350 деца, а студентите в София организирани в спортни клубове са около 60.

За да бъде решен проблемът с масовизирането и развитието на минифутбола сред хората с нарушено зрение и тяхното социализиране в обществото е необходимо обслужващите лица на състезателния процес да имат специална подготовка. Това в пълна степен се отнася и за футболните съдии.

Методическите изисквания към ръководството на съдиите в мачовете за незрящи произтича от някои условия, наложени от IBSA и нейните комисии.

В международната практика са познати три категории хора със зрителни увреждания, които участват в спортния календар, в т.ч. и във футболни състезания:

B₁ – напълно слепи

B₂ – имат остатъчно зрение (силуети)

B₃ – ориентиращо зрение

Тук ще обърнем повече внимание върху съдийството на мачове между незрящи от категория B₁ (напълно слепи), тъй като в другите две категории, правилата, методиката на съдийство са еднакви с класическия футбол в зала, с изключение на някои незначителни изменения в игралното поле (вж. фиг. 1).

Характерно за игралното поле при В₁, че отстрани то е ограничено с мантинела висока 1,50 м. Друга особеност е свързана с наказателните удари. За разлика от класическия минифутбол т.нар. втори наказателен удар се изпълнява от по близко разстояние – от 8 м. вместо от 10 м. Характерна разлика има и при акумулирането на нарушенията за едно полувреме, след което се изпълнява този наказателен удар. При незрящи това става след третото нарушение, докато при класическия минифутбол ударът се изпълнява след петото нарушение. Топката е № 4 с обиколка 60-62 см. и тегло (G=510 g.) като характерно за нея е, че има вградено звънче. Играе се 2 x 25 min с 10 min почивка. Смените са неограничени и се извършват при спряна игра с микрофон от III-ия съдия.

Състезателите от един отбор са 10 като задължително двама са вратари. При натрупване на 5 персонални фаула за целия мач, състезател се отстранява и на негово място влиза друг. Състезателите играят задължително със специално пригодени и тествани маски, като съдията проконтролира преди и по време на мача и налага съответно дисциплинарни наказания. При повторно пипане на маската състезателят получава жълт картон, а при сваляне на маската по време на игра без разрешение – червен картон.

Според М.Л. Фернандес – член на комисията на УЕФА – “Сега съдиите имат изключително важна роля в развитието на тази атрактивна игра”. Съдиите трябва да дадат възможност, играта да протича плавно и колкото се може по-свободно.

На последния учебен съдийски семинар се обърна специално внимание на уеднаквяване на критериите за тълкуване и прилагане на правилата на играта. Познаването на основните принципи на съдийската методика позволява на съдиите във всеки един момент на срещата да заемат правилна позиция, да взаимодействат правилно и да вземат бързи и точни решения.

В тази връзка съдиите трябва преди всяка среща да акцентуват на следните въпроси:

- последни изменения и важни акценти в правилата;
- позициониране при игрови ситуации и статични положения;
- избор на позиция и преимуществени решения в наказателното поле;
- контролиране на играчите извън игровата ситуация;
- профилактика и контрол на резервните пейки и на помощник треньорите зад вратите.

Двамата съдии използват диагоналната система като се придвижват близо до страничната мантинела, като всеки съдия контролира и взема решения в своята половина, ако разделим условно терена през центъра по дължина. Постоянно трябва да се осъществява зрителен контрол на състезателите в единоборствата и извън игровата ситуация.

При практическото изпълнение на методиката на съдийстване следва да се спазват следните тактически правила:

- съдиите трябва да са в непрекъснато движение, когато се движи топката;
- да се наблюдава пространството между играчите;
- да се наблюдават действията на играчите без топка;
- да се контролира поведението и действията на всички играчи;
- при прилагане на инструкцията за авантаж да използват преимуществено гласа си – силно чрез реплика - играй авантаж;
- при удар към вратата задължително близкият съдия проконтролира линията на вратата;
- контролирайте местонахождението на топката във всяка ситуация и при необходимост ориентирайте играчите чрез разклащане на топката.

Основен принцип в методиката на позициониране е, че игровата ситуация задължително трябва да бъде между двамата съдии и диагоналния размах при такъв вид състезания е 4-6 м. (защото играта протича по-бавно). Главният съдия с ясен жест над главата показва на времеизмервача момента за спиране на времето при тайм-аут; техническите фаулове; при смяна, наказателните удари, като последните две минути от всяка среща времето се изчиства изцяло.

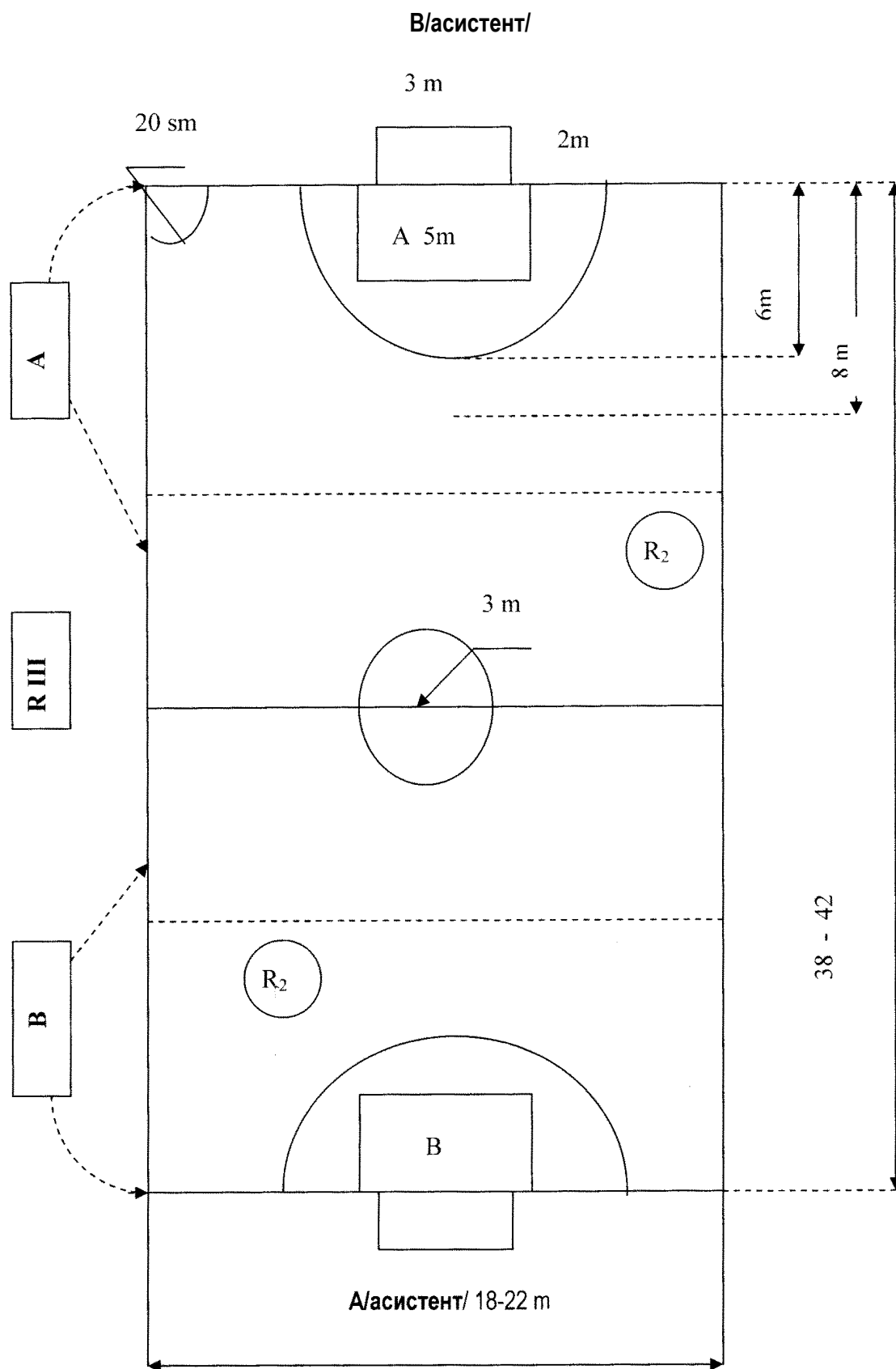
Изключително важно за съдиите в осъществяване на техните функции на терена е яснотата на гласовата комуникация, чрез която ориентират бързо състезателите. Ако топката спре или се наложи играта да се поднови със съдийска топка, съдията е задължен да я разклати и да търкуле топката, за да насочи играчите.

Състезателите по време на срещата са задължени, намирайки се близо до топката и предприемайки единоборство, да използват думата “Voy” (вой) – международно призната. Съдията е задължен да профилира в това отношение, за да се избегнат контузии и при неспазване на това правило да налага персонален фаул, който се акумулира като отборен и играта се подновява с пряк свободен удар.

При ситуации в наказателното и вратарското поле е важно винаги един от съдиите да е на линията на вратата и на линията на вратарското поле, защото при излизане на вратаря от вратарското поле съдията е задължен да отсъди наказателен удар (6 м.).

Съдията контролира и бързото подновяване на играта от странично подаване, ъглов удар (за 4 сек.) като брои на глас. Вратарите нямат право да изпълняват странично подаване, ъглов, свободни и наказателни удари.

За спазване на принципите и духа на честната игра, съдиите контролират и наказват, ако е необходимо с отборен фаул, треньорите за некоректно поведение и даване на тактически указания в неразрешена зона. Условно игралното поле е разделено на три тактически зони, като в средната само старши треньорът дава указания, при нападение пом. треньорът зад вратата насочва нападателите, а противниковият вратар ръководи защитата (фиг. 1).

Фиг. 1. Игрално поле за минифутбол

В заключение смятаме, че поставеният от нас проблем е изключително важен и социално значим. За първи път той се анализира в България, което на практика е едно начало в обучението и квалификацията на съдийските кадри по минифутбол сред незрящи хора. Съдийството като единна и неделима част от футболната игра и изграждането на система за подготовка на съдии, които трябва да се проявяват като педагози и психолози, е необходимо да провокира най-малко обществена дискусия и да активира заинтересованите държавни и обществени организации (Иванов, 2004).

Препоръчана за публикуване от Катедра
"Физическо възпитание и спорт", Хуманитарен департамент

Литература

- Иванов, Й., "Анализ на ръководството на водещи съдии в мачовете от ЕВРО`2004 "Спорт и наука", бр.6 – 2004 г.
Иванов, Й. *Технически слабости, допуснати от "МАГ" (Варна) в турнира за КЕШ`2004 по футбол в зала.* "Известия", С. 2005.
Цолов, Б., Й. Иванов, "Управление на учебно-тренировъчния процес по футбол във ВУЗ", С. 1998.

ЕЛЕКТРОННИ УЧЕБНИЦИ В ОБУЧЕНИЕТО И ВЪЗМОЖНОСТ ЗА ПРИЛОЖЕНИЕ ПО ФИЗИКА

Юлия Илчева

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София, julialil@abv.bg

РЕЗЮМЕ. Във всички сфери на човешка дейност, включително и в сферата на обучение, лавинообразно расте обема на информация. Използването на нови компютърни технологии ще позволи автоматизация на обучението. Така наречените "електронни учебници" са съвременни информационни технологии за обезпечаване на учебния процес и научните иновационни изследвания, отговарят и на новите потребности на личността на обучаемия. Дадени са общи сведения за електронните учебници. Посочени са изисквания към системата "електронен учебник", както и структурната организация. Разгледани са три възможни режима на работа и възможността за използване на електронния учебник като средство за дистанционно обучение. Посочени са предимствата и недостатъците на електронния учебник. Предложени са методични аспекти за използването на електронен учебник в рамките на традиционното обучение по физика.

ELECTRONIC BOOKS IN EDUCATION AND POSSIBILITIES FOR APPLYING THEM FOR STUDYING PHYSICS.

Julia Ilcheva

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia, julialil@abv.bg

ABSTRACT. In all areas of human activity including teaching, the amount of information increases rapidly. The use of new computer technologies will allow education automation. So called "electronic books" are the modern information technologies ensuring the process of education and scientific research for innovations. They also give a good respond to the personal necessities of the students. General information about electronic books is given. Requirements towards the system of electronic book and their structural organization are pointed out. Three possible work regimes are examined and possibilities of the electronic book usage as a distance education medium are discussed. Advantages and disadvantages of the electronic book are indicated. Methodical aspects of electronic book usage in the frame of traditional physics teaching are also proposed.

В условията на лавинообразно нарастване на обема на информацията съвременното образование е длъжно да стане качествено, достъпно, ефективно и иновационно. Динамиката на изменения в обучението като организирана форма на образованието трябва да включва целесъобразно използване на новите информационни технологии.

Според IDC (Компанията IDC - International Data Corporation - водещ доставчик на надежна и важна информация, която помага да се разберат тенденциите в развитието на технологиите в електронния бизнес) пазарът на услугите в областите на електронното обучение в сферата на висшето образование за 2005 година е нараснал до 5 милиарда долара. Разходите включват инвестиции в персонал, апаратно обезпечаване, средства за връзка, а така също и други продукти и услуги, които поддържат електронното обучение. IDC прогнозира, че за 2006 година около 90% от всички колежи и университети в САЩ ще предоставят услуги в областите на електронното обучение. Индустрията на електронното обучение обхваща преди всичко сферите на висшето образование и непрекъснатото обучение (continuing education). В отчета "Дистанционното обучение в сферата на висшето образование: прогноза и анализ на пазара"

(Distance Learning in Higher Education: Market Forecast and Analysis) на IDC количеството на университетите и колежаите в САЩ, предоставящи курсове за електронно обучение са се увеличили с 1.5 хил. за 2000 год. и с 3.3 хил. за 2004 год., а числото на студентите, обучаващи се, използвайки електронни курсове ежегодно нараства с 33% (<http://www.college.ru/>).

Така наречените "електронни учебници" са съвременни информационни технологии за обезпечаване на учебния процес и научните иновационни изследвания, отговарят и на новите потребности на личността на обучаемия. Те са компютърни продукти за обучение, проверка и оценка.

"Електронни учебници" или "електронни издания". Някои автори (Крылов, 2002) предлагат използването на термина "електронни издания", тъй като термина учебник е приет да се използва като печатен такъв. Но думата "издание" също предполага печатна продукция. Допустимо е използването на нови термини, включващи известни понятия, но е необходимо прецизно определение на същността им.

Учебникът по своята същност е конкретизация и представяне съдържанието на учебния предмет.

Електронните и печатните учебници имат общи признаци, които са:

- учебният материал е от определена област на знание;
- учебният материал е на ниво, съответстващо на новите достижения на науката и културата;
- учебният материал е изложен систематично, т.е. представлява завършено произведение, състоящо се от много елементи, имащи смислови отношения и връзки помежду си.

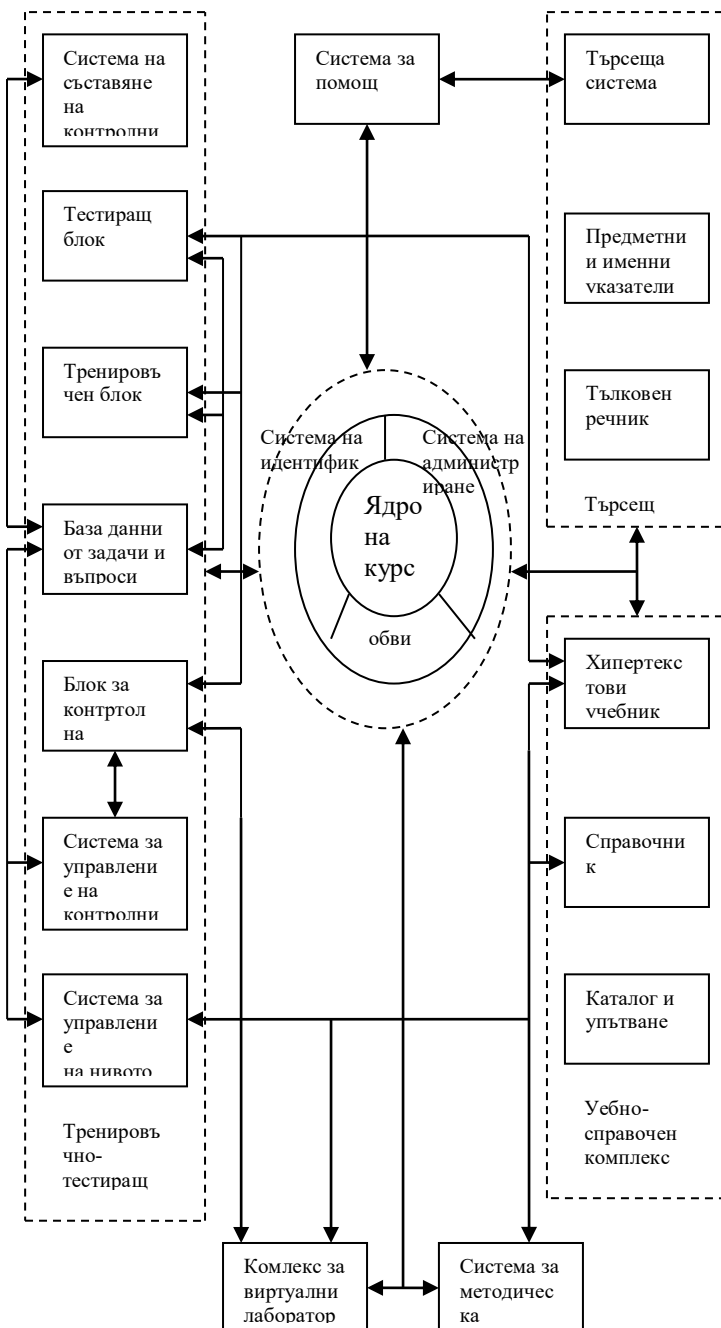
Разликата между електронния учебник и познатият ни е, че първият е компютърно базиран и се основава на съвременната методика и подход, както към учебния процес, така и към обучаемия като отличителните му признаци се свеждат до:

- електронният учебник по конкретен учебен предмет може да съдържа материали на няколко нива на сложност, при това е разположен изцяло само на един лазерен компакт-диск, съдържащ илюстрации и анимации към текста, многовариантни задачи за проверка на знанията в интерактивен режим за всяко ниво;
- осигурява индивидуално информационно пространство;
- нагледността в електронния учебник е много по-висока, отколкото в печатния;
- разнообразни многовариантни задания и тестове с различна степен на сложност в интерактивен и обучаващ режим като при неверен отговор е възможно да се даде верния и то с разяснения и коментари;
- учебен тренажор;
- по своята структура електронните учебници са открити системи, т.е. в процеса на използване могат да се допълват, коригират и модифицират;
- в зависимост от целите на разработка и за обезпечаване на многофункционалността при използване, електронните учебници могат да имат различна структура.

Структурна организация на електронния учебник е йерархично подреждане на компонентите, както и взаимоотношенията между тях. Компонент на структурата може да се нарече определен универсум, който има прагматическа ситуационна значимост, т.е. дидактически детерминирана ситуация за пресъздаване на дадено състояние на процеса на обучение. Функционално приемливото за достигане на образователните цели състояние е компонент на структурата на електронния учебник – съставна част от цялостта, която част функционира в режим на поддържане и развитие на процеса на обучение при изменящи се конкретно във времето външни цели. Стереотипността на компонентите и тяхната структура са нещо относително. Компанията "ФИЗИКОН", която разработва образователни програмни продукти, съчетавайки Интернет-технологии с иновационната педагогика и която компания е член на Open Teach Group, обобщава следната батрология на компонентите на структурата на електронния учебник:

- ядро;
- илюстриран учебно-справочен комплекс с индивидуални за всеки ученик настройваеми образователни траектории;

- комплекс виртуални лаборатории и интерактивни модели;
- тестови комплекс, интегриран с база данни от въпроси и задачи;
- търсещ комплекс;
- система за помощ;
- система за методическо поддържане (<http://www.college.ru/>).

Ядрото на електронния учебник, който по своята същност е конкретизация и представяне съдържанието на учебния предмет, е управляващ модул, интегриращ всички други в едно цяло.

Учебно-справочният комплекс включва хипертекстово съдържание. Хипертекст – това е способ за нелинейно изложение на текстовия материал, при което в текста има отделни думи, свързани с определени текстови фрагменти. В хипермедийната система в качеството на

фрагменти могат да се използват изображения, а информацията може да съдържа текст, графика, видеофрагменти, звук. Възможността за избор на елемент от меню позволява отклонение от линейното описание, т.е. ползвателя на електронния учебник самостоятелно управлява процеса на получаване на информация. Използването на хипертекстови технологии удовлетворява някои от изискванията към електронния учебник като структурираност, удобство в обръщенията, сравнително лесна коригируемост, но притежават, в повечето случаи, неудачен дизайн, компониране, структура и т.н. Най-често използваните хипертекстови формати са HTML, DHTML и PHP.

Учебно-справочния комплекс изисква:

1. Информацията, която се предлага, да бъде оптимално структурирана със завършени фрагменти, включващи ограничен брой нови понятия.
2. Отделяне на шрифтове или фонове с цел облекчаване на визуалното търсене.
3. Всеки фрагмент, съвместно с текста, да представи информацията в аудио – или видеовид (“жива лекция”), възможност, която ще позволи да се акцентира върху този материал от курса, което е трудно постижимо в обикновения учебник. Задължителен елемент на интерфейса за “живата лекция” е повторението ѝ от произволно място.
4. Използването на аудиоинформация. Аудиозаписите са често използвани средства за обучение, които улесняват студентите да говорят, тъй като все повече се осъзнава важността на говоренето и като средство за обучение, и като умение, което те трябва да развиват. В много случаи аудиоинформацията се явява основна съдържателна част на електронния учебник.
5. Използването на видеоинформация или анимация. Видеоето е потенциално мощно образователно средство, което може да бъде използвано да илюстрира съдържанието на курса. Важно изискване за неговото използване е ограничението му до няколко минути с цел поддържане на вниманието на студентите. Гледането на неинтерактивно видео е пасивна дейност, която дава възможност на обучаемите да не внимават.
6. Да е допустимо текстовата информация да дублира част от “живата лекция”.
7. Да се предостави възможност за разпечатка на части от текста.
8. Да съществува възможност за промяна на части от текста, качество особено полезно за бързо променящите се специални курсове.
9. На илюстрациите, които представляват сложни модели или устройства, е задължително да има мигновено подсказване, появяващо се или изчезващо синхронно с движението на курсора върху отделни елементи на илюстрацията (карти, схеми, чертежи и др.).
10. Да се използва многопрозорец интерфейс, когато във всеки прозорец е представена свързана информация или да се отделят определени информационни зони на един екран.
11. Текстовата част да съдържа многочислено преплитащо се препращане, позволяващо съкращаване на времето за търсене на необходима информация.
12. Включване на специализиран тълковен речник по дадената предметна област.

Виртуалните лаборатории и интерактивни модели са особено значими за естествените науки. За физиката е необходимо те професионално и достоверно да отразяват физичните закони. Лабораториите включват виртуални постановки – обекти, инструменти и прибори, които да позволяват регулиране на параметрите и получаване на достатъчно количество експериментални точки. Положителен момент в тяхното използване е обезпечаването на едновременно работа на няколко студентски екипа. Например в Московския държавен технически университет за обучението по физика е разработен електронен учебник със заглавие “Открита физика”, съдържащ виртуален физически практикум с удобен и разбираем за студентите интерфейс. Виртуалният физически практикум се реализира в аудитория, оборудвана с 8 – 10 компютъра (всеки компютър замества 18 експериментални постановки), обслужващи студентски групи, сформирани 8 екипа по 3 – 4 студента във всяка. Високият икономически ефект на такава лаборатория е безспорен. Тя е еквивалентна на 144 експериментални постановки (<http://www.college.ru/>). Използването на виртуалния физически практикум е опит, доказващ че студентите приемат експерименталната работа с използването на компютри. Не са малко случаите, в които те забравят, че работят не с реални обекти, а с модели (компютърни програми, които позволяват имитиране на физични явления, експерименти или идеализирани ситуации, които се срещат в задачите). Препоръчано е в новите версии по-широко да се използват възможностите на мултимедийните системи за изображение на реалните обекти в експеримента, вместо техните схемни образи.

Тестовият комплекс, интегриран с база данни от въпроси и задачи, включващ система за съставяне на контролни задачи, тестови блок, тренировъчен блок, база данни със задачи и въпроси, блок за контрол на знанията, система за управление на контролните работи и система за управление нивото на сложност, е с прерогатив над другите компоненти, тъй като показва денотата (десигната) на целта, т. е. резултата от дейността. Оценяването удостоверява равнището на постиженията на студентите, сравнявайки ги с определени изисквания. Чрез това се осъществява своеобразна “акредитация” на личността в системата на социално-професионалните отношения и заедно с това се регулират познавателните усилия на учащите се (1, с.12-16). С оценяването се обозначава равнището на компетентност и се насочва познавателната дейност на студентите за постигане на тази компетентност.

Търсещият комплекс включва речник (термини, разположени в азбучен ред, с кратки определения), предметен и именен указател, система за търсене по ключови думи и др.

Системата за помощ е важен компонент, който е в пряка връзка с ядрото и търсещият комплекс. В блока могат да влизат система за активно помагане, изпълняващо се в прозорец за помощ, книжно издание, съдържащо инструкция за използване на електронния учебник, списък на характерните грешки при работа на начинаещи потребители и описание на начините за избягването им или отстраняване на последствията.

Последният компонент - системата за методическо поддържане или Интернет – версия на електронния учебник трябва да има следните възможности за преподавателя – достъп до допълнителни учебно-методически материали, разработени от автора на курса; получаване и обмен на нови методически материали, разработени от самите преподаватели; обзор на Интернет ресурсите и за учащите – достъп на обучаемите от отдалечените райони на страната до образователните ресурси и консултации на преподавателя; възможност за участие в дистанционни олимпиади и конкурси.

Режимите на работа на електронния учебник според установяване на резултатите от обучението, т.е. проверката могат да бъдат:

- обучение без проверка;
- обучение с проверка, при която в края на всяка глава (параграф) на обучаемия се предлага да отговори на няколко въпроса, позволяващи да се определи степента на усвояване на материала;
- тестови контрол, предназначен за краен контрол на знанията с поставяне на оценка.

Режимите на работа на електронния учебник предоставят възможност за използването им като средство за дистанционно обучение (ДО).

Според повечето теоретици на ДО отличителните характеристики на обучението са две – физическата дистанция (разделеност) между преподавател и учащ (-и) и новата длъжност на преподавателя, който контактува от разстояние с обучаемия (-те) чрез кореспонденция, телефон, компютърна връзка (диалози в режим на реално време), e-mail (електронна поща), телеконференции и др. ДО използва технологии, които най-общо могат да бъдат разделени на:

- неинтерактивни (печатни материали, аудио-, видеоносители);
- компютърни средства за обучение (електронни учебници, компютърни тестове, нови мултимедийни средства);
- видеоконференции – развитие на средствата за телекомуникации по аудио канали, видео канали и компютърни мрежи.

Основен фактор при избора на информационна технология като средство за обучение трябва да бъде нейния образователен потенциал. Необходимо е и добро познаване на съответните базови характеристики. За компютърно-базираните технологии, към които принадлежат и електронните учебници е характерна средна степен на комуникационна интерактивност; ефективно използване на времето; обучаване с индивидуално темпо; автоматизирана задължителна проверка на текущите знания; безстресова среда за самооценяване и сравнително ниска цена за реализиране.

Използваните електронни учебници в ДО трябва да осигурят:

- индивидуализация и диференциация на процеса на обучение (индивидуален подход към обучаемия и диференциране на процеса на обучение);

- контролируемост на обучаемия с диагностика на грешките и обратна връзка;
- обезпечаване на самоконтрола и самокорекцията на учебно-познавателната работа на студента;
- демонстриране на визуална учебна информация;
- моделиране на процеси и явления;
- провеждане на лабораторни работи, експерименти и опити в условията на виртуална реалност;
- усвояване на умения за вземане на оптимални решения;
- повишаване на интереса към процеса на обучение и др.

Съгласно спецификата на ДО, електронният учебник е включен в една от използваните класификации на методи (Илчева и Димитрова, 2005) към така нар. 1) Методи на обучение чрез взаимодействие на обучаемия с образователните ресурси. Характерен е мултимедийен подход, при който с помощта на разнообразни средства се създават образователни ресурси: печатни, аудио-, видеоматериали, а за електронните университети – учебни материали, които се доставят по компютърни мрежи.

- интерактивни бази данни;
- електронни периодични издания;
- компютърни обучаващи програми (електронни учебници).

Електронният учебник, който е предназначен за ДО, съдържа учебен материал, разделен на независими тематични модули, всеки от които представлява определена тематична област, т.е. отделна относително завършена логико-дидактическа част. Обучаемият може да избира вариант на обучение: да изучава пълния курс по предмета или да изучава само конкретни теми. Всеки модул съдържа:

- наименование на темата;
- формулиране на конкретни цели;
- методически указания за порядъка и последователността на изучавания материал в модула;
- теоретичен учебен материал;
- междинни упражнения и тестове за самопроверка, възможност за препращане за правилните отговори, за да могат обучаващите да проверяват и управляват своето обучение;
- упражнения и тестове за краен контрол.

Електронният учебник е определен за някакъв краен срок (в зависимост от трудоемкостта на курса), съгласно който обучаващия трябва да състави свой персонален план на обучение.

Предимствата на електронните учебници са:

- осъществява практически мигновена обратна връзка;
- бързо намиране на необходима информация, включително и контекстно търсене, което в традиционните учебници е трудно;
- икономия на време при многократно обръщане към хипертекстови обяснения;
- съвместно с кратките текстове – показва, разказва, моделира и т.н., в което се проявяват

възможностите и преимуществата на мултимедийните технологии;

- позволява бърза, но съобразена с темпа на работа на конкретния индивид проверка на знанията по определен раздел.

Като недостатък може да се посочи не съвсем добрата физиологичност на дисплея като средство за възприемане на информацията.

За организиране на компютърното обучение по физика са необходими не само разнообразни компютърни програми по предмета, но и конкретни методически разработки на отделни теми с използването на тези програми.

Според С. Любомирова и Л. Лазаров, катедра "Педагогика", ВТУ "Св. св. Кирил и Методий" технологията на създаване на електронен учебник включва осем последователни стадии:

1. Формулиране на целите на изучаване на курса.
2. Определяне с помощта на поелементния анализ на компонентите на съдържанието на учебния материал.
3. Определяне последователността на изучаването на елементите на съдържанието.
4. Представяне на целите на учебния модул във вид на планирани резултати на обучението.
5. Разработване на целевата програма на учебния модул с посочване на модела за дейност на преподавателя и учащия се.
6. Методика на изграждане на система за контрол на знанията в електронен учебник.
7. Дизайн на електронния учебник.
8. Информационно попълване на електронния учебник.

В зависимост от целите на обучение електронните учебници могат да бъдат :

- предметно-ориентирани ЕУ;
- предметно-ориентирани ЕУ за изучаване на отделни раздели на даден учебен предмет при непрекъснато изучаване на учебния материал;
- предметно-ориентирани електронни тренажори с наличие на справочен учебен материал;
- електронни автоматизирани системи за развитие на способностите.

Примерен електронен учебник за физичен експеримент в обучението трябва да съдържа различни раздели от областта на физиката, например механика, електромагнитни явления и молекулярна физика. Всеки раздел трябва да съдържа следните компоненти:

- моделиране на физичните експерименти за изследвания и демонстрации на физичните закони и явления;
- познавателен материал по съответните раздели на физиката;
- задачи и тестове за контрол на усвоените знания;
- терминологичен речник или справочник по физика;

- математически апарат, необходим за усвояване на отделните теми на курса;
- историческа справка за откритието и изследването на конкретното физическо явление.

Всички раздели на курса и техните компоненти са взаимосвързани и се намират в обща програмна обвивка. Всеки компонент в даден раздел на електронния учебник трябва да е достъпен за ползвателя от всеки друг компонент във всеки един момент на работа.

При разработване на съдържанието на отделните раздели и теми на електронния учебник е необходимо учебния материал да се представя по степен на сложност. В хода на работа е необходимо:

- да се отдели основното ядро на учебния материал;
- да се отделят второстепенните моменти в изучавания учебен материал;
- да се прецедират връзките с други теми на учебния курс;
- да се включат многовариантни различни по сложност задачи към всяка тема;
- да се изберат илюстрации, графики, демонстрации, анимации и видеофрагменти към понятията, формулировките, събитията и т.н.

Водещо начало, когато се подготвя сценария на електронния учебник – разпределението на съдържанието на учебния курс по отделни кадри и процесуални части (всичко, което е необходимо да се представи на екрана на монитора за разкриване и демонстрации на съдържателните части) – трябва да бъде отделянето на тези аспекти в обучението, които активизират познавателния интерес на обучаемите. За развитието на познавателния интерес, за повишаване на мотивацията за учене, за активизация на зрителната и емоционалната памет принос имат хипертекста, анимацията, звука, графиката и други компоненти на мултимедийните технологии. Подготвеният сценарий се предоставя за програмиране, т.е. за реализация на компютър. В зависимост от целите на електронния учебник се избират и електронните носители, и програмния език. Електронни носители могат да бъдат дискета, компактдиск и Интернет среда. При програмирането се препоръчва участието на психолог и дизайнер.

Задължителен етап от технологията на създаване на електронния учебник трябва да бъде апробацията. Необходимо е електронния учебник да се апробира в условията на учебното заведение за което е създаден. Това позволява намиране и коригиране на незабелязани от разработчика грешки и неудобства в експлоатацията.

Заклучителен етап в технологията на създаване на електронния учебник трябва да бъде разработването на методическо пособие за ползвателя, което може да съдържа следните материали: съдържание на отделните програмни модули; задачи и тестове, предлагани за решаване след изучаването на всяка тема; примерно тематично планиране с указани места за използване на дадения електронен учебник, инструкции за работа с електронния учебник, необходима конфигурация на компютъра за инсталация на електронния учебник и др.

Електронните учебници са учебници от нова генерация, предназначени за новите потребности на учебния процес. За ефективното функциониране на обучаемия в електронната система на обучение от особено значение са методите на визуализация на изходните данни, получените междинни резултати, обезпечаващи единната форма на представяне на текуща и крайна информация във вид на изображения, адекватни на зрителното възприятие на човека и удобни за еднозначно тълкуване.

Препоръчана от катедра "Физика", ГПФ

Литература

- Илчева, Ю. И К. Димитрова. 2004. Дистанционно обучение във ВУЗ. Доклади на научна сесия с международно участие ВСУ "Любен Каравелов".
- Крылов, А. 2002. Земля и небо становится ближе. Школьное обозрение. М., №2. 48-50.
- <http://www.college.ru/>

КОНТЕНТ-АНАЛИЗЪТ И ИЗГРАЖДАНЕТО НА ИНТЕЛЕКТУАЛНИ КАРТИ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ФИЗИКА

Юлия Илчева

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София, juliail@abv.bg

РЕЗЮМЕ. Традиционната методика на обучението по физика използва субективен подход към съдържанието и смисъла на дидактическото понятие анализ на учебното съдържание. Контент-анализът е надежден метод за обективен анализ на физичното учебно съдържание. Направен е кратък исторически преглед на термина content-analysis. Посочени са и определения от различни изследователи в тази област. Разграничени са двата вида анализи: количествен и качествен контент-анализ. Изброени са етапите на контент-анализа и възможните видове единици. За изчисляване на резултатите от контент-анализа са предложени специално разработени формули. Контент-анализът е използван за изграждане на интелектуални карти. Те улесняват развитието на интелекта, който е резултат на обучение. Посочени са предимствата и недостатъците на интелектуалните карти в обучението по физика.

CONTENT-ANALYSIS AND INTELLECTUAL CARDS FORMATION IN PHYSICS EDUCATION

Julia Ilcheva

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia, juliail@abv.bg

ABSTRACT. Traditional methods in physics education use subjective approach towards the content and meaning of the didactic term "analysis of educational content". Content-analysis is a promising method for objective examination of the physics educational content. A brief historical review of the term "content-analysis" is made. Determinations from different investigators of this scientific area are pointed out. Two types of the analysis are distinguished: qualitative and quantitative content-analysis. Content-analysis stages and possible units are also listed. Specially developed formulas for calculating of the content-analysis results are proposed. The content-analysis is used for intellectual cards formation. They facilitate intellect's development which is a result from education. Advantages and disadvantages of the intellectual cards in physics education are indicated.

Традиционната методика на обучението по физика използва субективен подход към съдържанието и смисъла на дидактическото понятие анализ на учебното съдържание. В специализираната литература по методика на обучението по физика не е посочено операционализирано определение на термина анализ на учебното съдържание. Тази неопределеност поражда формален подход към използването му. Необходимо е уточняване на метода дидактически анализ на учебното съдържание за пълна съответственост с изискванията на новите парадигми на обучението.

Контент-анализът може да се приложи като надежден метод за обективен анализ на физичното учебно съдържание.

Контент-анализът се определя като анализ на явното и скритото съдържание на определен обем от съобщен материал чрез класификация, таблици диаграми и оценяване на ключовите символи и теми, за да се установи неговото значение и вероятен ефект (Костова, 1998).

Думата "контент" (от англ. contents) означава съдържание, съдържимо.

Контент-анализът е метод за качествено-количествен анализ на съдържанието на документи с цел разкриване или измерване на различни факти и тенденции, отразени в тези документи (Богомолова и Стефаненко, 1992). Под документи трябва да се разбира не само официален текст (инструкция или правов закон), а всичко написано или произнесено, т.е. обект на комуникация.

Съществуват два основни метода за анализ на документи: неформализован (традиционен) и формализован (контент-анализ). Традиционният анализ е интуитивен анализ, основава се на възприятия, разбирания, осмисляния и интерпретация на съдържанието на документите в съответствие с целта на изследването.

Формализованият анализ е основан на разкриване на някои количествени, статистически характеристики на текстовете, които отразяват съществени черти на обекта на изследването.

Терминът content-analysis е употребен за първи път в края на XIX и началото на XX век в американската журналистика от имена като Б. Метю, А. Тенни, Д. Спид, Д. Уипкинс и др.

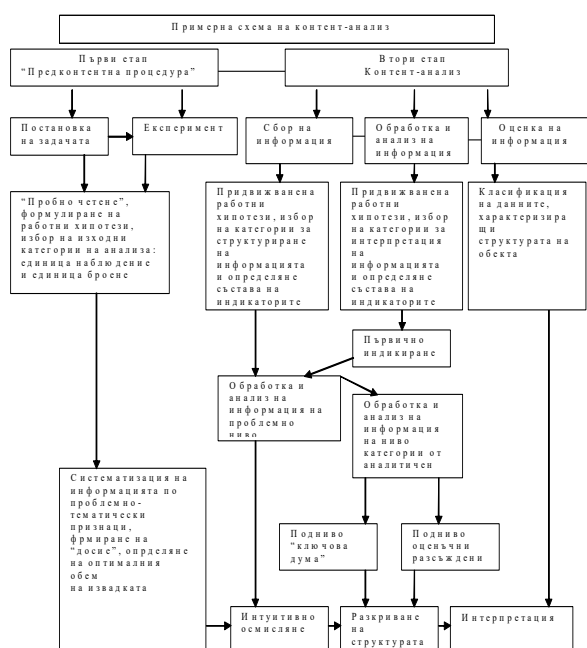
В методологията този термин се въвежда от Г. Ласуел и Ж. Кайзер в началото на 60-те години. Е. Морен е продължител на "кайзеровското направление" на контент-анализа в методологията. Тя въвежда термина "единица

информация” – семантичен блок, съдържанието на който отговаря на въпроса: ”За какво се говори?” Този термин позволява изучаването на каквито и да е форми на организация на текстовия материал, както на терминологично ниво, така и на ниво фрази, абзаци, статии и книги. Е. Морен е създател и на идеологията ”семантически групи”, които според нея трябва да се отчитат по тематичен признак. Тя е разработила концепцията ”тон” на материала, която се определя социометрически: ”положителна информация”, ”отрицателна” и ”неутрална”.

Контент-анализът е метод, който принадлежи към групата на интердисциплинарните методи. Използва се като научноизследователски метод в областта на историческите науки, социологията, психологията, педагогиката, политологията и др.

Педагогиката прилага този метод при анализ на учебно съдържание, включено в учебниците, при обработка на резултатите от различни протоколи, интервюта, писмени разработки и т.н.

Методиката на контент-анализа се описва като съвкупност (комплекс) от изследователски процедури, направлявани от формирането на абстрактния обект на изследване и формулиране на неговите конкретни задачи до интерпретация на резултатите и тяхната статистическа обработка (Лебедев и Рывкин, 1973):

Междудисциплинарният характер на контент-анализа като метод изисква доброто познаване на неговата методическа последователност.

Според Г. Бижков етапите за реализиране на контент-анализа са:

1. Разработване на концепция за изследването.
2. Предварително изпробване.
3. Провеждане на анализа (Бижков, 1995).

Детайлизирано представяне на етапите на контент-анализа може да бъде: определяне на целта и задачите на

изследването; теоретичната основа; обекта на изследване; разработка на категориалния апарат; набор от съответстващи качествени и количествени единици; съставяне на кодировъчни инструкции; пилотажна кодировка на текста; заключение от предварителното изследване; кодировка на целия масив от изследваните текстове; статистическа обработка на получените количествени данни; интерпретация на получените данни на основата на задачите и теоретичния контекст на изследването.

Контент-анализа по своята логическа същност е аналитико-синтетичен метод. Анализираният текст първо се разчленява на по-малки единици за наблюдение, след което те се преброяват и синтезират отново в по-големи смислови цялости.

Контент-анализът, по мнението на някои специалисти (Вейтман, Шапиро и др.), може да се нарече ”текстуално кодиране”, тъй като предполага получаването на количествена информация за съдържанието на документа на основата на кодиране.

Същността на контент-анализа, като изследователски метод, се състои в преминаване от многообразен текстов материал към абстрактни модели на съдържанието на текста. В такъв аспект контент-анализа се явява една от номотетичните процедури, използвани в сферата на приложение на идеографическите методи.

Според начина на провеждане контент-анализът може да бъде разделен на количествен и качествен.

При количественият контент-анализ се анализира честотата на присъствие в текста на дадени единици. Основната му характеристика се състои в това, че се разглежда и прилага преди всичко като техника за получаване на количествени данни за насоката, съдържанието, немерението (латентно или не) на комуникационния процес, заложен в анализирания текстове.

Определенията за качествен контент-анализ не са достатъчно прецедирани. В повечето от тях се казва, че провеждането на качествен контент-анализ се извършва на основата на някакви налични в текста факти, т.е. интерпретация на съдържанието на текста. В такъв смисъл качественият контент-анализ се нарича интерпретативен.

Според 3. Ламнек (Бижков, 1995) основните характеристики на качествен анализ са:

- а) отвореност, както по отношение на теоретичната концепция, така и изследваните лица, обекти, на ситуацията, на използваните техники и процедури;
- б) комуникативност, при която се изхожда от разбирането, че социалната действителност се определя от комуникацията, следователно всичко социално изследване трябва да бъде в състояние да я обхване в различни условия и ситуации;
- в) естествен характер на комуникациите и ситуациите, които се изследват, а не изкуствен, лабораторен;
- г) интерпретативност, в смисъл на възможно най-точно разбиране и обхващане на изследваните ситуации, структури. Получените данни се използват

не само за проверка на предварително формулирани хипотези, но и за нови такива.

Количественият контент-анализ притежава обективен характер, откъдето и широки области на приложение. В специализираната западна литература контент-анализът се разглежда само като количествен метод. Според редица специалисти (<http://esocio.narod.ru/lesson03.htm>) той може да се нарече "текстово кодиране", тъй като предполага получаване на количествена информация за съдържанието на документа на основата на нейното кодиране.

Класическият контент-анализ включва: задаването на модел за кодиране, систематическо събиране на данни, анализиране и оценка по предварително определени, единни и постоянни за всички тях скали, които позволяват да се представят качествените (словесни) данни в квантифицирана форма.

Количественият контент-анализ се интересува от честотата на появяване в текста на определени характеристики на съдържанието, а качественият контент-анализ позволява да се правят изводи даже на основата на единствено присъствие или отсъствие на определени характеристики на съдържанието.

Съществуват множество различия между количествените и качествените данни. Едните в голяма степен са ориентирани към създаването на съждения, а другите - за оценка на значимостта или тестиране на тези съждения. Различията в природата на двата типа данни са причина качествените изследвания (изследвания, основани на сбора и анализа на качествените данни) да са свързани в голяма степен с етапите на генериране или построение на теорията, а количествените изследвания – с нейната верификация (Клюшкина, 2000).

Според В. Ядов (Ядов, 1999) е възможно количественият контент-анализ да се пренебрегне само в случаите, когато главната цел на изучаване е всеотнасна съдържателна интерпретация на материала.

Качественият и количествен контент-анализ се основават на експлицитно формулирани правила за извършване на изследванията.

В специализираната литература съществуват много опити за класификация на единиците на контент-анализа, но общопризната, достъпно обоснована и всеобхватна таксономия все още няма. За обозначаване на различни единици се използват разнообразни термини. Изключение прави основната единица – категория, която е призната от всички автори.

Според Н. Богомилова и Т. Стефаненко (Богомилова и Стефаненко, 1992) единиците на контент-анализа могат да се разделят най-общо на:

- качествени;
- количествени.

Към първата група принадлежат всички единици, които отговарят на въпрос КАКВО трябва да се вземе под

внимание в текста, а към втората – всички, които отговарят на въпросите КАК и КОЛКО.

Категориите и техните референти в текста (индикатори) могат да бъдат разглеждани като качествени единици на контент-анализа. Допустимо е категориите да бъдат разделени на по-малки качествени единици – подкатегории.

Категориите трябва да отговарят на следните изисквания:

- а) подходящи - да съответстват на поставените цели и изследваното съдържание;
- б) изчерпателни - да отразяват достатъчно пълно смисъла на основни понятия на определеното съдържание, съгласно задачите на провежданото изследване;
- в) взаимоизключващи - едно и също съдържание (в еднакъв обем) не трябва да се включва в различни категории;
- г) надежни - между респондентите трябва да съществува единомислие за всяка част към коя категория трябва да принадлежи. Според Ф. Майринг (Mayring, 1983) надеждността е точност, възможност за повторение и стабилност на резултатите.

Изискването за надеждност, както и изискванията за обективност и валидност се отнасят и за познавателните и диагностични качества на метода контент-анализ като цяло.

Качествени единици на контент-анализа могат да бъдат: дума; предложение; тема; идея; автор; част от текст и др.

Количествената единица на анализа трябва да регистрира честотата (регулярността) на появяване на признака категория на анализа в текста. Възможно е количествената единица да бъде число, определена дума или тяхното съчетаване, печатни знаци, страници, абзаци и др. Тези единици се наричат още и единици на преброяването и като такива се разделят на: време-пространство; честота на срещане и наличие/отсъствие (Бижков, 1995).

В случаи, когато контент-анализа е единствен метод на информация се препоръчва като необходимост да се работи не с една, а с няколко единици.

За статистическа обработка на получените количествени данни на контент-анализа се използват конкретно разработени формули и специализирани компютърни програми. Обикновено за анализа на математическата информация се използват процентни и честотни разпределения, многообразни коефициенти на корелация и други методи, използвани в социално-педагогическите изследвания. Конкретно за оценка на "относителното тегло" на смислова категория в общия обем на текста, А. Алексеев (Ядов, 1999) предлага следната формула:

$$Y_{KC} = 100\% \frac{K_{ГЛ} + K_{ВТ}}{\sum (2K_{ГЛ} + K_{ВТ})} \quad (1)$$

където:

Y_{KC} - "относително тегло" на дадена смислова единица;
 $K_{ГЛ}$ - число на случаите, когато смисловата единица се е оказала главна;
 K_{BT} - число на случаите, когато тази смислова единица се оказва второстепенна;
 $\sum$ - сума на анализирания текстове.

Предложената функционална зависимост показва нивото на интензивност на представената в текста определена тема. Съществуват и други специално разработени за контент-анализа формули като коефициент на Янис, предназначен за изчисляване на съотношението между положителните и отрицателни оценки, съждения, аргументи и т.н.

Техниката на контент-анализа може да бъде: обобщение, експлициране и структуриране (Mayring, 1983). Структурирането е основна техника, имаща за цел да извлече и представи определена структура на анализирания материал в съдържателен план. Основните форми на структурирането са: формално, съдържателно, типизиращо и скалирано. Структурните компоненти (раздели, глави, параграфи) следват от логическата структура на съдържанието. Те могат да бъдат представени от така наречените "интелектуални карти", които се явяват едно от приложенията на контент-анализа в обучението по различни учебни предмети.

В специализираната литература "интелектуалните карти" се наричат още "мисловни карти" (от англ. mind map), "карти на знанието" и "информационни карти".

"Интелектуалните карти" са удобен начин за изобразяване на процеса на общото системно мислене с помощта на схема. Те са проста и ефективна техника. Използват се от ученици, студенти и преподаватели (<http://bg.wikipedia.org/>).

В свободната многоезична електронна енциклопедия Уикипедия (създадена през 2001г.) са посочени следните правила за създаване на интелектуална карта:

- Колкото по-голям е листът, толкова по-добре – минимум А4, разположен хоризонтално.
- В центъра му разположете образ на проблема (задачата), централната идея.
- От центъра излизат дебели разклонения с надписи – те означават главните раздели на картата.
- Основните разклонения имат подразклонения, свързани с ключови думи.
- Желателно е да се използват печатни букви
- По възможност се вмъква разнообразна визуална декорация – форми, цветове, обем, шрифт, стрелки, изображения.
- Важно е да се изработи индивидуален стил.

По-голяма детайлизираност на правилата е посочена в книгата "The Mind Map Book" (1993) на Т. Бузан и В. Бузан. Авторите препоръчват използването на базисни

организиращи идеи - БОИ (Basic ordering ideas), за постигане на ред и яснота:

- основни въпроси: кой, кого, какво, как, къде, кога, защо;
- подразделения: теми, раздели, глави;
- свойства: характеристики, особености на обектите, явленията;
- история: хронология на събитията, развитие във времето;
- устройство: външно, вътрешно;
- функции: предназначение, роля на обектите;
- процеси: как се извършват функциите;
- оценка: колко добро (ползено, правилно) от гледна точка на..;
- класификация: взаимовръзки;
- дефиниции: същност, значение;
- личности: участие, характерология;
- йерархия: ред и подчиненост (по-обща и по-малко общи понятия родови, видови, водещи идеи, теории; структура на знанието).

При създаването на интелектуални карти като най-оптимален вариант се препоръчва използването на думи, образи и различни символи като техниката най-общо включва: започване с ядро – централен образ или дума, от което излизат лъчи (линии), които са свързани с ключови думи или ключови образи, инициращи нови лъчи за нови асоциации.

Интелектуалните карти са основа за писане, преразказване, съчинение и творчество. Те дават технологията за извършване на изброените действия, но не са крайния продукт. Необходима е аргументирана преценка, относно ефективността на прилагането им в образователния процес, тъй като традиционното писане, развиващо логическото мислене на обучаемите е един от задължителните компоненти.

В обучението по физика интелектуалните карти могат да се използват за: изучаване на нови знания; решаване на даден проблем; откриване на взаимовръзки; преговор на учебен материал; обобщение на учебен материал; оценяване на обучаемите; самооценяване, предполагащо самоанализ, самокритичност и самоуправление; самоконтрол и самопроверка; вземане на решения; планиране на следваща учебна дейност; стимулиране на мисленето и творчеството и др.

Лекциите по физика (и всички технически, и математически дисциплини), които се четат от преподаватели в университетските аудитории се състоят от последователни, но сложни за усвояване теми за повечето студенти. Много от студентите не успяват да извършват едновременно няколко сложни операции като прослушване на темата, конспектиране на темата, разбиране и запомняне (свързване на новопостъпилата информация с предходна, преработена). Монотонността на словото уморява, както при писане, така също и при четене на записките. В такъв аспект, за повишаване на ефективността на учебната работа на обучаемите, на невербалната комуникация, подходящ за използване е методът на асоциациите, основаващ се на теорията на

лъчистото мислене и визуално представящ се с реализирането на интелектуалните карти.

Значенията на интелектуалните карти при конспектиране са: мнемонично (подпомагат запаметяването), аналитично (анализ на информацията, открояване на структурата, на основните организиращи идеи), креативно (взаимодействие между информацията отвън и информацията отвътре), комуникативно (основните мисли на автора и спонтанните мисли на слушателя; разговор между интелекта на лектора и слушателя).

Контент-анализът и изграждането на интелектуални карти влияят положително върху развитието на интелекта, на който се дължат функции като способност за обучение, способност за опериране със символи и способност за активно овладяване на закономерностите на околната действителност.

Литература

- Богомолова, Н. и Т. Стефаненко. 1992. *Контент-анализ*. – М., Московского Университета. 36с.
- Клюшкова, О. 2000. Построение теории на основе качественных данных (из истории развития методологического направления) // *Социс. №10, 14с.*
- Костова, Здр. 1998. *Как да учим успешно. Иновации в обучението*. С. Педагог. 63с.
- Лебедев, Р. и Р. Рывкин. 1973. О двух функциях категорий в контент-анализе. Методологические и методические проблемы контент-анализа. *Тезисы рабочего совещания социологов. М., Вып. 1., 71с.*
- Ядов, В. 1999. *Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности*. М., Добросвет, 54с..
- Mayring, Ph. 1983. *Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken*. Weinheim, Verlag Beltz, 95p.
- <http://bg.wikipedia.org/>
- <http://esocio.narod.ru/lesson03.htm>

Препоръчана от катедра "Физика", ГПФ

УМЕЯТ ЛИ НАШИТЕ СТУДЕНТИ ДА КОМУНИКИРАТ?

Десислава Костова

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София

РЕЗЮМЕ. Глобализиращото се общество изисква от личността умения за комуникативност. Тези умения трябва да се развиват у учащите се и особено у студентите. Комуникативната компетентност лежи в основата на пълното личностно развитие. Тя мотивира интереса към познание и професионално израстване, развива самоуважение и увереност в собствените сили. Сериозна инвестиция в кариерното развитие на студента е взаимното проникване на теорията и практиката при създаване на комуникативни умения. Комуникативната готовност на студентите се проявява в цялостния образователен процес, но особено ярко по време на изпит, при защита на реферати, курсови работи и проекти, дипломни работи и в условията на научни конференции, симпозиуми и международни форуми, презентации и др.

Изкуството да се общува е от голямо значение при посрещане предизвикателствата на сложното време, в което живеем.

В технически ВУЗ, какъвто е Минно-геоложкият университет, трудно биха се включили в учебните планове на отделните специалности такива хуманитарни дисциплини като реторика, вербална и невербална комуникация и др. Въпреки това, съществуват редица форми, които биха могли да използват с цел ако не пълно отстраняване, то поне намаляване деформациите и пропуските в културата на речта, изказа и поведението на студентите. Именно на тях е отделено специално внимание в статията.

CAN OUR STUDENTS COMMUNICATE?

Dessislava Kostova

University of Mining and Geology "St Ivan Rilski", 1700 Sofia

ABSTRACT: Globalizing society requires to develop communicative skills. They are extremely important for students. Communicative competence is the basis of the entire personal development.

It motivates the interests to knowledge and professional growth, develops self-respect and confidence in one's own inner power. Theory and practice should combine when we develop communicative skills which is great investment in carrier growth of a the students. Communicative skills are demonstrated during the entire educational process, but most of all when students defend projects and theses, make presentations or during scientific conferences, symposia and international forums etc.

The art of communication is very important when meeting the challenges of our time.

In technical university, such as the University of Mining and Geology it is difficult to develop a curriculum comprising such humanitarian subjects as rhetoric, verbal and nonverbal communication etc. In spite of this there are some forms that can be used by the lecturers if not for entire correction but at least for reduction of speech deformations and students' behaviour. The paper pays special attention to these forms

Въведение

Общуването между хората е тотален процес. То има повсеместно действие. Хората общуват помежду си винаги и навсякъде- в трудовата си дейност, в ежедневието си, в свободното си време, в развлеченията и спорта, в любовта и омразата, в изкуството, което правят и на което се наслаждават, в бизнеса, в политическия си живот, в сътрудничеството и противопоставянето помежду си.

Хората съществуват, тъй като общуват помежду си. Те се радват или страдат, печелят или губят, като общуват един с друг. Благодарение на общуването или недоброто общуване помежду си хората успяват или се провалят в отделни свои начинания. Това е така благодарение на тоталната зависимост на хората един от друг. Търговецът купува от производителя, продава на масовите потребители. Децата не могат да живеят и да се радват на живота без родителите и приятелите си. Студентите се нуждаят от своите преподаватели, за да навлязат в света на науката и да разкрият тайните на живота. Преподава-

телите се нуждаят от студентската аудитория, за да се реализират като знаещ и можещ елит на обществото. Тази непреодолима взаимна зависимост подтиква, принуждава хората да общуват помежду си. Човекът е изправен пред три неизбежни и взаимосвързани алтернативи. Първо- да размишлява и преживява, т.е. да общува със себе си. Второ- да се моли на своя бог, да общува с него, да се оповава на него. Трето- да общува със себеподобните, да си взаимодейства с тях. Мотивите за тези три начина на общуване се коренят в нашето самочувствие, надежди, тревоги, желания, съмнения, амбиции, навици, импулси.

Комуникативни умения

Много и различни са дефинициите за общуването между хората. Всички, обаче го определят като сложен социално-психически процес, при който контактуващите лица съзнателно или несъзнателно, преднамерено или спонтанно си разменят информация и съпреживявания. По съдържание, обем и обхват общуването е по- общо, по-

широко понятие от комуникацията и комуникирането. Отношенията между общуването и комуникирането са отношения между общото, цялото и единичното, съставното. При комуникирането се обменя само информация. При общуването се обменя информация и съпреживявания. Общуването може да бъде осмислено и недостатъчно осмислено. Комуникирането е винаги осмислен процес. Общуването може да бъде спонтанно, докато комуникирането почти винаги в определена степен е прогматизирано. Комуникирането подлежи на външна регулация и усъвършенстване. Комуникативните умения, речниковата култура, изказът- това сега са образователни приоритети. Комуникативната компетентност определя ускореното и задълбочено личностно развитие. В съвременното образование- средно и висше- за съжаление не се обръща достатъчно внимание върху практическите умения за комуникиране, изразяващи се в уменията за изслушване, умения за самопрезентиране, умения за изграждане на речникова и поведенческа култура и .т.н. Често ставаме свидетели на нахално и арогантно поведение от страна на студентите, на "развалена" лексика и т.н. В подобни случаи сме свикнали да се възмущаваме от "лошото" поведение и "ниска" култура на нашите възпитаници, да обвиняваме за това родители и учители. Но правим ли ние, преподавателите, необходимото да променим образователната реалност, да използваме такива образователни стратегии, които да развиват комуникативните умения на студентите? Не са редки случаите, когато самите студенти признават, че "нямат думи", "не могат да изкажат мислите си и знанията си". Тези факти разбираме в различни ситуации на учебния процес. Така по време на изпит когато приемаме от студента обратната информация, ставаме свидетели на тягостна "комуникативна безпомощност", отразяваща се в крайния резултат на студента- оценката.

По време на семестъра- при защита на реферати, курсови работи и проекти се сблъскваме с многобройни примери на речников дефицит, диалектно многообразие, липса на разнообразни форми на изказ и не на последно място на некултурно поведение от страна на студентите. Особено жалки са тези констатации при студентите-дипломанти, които са на прага на своята реализация в живота и би трябвало да бъдат готови за всякакъв вид предизвикателства. Друг "феномен" с негативни последици от лошото и неточно изразяване и желанието на студентите да се "изразяват учено" и да си служат с купешки фрази, за да предизвикат внимание и да направят добро впечатление (случва се и при преподаватели). Подобен мотив е близък до първенющината, предизвиквайки по-скоро смях и подигравки. От друга страна това може да се определи като некомпетентност, неграмотност и невежество. Последните се превръщат в основните бариери, осуетяващи нормалното общуване и изразяващи се в: различия във възприемането, прибързани заключения, недостиг на познания, липса на интерес, трудности със самоизразяването, чувствата и индивидуалността. Как могат те да бъдат преодолені? Ники Стентън отговаря по следния начин на този въпрос: "Първото златно правило е да мислим предварително, защото ако съумеем да предусетим някои от възможните проблеми преди да общуваме, може би ще сме способни да ги избегнем". (2)

Напълно сме съгласни с автора, но нали успехът на едно възпитание и обучение започва от учителя,

преминава през преподавателя и се "гмурка в морето на живота"? Именно ние- преподавателите, трябва с всички сили да развиваме комуникативните умения на своите възпитаници, още повече, че многобройни медийни изяви и публикации поставят остро въпроса, свързан с уменията: какво казваме и как го казваме. (1)

Отдавна мина времето, когато се смяташе, че трябва да се развива главно комуникативната готовност на хуманитаристите, а т.н. технически кадри "могат и без нея", тъй като науките са им точни и не подлежат на "украсяване". Оказва се, обаче, че ефективно комуникират със своите колеги или подчинени само онези мениджъри, които си дават ясна сметка за ролята и мястото на общуването сред факторите на техния професионален успех. Бизнес комуникацията като процес, насочен към ползотворната съвместна работа и свързан главно с размяната, предаването и възприемането на информация, с умението на хората да се разбират помежду си, е незаменим компонент от цялостната структура на мениджмънта и на фирмената култура.(3)

Независимо от техническия характер на нашия ВУЗ, могат да се намерят разнообразни подходи за развиване на комуникативни умения. Дисциплини от рода на : "Развиване на комуникативни умения", "Реторика", "Говор и красноречие", "Умението да слушаме и да говорим" и др., могат да се включат в блока от хуманитарни науки, при това като задължителни такива. Те неминуемо ще допринесат за развиването на такива базисни комуникативни умения като: емоционална устойчивост, усет за аудитория, себеизразяване, самооценка, преодоляване на срам, неувереност, нерешителност, уважение и самоуважение, и др. Дори само една част от изброените умения да се формират у студентите можем да кажем, че сме подпомогнали младите хора в трудната задача на тяхното социализиране и европеизиране. Това е особено важно, тъй като навлизането на съвременните информационни технологии, изискващи на виртуални умения, до голяма степен отнемат красотата на живото слово и лишават човека от сензитивност към собствените му чувства и тези на останалите около него.

Положителен опит в това отношение има катедра "Икономика и управление". Поради спецификата на своя профил тя е включила в своите учебни планове на бакалавърско и магистърско ниво поредица от дисциплини, касаещи комуникативните умения в бизнеса ("Фирмена култура", "Организационна култура и етика", "Бизнес комуникации"). В тях са засегнати проблемите на бизнес комуникациите, вербалната комуникация, изкуството да се разговаря, спорът в бизнеса и др.

Разглеждането на тези теми обикновено протича под формата на дискусии, решаване на казуси/ ситуации, ролеви игри, тренинг. Тези форми на обучение ангажират вниманието на студентите, развиват самостоятелно мислене и умения за работа в екип и всичко това "облечено" в приличен устен изказ. Освен изучаването на подходящи дисциплини, такива комуникационни умения се развиват чрез раздвижени средства за оценяване на знанията на студентите. Сред тях биха могли да се посочат следните: анализ, дискусия, есе, изследване,

казус, коментар, участие в конференция, практическа разработка, практически изпит, превод, презентация, проект, резюме, реферат, ролева игра, самостоятелна работа, семинар, статия, тренинг, школа и др. Примери за добри практики са: текстове, снимки, презентации, филми, музика и т.н. Станалите в последно време особено популярни тестове не допринасят за доразвиване на комуникационни умения у ученици и студенти. Независимо от какъв тип са по своята природа тестовете не провокират красноречие и добра реторика. Необходимо е да се подбират такива изяви, които развиват уменията за владение на публичното пространство, умения на говорна техника и превръщането ѝ в говорна култура. Възможно е тестовата и устната форма на оценяване да се комбинират, като се постигне комплексен ефект. В тази връзка е уместно в по-голям кръг от дисциплини да се въведе текущо оценяване, което мотивира и активизира студента към самоизява, комуникативност и общуване.

Заклучение

Комуникацията е обвързана здраво с вербалните (говорните) умения, с реторичните техники и похвати, с прилагането на способности за убеждаване на събеседника, с различните логически и емоционални средства за влияние и формиране на определено мнение. В модерния мениджмънт непрекъснато се засилва употребата на електронни и автоматизирани системи за информиране и управление. Но това обстоятелство не е в противовес на

друга една тенденция: все по-голямо значение придобива личностното влияние чрез говорното слово и неговото богатство. Зачитането на човешките ценности и етика е една от основните причини да говорим за хуманизиране на бизнес комуникацията. Това хуманизиране се аргументира и чрез големия ефект, който имат личните разговори, дискусиите, споровете между отделните представители на деловия свят. Красноречието е не просто още едно положително качество на бизнесмена, а сериозно условие за успехи в кариерата му и съществен белег за степента на фирмената му култура. Всички тези аргументи ни карат да се съобразяваме с реалностите на съвременния свят и да култивираме у студентите онези комуникативни навици и умения, които ще ги направят успешни мениджъри в този конкурентен свят...

И защото понякога по-лесно е да забравиш една научна глупост, изречена от студента, но простотията, духовната бедност и арогантност трудно се заличават от съзнанието.

Литература

- Попов, Ч. 2004 Вместо да се караме- да се научим да разговаряме- Култура, бр. 38
Stanton, N. 1990. Communication. London, p.6
Стойков, Л. 1995. Фирмена култура и комуникация. С., Стопанство, 207с.

ПЪРВИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ДЕЙНОСТТА ПО ПРОЕКТ "ЛИРА" – ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ НА ПЕРСОНАЛА

Елка Шаламанова, Константин Тричков, Стефан Пейчев

Минно-геоложки университет "Св. Ив. Рилски", София 1700, България, shalamanova@mgu.bg

РЕЗЮМЕ: Публикувани са обобщени резултати от анализа на едногодишните дейности по вътрешно университетски проект ЛИРА за подобряване на качеството на административното обслужване в МГУ "Св.Иван Рилски". Анализирани са състоянието, проблемите и перспективите в специалните и личностните компетенции на персонала, осигуряващ комуникацията във всички йерархични нива на управление на организацията. Разгледани са мотивацията и обучението на персонала като предпоставка за ефективно и ефикасно прилагане на практика на информационна система за управление включваща необходимите бази от данни.

FIRST RESULTS FROM THE ACTIVITIES FROM THE PERSONALITY STUFF DEVELOPMENT PROGRAM "LIRA"

Elka Shalamanova, Kfstantin Trichkov, Stefan Peychev

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski" – Sofia1700

ABSTRACT: The general conclusion results from the one-year activities analyses on the internal university project "LIRA", concerning administrative services quality rising at UMG "St. Ivan Rilski", have been published. The condition, problems and perspectives in the staffs' special and personal competences, which provide communication on all levels of the organizations' management, are been analyzed. The staff training is the precondition for effective and efficient practical appliance of the informational system for management with the necessary databases.

*Ако не ставаме все по-добри, скоро преставаме да бъдем добри
Оливър Кромвел*

Въведение

В страната ни след 90-те години на изминалото столетие настъпиха коренни промени от икономически и социален характер. Това доведе до спад в жизнения стандарт и липса на сигурност при голяма част от обществото, а това са човешките потребности в основата на мотивационната пирамида (Маслов).

Едновременно с това този период се счита за края на индустриалното (продължило около 5 века) и началото на информационното общество - време на бурно навлизане на информационните технологии. Темпът е поразителен. Днес животът е немислим без използването на огромните ресурси, които ни предоставят информационно комуникационните технологии (ИКТ).

Изучаването и прилаганите на добрите управленски практики на развитите икономики е един от пътищата за изход от кризата. В края на своя живот (1993), архитектът на японските системи за управление чрез качеството (Тоталното управление на качеството -TQM), Е. Деминг в своята последна книга, "Изходът от кризата" формулира основните принципи на обществото базирано на знанието. В основата е системното, непрекъснато, продължаващо през целия живот обучение. Тези принципи са залегнали и

в масово практикуваните вече и у нас системи за управление по моделите на ISO.

Системата за управление на качеството

Според TQM, всяка организация се управлява и функционира като система. Вземането на управленски решения се осъществява само въз основа на фактическа информация, която се събира, обработва и съхранява в изградените на различни равнища информационно - комуникационни системи (ИКС).

Тези организации разграничават два вида клиенти – външни и вътрешни. Външните клиенти са тези, които заплащат цената на произведения от организацията продукт или услуга и по този начин формират приходите ѝ. Вторият вид клиенти са вътрешните клиенти - всички служители на организацията, които в различна степен допринасят за качественото производство на крайния продукт или услуга. Удовлетвореността и на двата вида клиенти е еднакво важна за висшето ръководство на организацията. Неудовлетвореният външен клиент не би се обърнал втори път на това място за същата услуга или продукт. Неудовлетвореният вътрешен клиент не би работил вдъхновено и всеотдайно и от него не може да се очаква качество на работното място.

Висшите държавни и частни училища, включително Университетите, разглеждани като стопански субект са организации, които управляват няколко милионен годишен бюджет. Характерът на “производството” е услуга. В световен аспект, производството на продукти с характер на изделия отстъпва значително от производството на продукти с характер на услуга. Цялата държавна администрация, всички бюджетни организации произвеждат услуги. И точно в тези организации качеството трябва да е основна цел. Защото при извършването на услуги, качеството се проявява незабавно и непосредствено. Една от основните цели на Университетът е обучението и квалификацията на студенти по акредитирани от Държавните органи специалности. Студентите се явяват външните клиенти за Университета. А кои са вътрешните клиенти – това са всички служители на щат в Университета – преподаватели, административен състав, обслужващи звена, които пряко или косвено участват в “производството” на крайния продукт. Отговорността за качеството на крайния продукт и удовлетвореността на външния клиент се носи от всички.

Отговорността на администрацията

Специфични особености на управлението на Университетите е мандатност на висшите ръководители, избор сред високо квалифицирани хабилитирани професионални преподаватели, най-често завършили същото техническо ВУ, но без изискване за специални управленски знания или умения за работа с хора. Когато в такава организация липсва специално разработена система за управление, ръководителите залагат на професионалните, моралните и личностните качества на непреходната администрация.

Информационната система

Един от първите елементи във всяка система по качеството е създаването на информационните системи. В разработения от Carnegie Mellon University модел на информационна система в организацията са въведени 5 нива на зрялост. /Табл.1/ Тези степени на зрялост, отнасящи се до информационните системи се отнасят и за степента на зрялост на управлението на организацията като цяло.

Таблица1

Ниво	Признаци
1. Анархия	Няма система по качеството, респ. ИС; Служителите сами определят кое е добро и кое лошо; Разходите и качеството не се прогнозират; Няма формализирани планиране; Висшето ръководство няма представа за реалното състояние
2. Фолклор	Доловена е определена повтаряемост на процесите; Знанията се натрупват като личен опит на служителите и се губят при тяхното напускане.
3. Стандарти	Документиран е организационния опит; Процесите са повтаряеми и не

	зависят от личните качества на изпълнителя; Не се събира информация за процесите, измерващи ефективността; Има формализирано описание на процесите, без да е сигурно, че те работят; Прави се анализ на знанията и уменията на служителите с цел да се определи нужното ниво на компетентност; Разработва се стратегия за развитие на компетенциите.
4.Измеряемо	Измеряеми; Стандартизирани
5. Оптимизируемо	Фокус върху повтаряемост и измерване на ефективността;

Внедряването на информационната система в една организацията води до подобряване на ефективността на дейностите по отношение на елиминиране на хаоса.

- Нагледност и прозрачност на управлението, отговорностите и документите
- Подобряване на управлението на логистичните дейности
- Намаляване на разходите и загубите, свързани с лошото качество
- Отстраняване на излишните дейности, операции и процеси
- Разпределение на отговорностите между всички участници в операциите, процесите и управлението
- Гарантирано удовлетворяване на Клиентите
- По-целенасочено и по-пълноценно използване на информацията
- Ефективна координация и комуникация в рамките на организацията
- Ефективна координация и комуникация с външните клиенти
- Подобряване на мотивацията на персонала за работа вследствие на по-добрия имидж на Организацията
- По-добра реализация на целите и задачите на Организацията.

Обучението на администрацията

През последните години за служителите от администрацията на нашия Университет не са предоставяни подходящи програми за повишаване на квалификацията им или ако има такива, то това са спорадични инициативи.

Друг демотивиращ факт е, че заплащането на труда не е обвързано с резултата от работата. От друга страна, подборът на персонала е затруднен от традиционно ниските възнаграждения, предопределени от ограничената бюджетна субсидия. липса на знания в областта на организационното поведение, работа по проекти, работа в екип, планиране на времето, принципите на управление на качеството и др. знания, мотивиращи развитието на личностни качества за принадлежност към организацията.

Независимо, че в тежките времена на прехода, когато жизнения стандарт на много хора е нисък и работата е пряко свързана с парите, те не са единствената причина, за да работим.

Днес повече от всякога квалификацията е изключително важна. Защото, ако при другите професии последиците от липсата на съвременни знания и умения за работа с новите технологии се състоят в загуба на самочувствие и по-ниска конкурентоспособност, то във Висшето училище това води до загуба на авторитет.

При преподавателите авторитетът е онази ценност, която движи целия процес на обучение. Ето защо, е необходимо да се направи усилие в тази посока.

Разгледана по-общо, квалификацията има два елемента:

Естествено първата необходимост в процеса на квалификация в областта на ИКТ е усвояването на базисни умения за работа с компютър.

Предмет на доклада са резултатите от направената първа стъпка към положителна мотивация на служителите за подобряване на качеството на работата им – създаването на условия за непрекъснато обучение.

Теорията за мотивацията като основа за действие започва развитието си от добре известните йерархия на човешките потребности на проф. А. Х. Маслоу (Масачузетският технологичен университет 1943г.), (Физиологични потребности, Сигурност, Социални потребности, Потребности на личността и ценностна система, Потребности за самореализация) минава през теорията на мотивацията на Херцберг (Чикагски университет, 1969г.), (Удовлетвореност и неудовлетвореност) изводите от изследванията на О'Тул, дефиниращи работата като "Дейност за създаване на ценности за другите" и се доразвива от д-р Нишибори. Д-р Нишибори прави извода, че работата винаги трябва да включва следните три елемента:

1. Творчество, т.е. радостта да мислиш;
2. Физическа дейност, т.е. радостта от физическата работа и
3. Общуването, радостта да споделиш болки и радости с колегите.

Така истинския характер на човешкия труд може да бъде определена като **"Дейност (физическа дейност), създаваща (творчество) ценности за другите (обществено признание).**

В условия на масово прилагане в ежедневието на персонални компютри, несистемните знания, придобити по пътя на самообучението или по метода "проба - грешка" допринасят за недобри резултати и ниска ефективност от използването на предоставените им скъпо струващи персонални компютри. Това затруднява и обезсмисля работата на малкия екип на Информационно техническия отдел, който ангажиран изцяло с "гасене на пожари" не може да изпълнява основната си цел: изграждането на информационната система, като част от управленската система на Университета.

Тази констатация е общовалидна и се отнася за преобладаващата част от администрацията в държавните организации. Ето защо успешните международни, европейски и модерните български организации осигуряват условия за повишаване на квалификацията на собствените си служители чрез непрекъснато обучение в посока на личностното и корпоративно развитие, съобразно процесите и дейностите, извършвани от техните служители в организацията.

Крайната цел на проекта е служителите да бъдат подготвени, да осъзнаят необходимостта, да почувстват ползите от създаването и да бъдат приобщени в работата по създаване на системата по качеството.

Предлаганият проект е отворен, дългосрочен, развиващ се поэтапно по модули, на принципите на продължаващото през целия живот обучение. Целевата група е **административния персонал на Университета**, но при проявен интерес, в отделни групи може да се включват и преподаватели, желаещи допълнителни знания и умения в съответните области. Обучението е по предметни модули с нарастваща степен на трудност по нива. Всеки модул приключва с контролен тест. Успешно положили теста получават сертификат за нивото.

В различните етапи на проекта се предвижда обучение на общо 150 служители. Служителите, които преценяват, че обучението няма да подобри тяхната квалификация се явяват само на тестовете и защитават съответния документ за ниво.

Програмата за първо ниво на първи модул е **разработена и приета от катедрения съвет на катедра «Информатика»**. Разработена на базата на изискванията в световно признатата програма за сертификация на ползвателите на персонални компютри ECDL - **European Computer Driving Licence**.

През юни 2005г. в МГУ стартира инициатива на КЦОК, ИТО и катедра Информатика – вътрешно - университетски проект за подобряване на качеството на административното обслужване. Целта на проекта е осигуряване на непрекъснато обучение на административния персонал в четири направления с нарастваща степен на трудност

- Компютърна правоспособност и информационна грамотност (ECDL)
- Разговорен английски език
- Личностно и корпоративно развитие
- Системи за управление на качеството

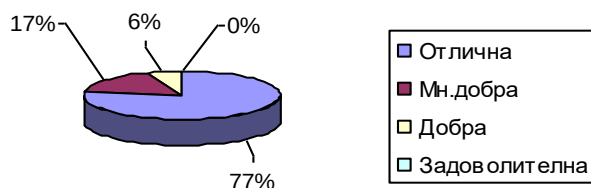
Рисковете при реализацията на проекта са от естествената съпротива срещу промяната на статуквото; от липса на мотивация при финансово необвързване със заплащането на труда, от забавяне на разработването цялостна Система по качеството на Университета, елемент от която е система по качество на административното обслужване (СКАО) и Информационната система.

Отчитайки всички изложени по-горе особености, въз основа на извършеното анкетно проучване тук публикуваме обобщените отговори на по-важните въпроси и степента на удовлетвореност на служителите - участници в обучението на първо ниво в първите два модула.

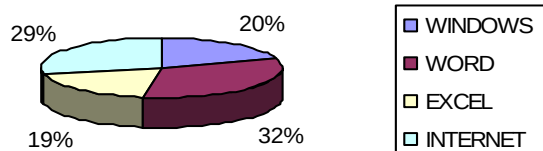
ЛИРА 1_01: Компютърна правоспособност и информационна грамотност: За програмата на обучение може да се съди по отговорите на втори въпрос.

В този модул през обучение преминаха над 60 служители и няколко преподаватели.

1. Каква е общата Ви оценка за курса?

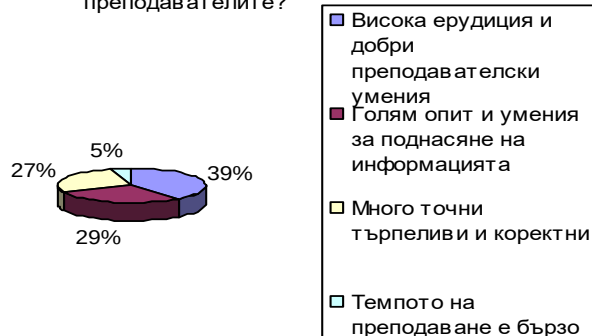
2. Коя част от курса бе най-полезна за Вас?

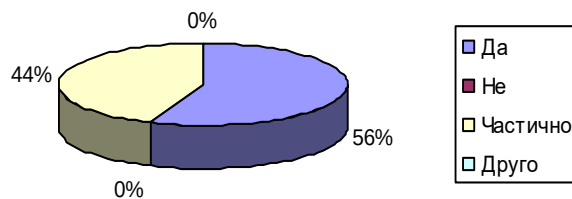
Над 90% от отговорилите оценяват положително инициативата и организацията на курса. По-голямо затруднение курсистите срещат в усвояването на EXCEL.

Незначителна част от обучаваните оценяват темпото на преподаване за неподходящо.

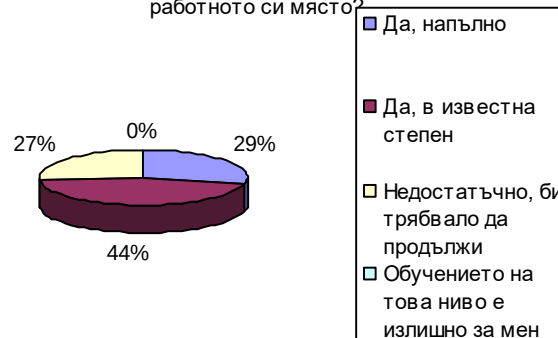
3. Как оценявате представянето на преподавателите?

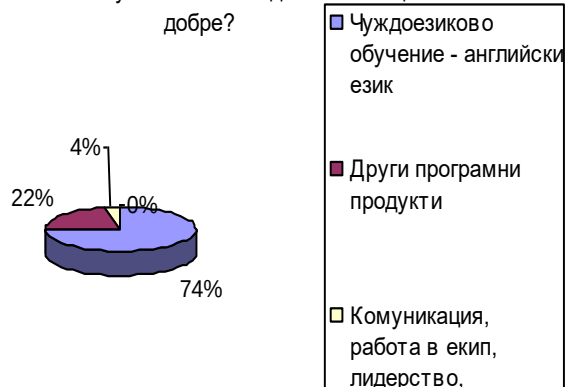
5. Смятате ли, че с този курс се подобриха възможностите Ви за професионална реализация?

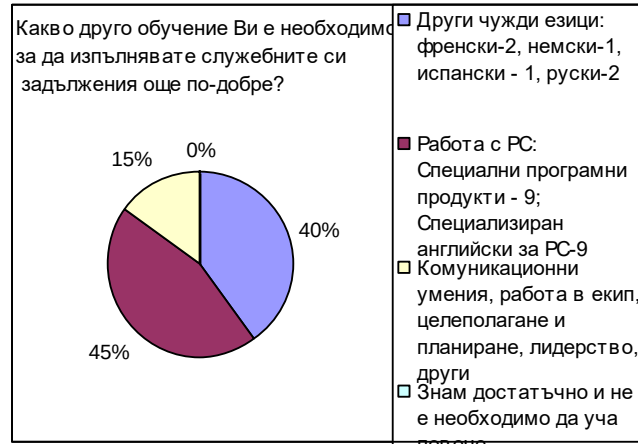
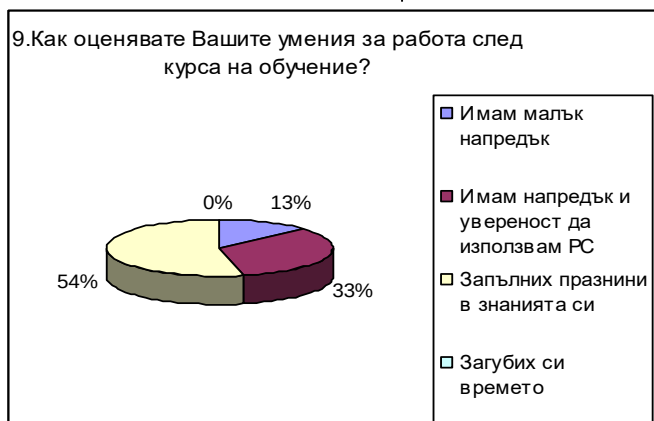
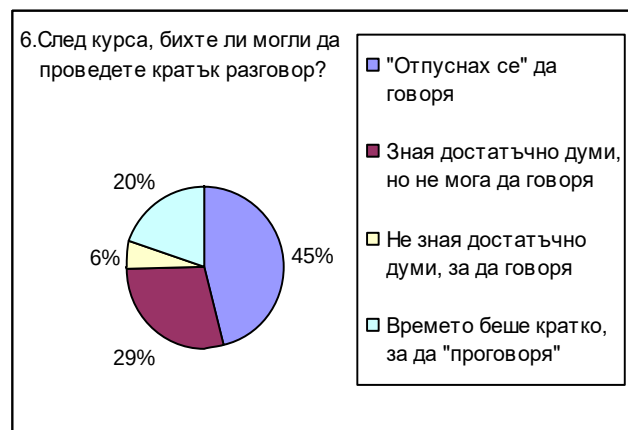
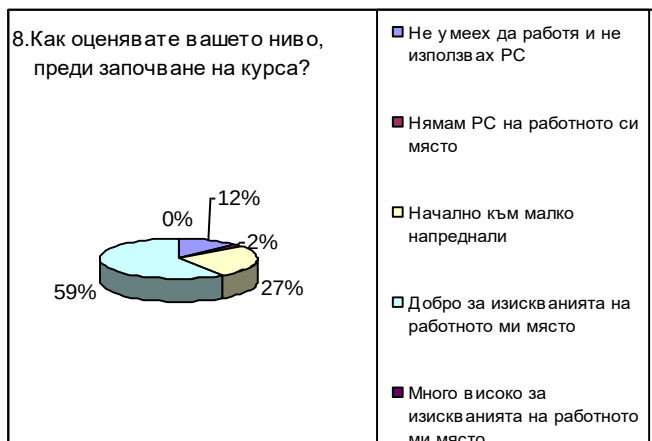
6. С новите знания ще бъдете ли по-ефективни на работното си място?

7. Какво друго обучение Ви е необходимо, за да изпълнявате служебните си задължения още по-добре?

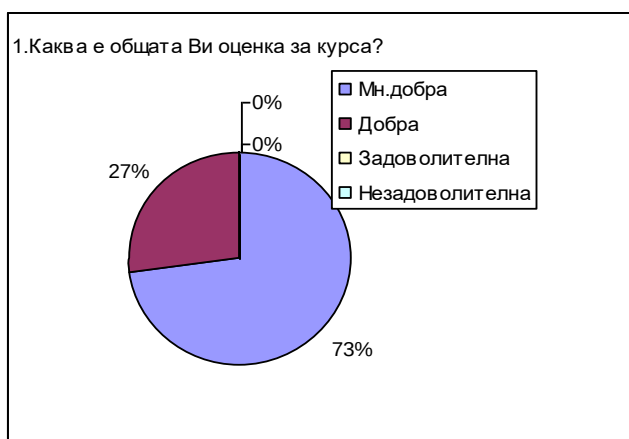

Според участващите в обучението в Университета вече са единични работните места без РС, т.е. наситеността с РС е висока. Положителен е фактът, че след обучението служители, намериха силната мотивация да преодолеят бюрократичните проблеми и да осигурят за работните си места РС. 59% от анкетираните считат, че в ежедневието си се справят добре със задълженията се по отношение на ползване на ИТ. 2% считат, че нивото на заеманите от тях работни позиции е много по-ниско от квалификационното им равнище.

След провеждането на първия модул бе проучено мнението на служителите и очакванията им към следващите етапи на обучение. Всеобщо е мнението, че обучението по ИТ трябва да продължи, като над 20% очакват задълбочаване на знанията си, а над 70% очакват курсовете по английски език.

В курса по "Разговорен английски език" се включиха служители от администрацията. Общата оценка за проведеното обучение е преобладаващо висока, което се вижда от отговорите на въпрос 1. по-долу

Курсът по "Разговорен английски език" бе замислен за ниво на знания на езика "малко напреднали", които не могат да се отпуснат да говорят. На практика, немалка част от участниците в обучението нямаха необходимата предварителна подготовка и обучението започна от начално ниво. При тези условия обемът на часовете се оказа крайно недостатъчен. Желанието на курсистите е да се продължи обучението,

Степента на удовлетвореност от курса по английски е много висока и за тази оценка много голям принос има професионализма и толерантността на избрания преподавател.

Заклучение

Положителните резултати от първите стъпки на проект "ЛИРА" са доказателство за правотата на предварителните очаквания, а следователно и продължаване на работата.

По такъв начин мисията на Комплексния център за обучение и квалификация се обогатява с допълнителната цел за непрекъснато обучение и на академичния и административния персонал в Университета.

Публикуването на резултатите е целесъобразно, както от гледна точка изискванията за прозрачност при управление на проекти, така и с надежда за популяризиране на

добрата практика и търсене на нови ресурси при задълбочаване на нивата на обучение и привличането на най-добрите лектори при обучение в следващите модули.

Литература

Кондо, Й. – Човешката мотивация, изд. ЦКП, София, 1992
Василев, О. – Непрекъснатото подобрене – принципи и методи, изд. НТС, София, 2006
Технологии за управление на рисковете при информационните системи – [www. CMU.com](http://www.CMU.com)

Препоръчана за публикуване от
Рецензент доц. д-р Паулин Златанов